

VIGILIA

Kereszténység és demokrácia

Nyíri Tamás: Egyház, állam, demokrácia

Roger Etchegaray: A katolikus egyház szociális tanítása

Török József: A munkásmozgalom kezdetei és a katolicizmus

Határ Győző

„a hatalomnak nem kell okosnak lennie...”

Kosztolánczy Tibor

„Igen— mondta a Madár —, én is a falon ültem...”

A latin-amerikai egyházzól

1992/2

LUKÁCS LÁSZLÓ: Szabadság = Boldogság? 81

NYÍRI TAMÁS: Egyház, állam, demokrácia 82

ROGER ETCHEGARAY: A katolikus egyház szociális tanítása
(Török József fordítása) 92

TÖRÖK JÓZSEF: A munkásmozgalom kezdetei és a katolicizmus 97

KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Az Öreg Madár (elbeszélés) 100

HEINRICH BÖLL: Kelj fel, ember... (elbeszélés; Bán Ervin fordítása) 105

TARBAY EDE: Talán jobb volna (vers) 106

SZIGETHY GÁBOR: Goethe festőmaszkban (esszé) 107

JÁSZ ATTILA: Léptékvestés (vers) 110

HATÁR GYÖZÖ: Elmélődés az igazánidősről 111

JORGE LUIS BORGES: Emanuel Swedenborg (Tóth Éva fordítása) 113

RICARDO ANTONCICH: Struktúrák és kultúra a latin-amerikai egyházban
(Kántor Gábor fordítása) ... 120

FÜGEDI ERIK: Elkészt emlékbeszéd Balanyi Györgyről 124

ERKÖLCSES ÉS IRODALOM

RÓNAY LÁSZLÓ: A humanizmustól a reneszánszig 129

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

MÁRTON LÁSZLÓVAL (Szörényi László) 138

MAI MEDITÁCIÓK

CSÍKVÁRI GÁBOR: Éhség 146

DOKUMENTUM

TEMPEFŐI: Napjaink Aranylegendája 148

SZEMLE (részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón) 153

Képeink az *Emblemes ou devises chretiennes...* című könyvből valók (Lyon, 1701.)

Szabadság = Boldogság?

1989 decemberében a felszabadult Berlinben előadták Beethoven IX. szimfóniáját, az újra egyesülő Németország örömujjongásaként. A látványos előadásban Schiller versének egyetlen szavát megváltoztatták: az óda nem az örömhöz (Freude), hanem a szabadsághoz (Freiheit) zengett.

Akkor, két éve, mi is úgy véltük, hogy a két fogalom közé csakugyan egyenlőségjel tehető. Azóta keservesen csalódva tapasztaltuk meg az ellenkezőjét. A szabadság nélkülözhetetlen az emberhez méltó élethez, de csak a helyesen értelmezett, jól és jóra felhasznált szabadság.

Néhány tanulságot — immár saját tapasztalatunk alapján — le kellett vonnunk magunknak.

1. A szabadságtól nemcsak a diktatúra foszthatja meg az embereket. A reklámoktól a médiáig sok más hatalom is rabul ejthet, manipulálhat bennünket, olyan fortélyosan, hogy észre sem vesszük: nem vagyunk a magunk urai többé. A sok viszontagságot kiállt nyugati demokráciák részben intézményes keretekkel próbálják féken tartani ezeket az erőket, részben a nyilvánosság, a közvélemény őrökdi a közelet tisztaságán. A mi társadalmunknak — s a miénkhez hasonlóan éledezőknek — azonban még ki kell építeniük a valódi demokráciát biztosító intézményeket. A lázas sietséggel folyó parlamenti törvényhozás, a jogállam alapjainak megvetése legfőlőbb a külső kereteket teremtheti meg.

Az egyház profétái, pozitív társadalomkritikai szerepet tölthet be akkor, ha fölemeli szavát a jog és az igazságosság, a szabadság és a testvéries egyenlőség-értvényesüléséért, s ha a keresztények elkötelezetten részt vállálnak az új társadalom és az új Európa építésében. Az egyház nem maradhat néma. Korunk számon kéri rajtunk hitünket: hogyan értelmezzük a hazafiságot és a demokráciát, az igazságosságot és a megbocsátást, az élet, a személy és a család jogait, mit teszünk a szegényekért és a hátrányos helyzetűekért.

2. A szabadság nem jelentheti a mérték és a rend elvetését, nem jogosíthat fel a többiek megvetésére, kizsákmányolására vagy leigázására. Hozzá tartozik az igazsághoz és az értékekhez való igazodás, a felelősségtudat, a közjónak és a másik embernek tisztelete. A szabadság tehát nem csak, sőt nem elsősorban politikai rendszer, hanem személyes, erkölcsi érték. Valódi közösség csak valóban szabad személyek tudatos akaratából és törekvéséből épülhet föl.

Sok szülő — a félig vagy frissen hívők közül is — ma örömmel küldené keresztény iskolába gyermekét, elsősorban azért, hogy jobb nevelést biztosítson számára. Az egyház küldetéséhez tartozik, hogy az embereket — fiatalokat és felnőtteket — megtanítsa a szabadság felelős, boldogító használatára, példájával legalább annyira, mint szavával.

3. A szabadság nem öncél, hanem út a szeretethez s ezzel a boldogsághoz. Az ember szabadsága Isten szeretetéből fakad, egyedül abban kapja meg föltétlen garanciáját. Azért ajándékoz meg minket szabadsággal, hogy teljessé tehessük életünket a szeretetben: egymásnak és Istennek szeretetében.

Az egyház Krisztus hívását, a szeretet üzenetét közvetíti a ma emberének: használja szabadságát arra, amire való — azaz a másik megvetése, gyűlölete, kizsákmányolása helyett döntsön a másik elfogadása, megértése, szolgálata mellett. A szabadság ne pusztulásba vigye az embert, hanem a szeretet boldogságát készítse elő számára.

Lukács László

NYÍRI TAMÁS

Egyház, állam, demokrácia

A protestáns *Otto Dibelius* és a katolikus *Romano Guardini* szállóigévé vált mondása szerint a XX. század az „egyház százada”. Teljesen igazuk volt abban az értelemben, hogy századunkban mindkét egyház újrafogalmazta önfelfogását, s a társadalomhoz és az államhoz fűződő viszonyát.

A II. Vatikáni zsinat tanítása

A katolikus egyházban a II. Vatikáni zsinat végezte el ezt a feladatot. Bár nem dolgozott ki teljes rendszert, mégis jelentősen továbbfejlesztette az államról és társadalomról vallott korábbi egyházi nézeteket. A „*Lumen gentium*” dogmatikai konstitúcióban (*Lumen gentium*, 1-3) kifejtett egyházi önértelmezést a „*Gaudium et spes*” lelkipásztori konstitúció a világ szolgálataként konkretizálja (*Gaudium et spes*, 40-45). A 76. pontban ezt mondja: „Az egyház, feladatát és illetékességét tekintve, semmiképpen sem tévesztendő össze a politikai közösséggel, nincs kötve egyetlen politikai rendszerhez sem, s egyúttal az emberi személy transzcendenciájának jele és védelmezője. A politikai közösség és az egyház a maguk területén függetlenek egymástól és autonómok. Mindkettő — bár más és más címen — ugyanannak az embernek a személyes és társadalmi hivatását szolgálja. Annál gyümölcsözőbb lesz szolgálatuk mindenki javára, minél jobban ápolják egészséges együttműködésüket egymással, tekintettel a hely és a kor követelményére... Maga az egyház is él az ideigvalókkal, amennyiben megkívánja küldetése. Nem veti azonban reményét a világi tekintélyektől felajánlott privilégiumokba. Sőt, le is fog mondani bizonyos törvényesen szerzett jogainak a gyakorlásáról, mihelyt bizonyos, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlása kétségesse teszi tanúságtétele őszinteségét, vagy ha az új életkörülmények más rendezést igényelnek. De mindig és mindenhol legyen meg a joga, hogy igazi szabadságban hirdethesse a hitet, előadhassa szociális tanítását, akadálytalanul teljesíthesse küldetését az emberek között, és hogy erkölcsi ítéletet mondhasson a politikai rendet illető dolgokról is, ha megkövetelik az emberi személy alapjogai vagy a lelkek üdvössége, s felhasználhassa mindazokat az eszközöket — de csakis azokat —, amelyek a különféle korokhoz és körülményekhez mérten összhangban vannak az evangéliummal és mindenki javával” (*Gaudium et spes*, 76). Az állam és az egyház viszonyának közelebbi meghatározását nyújtja a „*Dignitatis humanae*” konstitúció: az egyház dogmatikai igazságigényének fenntartása mellett a viszony rendezésének alapját az emberi méltóságban gyökerező vallásszabadságban látja, tekintettel a vallásszabadság individuális és korporatív szempontjára.

E tanok újdonsága — állapítja meg *Joseph Listl* — „az állam vallásilag semleges jellegének az elismerése”. A modern állam nem vallásilag alapozza meg önmagát, következésképpen nem dönthet többé arról, hogy vallási szempontból mi az „igaz” és mi a „téves”. A modern állam lemond az államegyháziságnak az ókorig visszanyúló posztulátumáról, és nem azonosul egyetlen felekezettel sem. A II. Vatikáni zsinat utáni katolikus álláspontot *J. Listl* a következőképpen foglalja össze. 1. Az egyház önfelfogása szerint hitbeli, kegyelmi és jogi közösség. 2. Az egyház és az állam különbözik egymástól mind eredetüket, mind céljukat és lényegüket tekintve. 3. Akár az állam, akár az egyház önálló és egymástól kölcsönösen független. *Listl* szerint a zsinat átveszi a *societas perfecta*-t, bár csak tartalmilag, anélkül, hogy hivatkoznék *XIII. Leó* pápa tanítására. *VI. Pál* pápa viszont „*Sollicitudo omnium Ecclesiarum*” (1969) kezdetű motu proprio-jában az egyház követküldési jogát kifejezetten ebből a tanból vezeti le. 4. Az emberi méltóság tisztelete és a közjó előmozdítása megköveteli az államtól, hogy biztosítsa mind az egyéni, mind a közösségi vallásszabadságot. 5. A mindkét társasághoz tartozó emberek java megkívánja az állam és az egyház együttműködését, vagyis a zsinat elutasítja radikális szétválásztásukat. 6. A zsinat a konkordátumokat továbbra is az állam és az egyház viszonyát rendező adekvát eszköznek tekinti.

A *societas perfecta*-tan

E rövid előadás keretében nem lehetséges felsorolni az állam és az egyház közti viszony rendezésének valamennyi történetileg megvalósult, illetve elméletileg lehetséges modelljét. A spektrum nagyon széles. Az egyház és az állam szoros összetartozásától a radikális szétválásztásig terjed, a laicisztikus ellenséges viszonytól a barátságos kooperatívig. Ezek a modellek nem azonosak neműek, s funkcionálisan sem egyenértékűek. Felmerül tehát a kérdés, hogy van-e egy igaz vagy akár kiváltképpen célszerű modell tekintettel mind a társadalom és az állam mai önértelmezésére, mind az egyház küldetésére és feladatára.

Ernst-Wolfgang Böckenförde szerint napjainkban már nem tekinthető mértékadónak a hagyományos *societas perfecta*-tanon nyugvó modell, amely az invesztitúra küzdelem eredményeként jött létre abból a célból, hogy megalapozza az egyház önálló jogállását az állammal szemben. Ez a tan az állam és az egyház jogegyenlőségét vallja, és nagyon leegyszerűsítve valamiféle hatványozott és tökéletes lelki államnak tekinti az egyházat. Az állam és az egyház különbözősége nem e kétféle *societas* létmódjában és struktúrájában rejlik, hanem eltérő céljaikban és feladatukban. Az egyház célja a lelkek üdve, a *salus animarum*, az államé a polgárok földi jóléte és boldogulása, ami meghatározza és legitimálja a politikai rendet. Mivel mindkét cél tökéletes és végső a maga területén, azaz nem partikuláris, ezért mindkét társaság tökéletes, *perfecta societas*. Mindkettő rendelkezik a célja eléréséhez szükséges eszközökkel és felhatalmazásokkal is. Ehhez tartozik a hitnek hűségként (fides) való értelmezése következtében a vallási-politikai egységet alkotó környezetben bizonyos külső hatalom, a szó tulajdonképpeni értelmében vett *potestas* is. Mivel a lelki és a világi terület tárgyilag nem választható el egymástól, mivel valamely dolognak vagy cselekedetnek egyidejűleg lelki és világi aspektusa van, az egyház lelki hatalma kihat a világi-politikai területre is. Ez a felfogás csapódik le az egyház közvetett világi hatal-

máról, „potestas indirecta in temporalibus” szóló tanban. E.-W. Böckenförde szerint azonban ez az elmélet egyrészt olyan föltételekre épül, amelyek a politikai-szociális berendezések gyökeres átalakulásával az utolsó száz évben már megszűntek, másrészt belső ellentmondásoktól sem mentes. A modern állam nem fogadja el saját jogelveként az objektív igazság jogilag is mértékadó és érvényesíthető voltára való hivatkozást, márpedig ez él a *societas perfecta*-tan mögött. J. Listl említett nézetével ellentétben azon a véleményen van, hogy a II. Vatikáni zsinaton maga az egyház is lemondott az állammal szemben a *societas perfecta*-tan szellemében régebben támasztott bizonyos követelményekről. E.-W. Böckenförde szerint a zsinat nem azt tanítja, hogy az egyház *tökéletes* társaság, hanem hogy önálló és független, *societas independens*. A zsinat azt hangsúlyozza, hogy az egyház jogi személy, önálló és független intézmény s a társadalmon belül saját szervezeti szabályzata van. Amint a „*Lumen gentium*” konstitúció is tanítja, az egyház „alkotmányos és rendezett társaság”, *societas constituta et ordinata*. Ez a belátás szolgáltatja a megfelelő kiindulási pontot az egyház és az állam viszonyának megfelelő rendezéséhez. Ám nem ez a lényege a *societas perfecta*-tannak, amely ugyan az állam és az egyház egyenrangúságát hirdeti, végeredményben azonban az egyház fölérendeltségére irányul.

Kétféle modell

Az egyház mint egyesület vagy érdekvédelmi szövetség

Az állam és az egyház szétválasztásának sokféle modellje közül most csak kettővel foglalkozunk. Az egyik szerint — s feltehetően ez a modell áll a jelenlegi hazai viták mögött — az egyházat egyesületi jogállás illetné meg az állami jogrend keretei között. Az egyházat érdekvédelmi szervezetnek tekintik, s ezen a síkon kívánják biztosítani működésének a feltételeit. Ez a felfogás nemcsak az állam és az egyház intézményes és „természetszerű összetartozását” (*Sapientiae christianae*, 1890) vonja kétségbe, hanem az egyház és az állam szigorú értelemben vett mellérendelt viszonyát is: az egyház nem áll egy szinten az állammal, s nem tarthat igényt különleges helyzetre a többi társadalmi alakulattal szemben. A szekularizált és plurális társadalomban az egyház nyilvános jellegű szervezet ugyan, ám csak egy a többi közül, amelyekből abban különbözik, hogy sajátos vallási érdekeket képvisel és juttat érvényre. Elismerik ugyan az egyház igényét a nyilvános jellegre, de ez a nyilvánosság nem különbözik minőségileg a többi nagy szervezetétől és szövetségétől, mint amilyen például a szakszervezet. Az egyházat is megilleti a tevékenység minden olyan lehetősége, amely egy szabad társadalomban nyitva áll a polgárok különféle társulásai számára. Ugyanakkor, a többi társuláshoz hasonlóan, az egyház is alá van rendelve az állami jogrendnek. Nincs ugyan különleges jogállása, ám a többi nyilvános jellegű egyesüléshez hasonlóan biztosítani kell a működéséhez elengedhetetlen belső autonómiáját.

A szekuláris társadalom szempontjából nem tagadható e modell bizonyos plauzibilitása, s nem kell a priori egyházellenességgel gyanúsítani — állapítja meg E.-W. Böckenförde. A szekularizált társadalomfelfogásban a vallási-egyházi tevékenység a társadalom egyik szegmentuma a többi szegmentum, a gazdaság, a kultúra, a tudomány stb. közül. A különféle társadalmi szegmentumok sajátos érdekeit szövetségek és szervezetek képviselik, s érvényesítik az össztársadalmi

összefüggéseken belül. Nem állítható, hogy az egyház egyesületként való beillesztése a társadalomba elvileg mondana ellent küldetésének vagy erőszakot tenne rajta. A liberális-pluralista társadalom önfelfogásában egyszerűen nincsenek meg azok a kategóriák, amelyekkel az a maga semleges álláspontján meg tudná ragadni az egyház sajátosságát, bár az egyesülési szabadság tiszteletben tartása esetén elgondolható, hogy ez a modell is biztosíthatja az egyház akadálytalan működését.

Az igazi probléma máshol rejlik. Ebben a rendszerelméleti modellben a társadalom átfogó cselekvérendszer, amely különféle, azonos szinten levő alrendszerekre tagolódik, mint például a közigazgatás, gazdaság, oktatási rendszer. Ide tartoznak az intézményesült egyházak is. Mindegyik alrendszernek megvan a maga sajátos tárgyköre és érdekszférája, ezeket igyekeznek megszervezni és érvényesíteni. E felfogás szerint nemcsak az egyház, hanem az állam is ilyen társadalmi alrendszer, amelynek illetékessége a kötelező érvényű politikai döntésekre és a pénz elosztására terjed ki. A modell bírálói szerint azonban sem az állam, sem az egyház nem helyezhető el alrendszerként az össztársadalmi összefüggérendszerbe. Az államnak átfogó törvényhozói, végrehajtói és bírói feladatköre van. Következésképpen szemben áll valamennyi alrendszerrel, s ezek alá vannak vetve a jogszerű állami hatalomnak. De az egyház sem tekinthető pusztán egy alrendszernek: a Jézus Krisztus által szerzett üdvösség közvetítőjeként univerzális igénnyel lép fel, amely az emberi egzisztencia valamennyi dimenziójára kiterjed. Az emberi transzcendencia jele- és védelmezőjeként nem szűkíthető le az egyház bizonyos alrendszer érdekérvényesítő és érdekképviselői szervezésére. Az egyház tevékenységének merőben empirikus megjelenési formáján túl olyan jelentése is van, amely a transzcendenciára utal, s ez ellentmond mindenemű partikuláris szemléletnek.

A rendszerelmélettel egyébként is csínján kell bánnunk. A rendszer világában a társadalmi kapcsolatokra a célszerűség nyomja rá bélyegét. A rendszer tagjai, elemei szerepeket öltenek magukra, és az azokkal járó magatartási normákat szigorúan meg kell tartani a rendszer működése érdekében. A rendszer tehát elsősorban a funkciókhoz való alkalmazkodást kívánja meg. A rendszer elemei ebből következően alapvetően cserélhetők, nem pótolhatatlanok, önmagukban nincsen értékük, csak szerepük függvényében — állapítja meg *Várnai Jakab*. A rendszervilág mellett létezik azonban az „életvilág”, a közvetlenség és a szubjektivitás tere is — hangsúlyozza *Jürgen Habermas*. A szubjektum világában a társadalmi kapcsolatok kevésbé formalizáltak, meghittebb kapcsolatok teremtsére és ápolására nyílik lehetőség. Ez az a terület, ahol az emberi élet értelmességének a tapasztalata is megszerezhető. A két világ szétszakítja az embert, és egymásnak ellentmondó viselkedési normák elé állítja. A rendszer világában a viselkedés kényszere, a szubjektum világában pedig a viselkedés játéktere érvényesül, s a kettő ellentétben van egymással. *J. Habermas* híres mondása szerint a rendszer világa gyarmatosítja a szubjektum világát: fölébe kerekedik és korlátozza érvényesülését. Természetesen vonatkozik ez a vallásra is, hiszen *J. Werbick* helyes megfigyelése szerint a hitnek és a vallásnak igazi közege inkább az életvilág, mint a rendszervilág. Mindez nem zárja ki a hit és a vallás, a vallás társadalmi alakulatainak, az egyháznak rendszerszemléletű szociológiai vizsgálatát. Az egyházi megnyilatkozások csupán az ilyen megközelítés kizárólagosságát vetik el: „...az egyházi közösséget nem lehet megfelelő módon megmagyarázni, ha azt csupán és egyszerűen szociológiai vagy pszichológiai valóságként

fogjuk fel” — mondja II. János Pál pápa (Christifideles laici, 19). Bár a rendszerelméleti modell is biztosíthatja az egyház szabadságát és működési feltételeit, a benne rejlő társadalmi-funkcionális redukcióra irányuló tendenciák miatt nem felel meg teljes egészében az egyház valóságának.

Societas independens

Mind az egyház önfelfogásának, mind az állami rend alapelveinek jobban megfelelő az a modell, amely az egyház intézményes önállóságából s a vallásszabadság elvéből kiindulva kívánja rendezni az állam és az egyház kapcsolatát. Az egyház abban az esetben sem mondhat le arról, hogy önálló intézményként, (*societas independens*) álljon szemben az állammal, ha biztosított működésének a szabadsága, s ha hívein keresztül gyakorolhat is hatást a társadalomra és az államra. Az egyház igehirdetésével és vallási életmegnyilvánulásával egy terület — a spiritualia, a „lelki célok” — megtestesítőjeként és képviselőjeként lép fel, amely területre a vallásilag-világnézetileg semleges állam nem terjeszti ki illetékességi körét, de amely terület mégiscsak sokféleképpen érinti az emberi együttélés politikai-világi rendjét. Ezért van értelme, hogy az egyház ne csak társadalmi alrendszerként működjék, hanem a „lelki célok” önálló képviselőjeként álljon szemben az állammal — természetesen külső hatalmi eszközök nélkül. Csak ebben az esetben beszélhetünk igazán a kétféle terület, a lelki és a világi, a spiritualia és temporalia elválasztásáról, amelyhez megfelelő normatív alapot nyújt a vallásszabadság elve. Az egyház számára biztosítja önálló működésének és megfelelő szervezeti formájának feltételeit, természetesen a pluralista állam jogrendjének keretein belül, s nem kényszeríti tevékenységét a magán-szférába. A vallásszabadság elve azonban mindenekelőtt olyan közös jogalap, amelyet az általános szabadságelv részeként ismer el a maga számára az állam, s így az állam saját alkotmányos elvei rendezik kapcsolatát az egyházzal, nem pedig törekény szerződések és konkordátumok.

Tartalmilag nézve a kérdést, elsősorban az egyház önállóságát és szabad tevékenységét kell említenünk. Az önállóságon azt értjük, hogy az állam nem avatkozik bele az egyház belső életébe. A szabad tevékenység az egyház életmegnyilvánulásainak külső akadálytalanságát jelenti az államilag szabályozott jogrend keretein belül. Az önállóság és szabad működés az egyház státusára vonatkozik az állammal és társadalommal szemben. Nem foglalja azonban magában, hogy az állami és társadalmi jogrend okvetlenül keresztény jellegű legyen. Az önállóság és a szabad működés biztosítja ugyan a lehetőséget, hogy az egyház hatással legyen a közélet alakítására, ez azonban a plurális társadalomban gyakran konfliktusokhoz vezet. Az egyháznak — akár a hierarchiának, akár a hívek közösségének — el kell fogadnia, hogy olyan jogrendben él, amely nem felel meg mindenben a keresztény hit követelményeinek. Az élet jóformán valamennyi területén támadhatnak összeütközések, de ezek nem az egyház státusát és működését érintik, hanem bizonyos tárgyi kérdésekre szorítkoznak, körülhatároltak s a konfliktusmegoldás általános szabályai szerint feldolgozhatók. Semmiképpen sem vall őszinte szándékra, ha tárgyi konfliktusokból az egyház jogállására vonatkozó következtetéseket vonnak le.

Az egyház önállósága és szabadsága nem tévesztendő össze az állam és az egyház jogi értelemben vett partneri viszonyával sem. Az önállóságból nem következik, hogy csak azok a jogszabályok köteleznék az egyházat, amelyekre

nézve megegyezett az állammal. Az egyház alá van vetve az állami jogrendnek, ez azonban a vallásszabadság elvi talaján állva nem gátolhatja az egyházi tevékenységet.

Kiegyensúlyozott elválasztás

A vallásszabadság talaján sikerülhet az állam és az egyház **kiegyensúlyozott elválasztása** is. Bár a szétválasztásnak történelmileg bizonyos egyházellenes iránya volt, tárgyilagosan tekintve mind az állam, mind az egyház önállóságát szolgálja. A kiegyensúlyozott elválasztás nem egyoldalú, amely az egyházat függővé teszi az államtól, hanem kétoldalú, amely mindkét társadalmi intézmény önállóságát biztosítja. Éppen azért képesek önállóan működni, mert egymástól elválasztott szervezetek lévén saját küldetésüknek megfelelően fejthetik ki tevékenységüket. Az elválasztás **kiegyensúlyozott**, mert az egyházat — bár nem részesül a közhatalomból — semmi nem korlátozza törekvésében, hogy a **meggyőzés** eszközével igyekezzék érvényt szerezni felfogásának bizonyos, az államot és társadalmat érintő ügyekben. A meggyőzést csak rosszindulat vagy tudatlanság tévesztheti össze hatalomra való törekvéssel. A kiegyensúlyozott szétválasztáshoz hozzátartozik az is, hogy senkit sem érhet hátrány egyházi-vallási tevékenysége miatt. Az állam számára is kiegyensúlyozott ez az állapot, mivel az egyház alá van vetve az állami jogrendnek, amelynek természetesen lényegi eleme az egyház szabadságtátusa is. A kiegyensúlyozottságot biztosítja továbbá, hogy a polgári és állampolgári jogok és köteleességek függetlenek a vallási-egyházi hovatartozástól, valamint az, hogy egyházon belüli jogviták esetében az egyház nem számíthat a „*brachium seculare*” segítségére.

Felveti ez a modell az egyházak jogi státusának kérdését is, nevezetesen azt, hogy vajon e modell szerint szükségképpen **közjogi testületek-e** az egyházak? Belátható, hogy nemcsak akkor szabad és önálló valamely egyház, ha közjogi testület. De az is belátható, hogy a közjogi státus félreérthetetlenül kifejezésre juttatja, hogy az egyházak nem csupán a polgárok vallási érdekeinek kifejezésére és védelmére alakult szervezetek. Az egyházak az állam feladataitól elvileg különböző „*lelki célkitűzések*”, *spiritualia*, jogilag megfogható képviselői. Ebből a szempontból egyenrangúak is az állammal, mivel a lelkiek területére nem terjed ki az állami kompetencia. Az optimális megoldásnak mutatkozó testületi jelleg semmiképpen sem jelenti azt, hogy az egyházakat csak önfelfogásuk mértéke szerint kötelezi az állami jogrend.

Egyház és a demokratikus társadalom

A modern demokratikus, plurális és szekularizált állam alapjait illetően nagyon kényes helyzetben van. A régebbi politikai rendszerekben a vallás és az egyház volt a legerősebb összefogó, rendező és szilárd alapokat nyújtó erő. A vallási megalapozást váltotta fel később a nemzetállam eszméje, amely hamarosan teljesen alkalmatlannak bizonyult — legalábbis Európában — a hozzá fűzött remények beváltására. Napjainkban az alapértékekre irányuló konszenzusról vagy „civil vallásról” szoktunk beszélni. A plurális társadalmat csak bizonyos „értékkonszenzus” képes megővni a teljes széteséstől, ami egyúttal arra utal,

hogy a modern, szekularizált, pluralista állam olyan feltételekből él, amelyeket képtelen magának biztosítani. A modern plurális és demokratikus állam, jóllehet nem világnézeti válasz — nem az emberi élet kérdésére adott felelet — legitimálja rendjét, mégis rászorul arra, hogy valami szentesítse alapelveit. Ezeket a részben nagyon igényes alapelveket, mint a szabadság és a jogi egyenlőség, az emberi személy méltósága, az emberi jogok és az alapjogok elismerése, olyan értelmességgel kell felruházni, amely nagyon széles társadalmi evidenciával rendelkezik. Milyen szerepe van ebben az egyházaknak?

Az értékek megalapozása

Az alapelvek tiszteletben tartása nélkül működésképtelen és szétesik a demokratikus állam és társadalom. Azokat a kategóriákat, amelyek az alapelvek érvényét biztosítják napjainkban, értéknek szokás nevezni. Korántsem világos azonban, s egységes felfogás sem alakult ki arra nézve, hogy tulajdonképpen mik ezek az értékek, ők maguk miben gyökereznek, s honnan merítik kötelező erejüket. Felettébb árulkodó *Max Scheler* és a többi értékfilozófus meggyőződése, miszerint „az értékek nem léteznek, az értékek érvényesek”. A kérdés mármost az, hogy honnan szerzik érvényüket? Alaposabban megnézve kiviláglik, hogy az értékek voltaképpen valamely közösségben elfogadott vagy posztulált felfogások, meggyőződések, célok és alapelvek, amelyeket becsben tartanak, amelyekre törekednek. Az értékek érvénye tehát a ténylegesen meglevő vagy posztulált konszenzuson nyugszik. Az érték kifejezés olyan látszatot kelt, mintha transzcendentális-metafizikai valóságról lenne szó, holott az értékek érvényességének s ezzel a társadalom megalapozásának a kérdése — egy pluralista társadalom keretfeltételeit tekintve — továbbra is megoldatlan.

Aki az értékekre hivatkozik, az tulajdonképpen átjátssza a labdát: bevallja, hogy a társadalmi rend értelmét meg kell alapozni, ám maga ez a hivatkozás képtelen erre. Az állam és a társadalom szempontjából ésszerűnek látszik, hogy ezt a feladatot, amit maguk képtelenek ellátni, továbbadják az egyházak. A rendszerelméleti felfogásban úgy tűnik, hogy az egyház, bár nem kizárólagosan, hanem a művészet, a költészet, a filozófia mellett megkülönböztetetten illetékes a társadalmi rend értelmességének megválaszolására, illetve biztosítására. Az egyház pedig a maga részéről csakugyan alkalmas arra, hogy saját értelemkövetítő potenciáljával jó részét megalapozza annak is, amit a pluralisztikus társadalom és állam értékalapjának vagy alapértékeinek mondunk. A demokratikus rend alapposztulátumai — a személy méltósága, szabadság, igazságosság (egyenlőség), szeretet, hűség, tolerancia, szolidaritás, szubszidiarizmus, közjó, béke, család stb. — és a keresztény hit között már eredetüket tekintve is szoros kapcsolat van. Jóllehet a szubjektum szabadságesszményének, a jogegyenlőségnek, minden egyes ember méltóságának, a toleranciának és a többi demokratikus eszménynek az egyházi intézmény makacs ellenállása ellenében kellett érvényesülnie, mégsem tagadható keresztény eredetük. Még a szekularizáció alapjelenségét sem nézi többé merőben negatívan az egyház, hanem olyan pozitív mozzanatokat is észrevesz benne, amelyek a keresztény kinyilatkoztatásból erednek.

A demokratikus rend egyházi megalapozása természetesen nem pusztán immanens. A transzcendenciára és a kinyilatkoztatásra nyúlik vissza, ahonnan az ember tulajdonképpen meghatározását meríti. Nem magától értetődő, s nem következik semmiféle tudományos igazságból, hogy az ember élete sérthetetlen,

s hogy az embertárs személyének középpontja ki van vonva mindennemű emberi rendelkezés alól. Századunk meggyőződött róla, hogy nemcsak az emberek testével tudunk úgy bánni, mint valami dologgal, hanem a lelkével, az érzelmeivel is. Csak akkor tiszteljük a személy méltóságát, ha sérthetetlennek tekintjük személyes önrendelkezését. E mögött pedig az a meggyőződés rejlik, hogy az ember az Isten képmása, s hogy ilyenformán az Isten méltóságát veszi semmibe, aki nem tiszteli az emberi személy méltóságát. A neutrális és szekularizált állam is elfogadhatja ezt a transzcendentális megalapozást, feltéve, hogy tárgyilagosan és nyitottan értelmezi saját neutralitását és pluralitását. Annál nyugodtabban teheti, mivel a plurális társadalmi kontextusban az értékek kötelező erejének transzcendentális megalapozása szükségképpen ajánlatként történik: csak azzal szemben lép fel kötelező erővel, aki már előzőleg elfogadja. Persze, ezzel aztán ismét problematikussá válik az értékek mindenkre nézve kötelező megalapozása. A neutralitás és pluralitás alapján elvileg megoldhatatlannak látszik ez a probléma.

Az integráló funkció

Gyakorlatilag kissé más a helyzet. Az alapértékekben való egyetértés, a konszenzus társadalompszichológiai feltétele az egyes csoportokon és csoportönzéseken felülemelkedő összetartozandóság érzése. Az egyházak értékközvetítése pedig mindig azáltal történik, hogy fenntartják és vallásilag megalapozzák a szociális kötelekeket. Ezért járulnak hozzá rendkívüli módon a konszenzus kialakításához és megerősítéséhez, hiszen, amint már mondtuk, az egyházi alapértékek többnyire egybeesnek az általános demokratikus társadalmi konszenzus alapjaival.

Az egyház integráló hatása természetesen csak tényleges következménye társadalmi tevékenységének, s nem következik belőle ilyen irányú egyházi köteletség. Nem tartozik az egyház spirituális küldetéséhez, hogy megfelelő konszenzus kialakításával szükségképpen hozzájáruljon a plurális társadalom integrálásához. J. B. Metz szerint „a vallás legrövidebb definíciója: félbeszakítás”. A saját küldetéséhez való hűség éppenséggel arra is kötelezheti az egyházat, hogy egy adott társadalom dezintegrálódásának az irányába hasson. Saját azonossága és szavahihetősége arra kötelezi, hogy ne mozdítson elő olyan társadalmi integrációt, amely ugyan még a szabadságot tisztelő és demokratikus, de már nem keresztény alapokra épül. A plurális társadalom alapkonszenzusát szükségképpen a többségnek kell hordoznia, óhatatlanul tartalmaznia kell tehát bizonyos levonásokat és kompromisszumokat. A kereszténységnek viszont, amelyet az egyház képvisel és hirdet, sokkal nagyobb igényekkel kell fellépnie. A szekuláris társadalomban már csak egy kognitív kisebbség fogadja el a keresztény tanítást s megrövidítetlen igényeit, ezért nem számíthat arra, hogy többségi vélemény legyen. Ezért olyan nagyon problematikus a politikai pártok keresztény címkével való megjelölése. Mert vagy a teljesség igénye nélkül lépnek fel, hogy politikailag elfogadhatók legyenek, s akkor felvizezik legalábbis a keresztény nevet, vagy kitartanak a keresztény igény teljessége mellett, s akkor politikailag elfogadhatatlanok. Persze mindezen nem kell különösképpen csodálkoznunk. A Szentírás szerint az egyház sohasem lehet olyan integráló tényező, amely a többség által elfogadható konszenzus alapján áll (Jn 17,6-26).

Hasonló a helyzet az egyház legitimáló erejével is. Az állami rend legitimá-

lása, azaz az állam iránti lojalitás, engedelmesség és áldozatkészség közvetítése és növelése természetszerűleg fakad az egyház tevékenységéből, amennyiben a keresztény hit elvileg igenli a világi rendet, a politikait is, s a keresztényeket a rend szolgálatára biztatja. De valamely konkrét államalakulat legitimálása nem tartozik az egyház feladatai közé, a legjobb esetben is csak közvetve, amilyen mértékben egybeesnek a hit posztulátumai az államrend elfogadásával, netán helyeslésével. Bár ez a megegyezés a szabadságot tisztelő demokratikus államforma esetében meglehetősen messzire terjed, mégsem beszélhetünk elvi helyeslésről. Ezért van szükség az állam és az egyház közötti egyensúlyozásra. Az egyház tevékenysége a legitimáció megvonására is irányulhat, ha az állami és társadalmi tevékenység és a keresztény üzenet meg nem egyezésére kell rámutatnia, netán összeegyeztethetlenségére.

A prófétai feladat

Ezzel függ össze az egyház társadalomkritikai vagy prófétai feladata is. Az egyház kritikai funkciójának alapja síkraszállása Krisztus megrövidítetlen üzenete mellett. A keresztény igazság, a megváltás és üdvösség jó híréhez hozzátartozik az ember méltóságának a hirdetése is: az ember transzcendens küldetéséről, jogairól és szabadságáról szóló üzenet. A keresztény üzenet nem szorítkozik a lélek bensőségességére, kiterjed a szociális és politikai területre is. A Krisztus igazságának hirdetésére hivatott egyház így nem tehet mást — mondja *II. János Pál* pápa —, minthogy belebonyolódik azért a méltóságért folytatott küzdelembe, amit Krisztusban elnyert minden egyes ember (Redemptor hominis, 10,11). A vallásilag neutrális állam kialakulásával, azzal, hogy az állam nem kötelezi el magát a keresztény elvek mellett, erőteljesen megnövekedett az egyház prófétai funkciója, akár a hierarchiáé, akár a hívő közösségé.

Természetesen tisztában kell lennünk azzal a veszéllyel is, ami a prófétai funkcióban rejlik: hogy tudniillik a kritika kiválik az igehirdetésből s egyfajta vallásilag motivált intézményesített kritikává önállósul. Az egyházi igehirdetés kontextusában ugyanis nem a bírálat a célja, hanem az ember Krisztusban megnyilvánult méltóságának és emberségének a biztosítása az evangélium rövidített hirdetése által. A transzcendencia jeleként és képviselőjeként nem a politikai-szociális rendszerekkel fordul szembe, hanem Isten elközelgett országáról tesz tanúságot, anélkül, hogy előlegezni kívánná pusztán külső beteljesedését már ebben a világban.

Az egyház és az erkölcs

Az egyház bizonyos értelemben minden társadalomban az erkölcsi rend őre (Jer 6,16; Ez 33,7) is. El kell látnia a „nyilvános lelkiismeret” feladatát is. Biztosítani kell az erkölcsi és a jogrend bizonyos elemi adottságait, ha nem kívánja megtagadni saját küldetését. Ezek az etikai posztulátumok és alapértékek egyúttal az állami és társadalmi rend működésének alapfeltételei is.

Az egyház prófétai funkciója természetesen magába foglalja ennek az etikai minimumnak az őrzését is. Am nem egyezhet bele, hogy az állam egyrészt kisajátítsa ilyen irányú szolgálatait, másrészt csakis az etikai minimumra korlátozza. Az egyház nem etikai minimumot hirdet, hanem az élet teljességét Krisztusban (Kol 1,19; 2,9). Az egyház az ember Krisztusban bekövetkezett kiengeszt-

telődését hirdeti Istennel, Isten országának beköszöntését Krisztusban, s ennek beteljesülését az abszolúte értelmes isteni jövőben. Ilyenformán nemcsak a totalitárius állammal szemben kell fellépnie, vagy az emberi együttélés etikai-erkölcsi alapjait kilúgozó társadalmi gyakorlattal. Oda kell állnia a saját problémái miatt csaknem kétségbe eső, s az immanenciába menekülő rezignált társadalom elé, hogy hitelesen képviselje a megváltást Jézus Krisztusban, az Úr közelségét s Isten országának az ígéreteit. Az egyház feladata nem olcsó moralizálás, nem merőben a bűnök kárhoztatása vagy az erények apellatív felsorolása. Az egyház küldetése, hogy reményével bírálja a reménytelenséget, örömhírével törje fel a rezignált kiábrándulást, s a jövő üres horizontját Krisztus eljövételének az ígéretével töltsse be.

Felhasznált irodalom: *J. Listl*: Kirche und Staat in der neueren katholischen Kirchenrechtswissenschaft, Berlin 1978. *E.-W. Böckenförde*: Staat-Gesellschaft-Kirche, in: *Böckle, Kaufmann, Rahner, Welte*: Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft, Freiburg, Basel, Wien 1982, Bd. 15, 5-120. o. *Várnai J.*: A szubjektum fogalma J. B. Metz fundamentális teológiájában, Budapest 1991. (disszertáció) *Jürgen Habermas*: Theorie des kommunikativen Handels, Frankfurt a. M. 1981, I-II. *J. Habermas, N. Luhmann*: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie, Frankfurt a. M. 1971. *T. Parsons*: Essays in sociological theory, Glencoe/Illinois 1954. *J. Werbick*: System und Subjekt, in: *Böckle...* Freiburg 1981, Bd. 24, 101. 139. o. *J.-B. Metz*: Glaube in Geschichte und Gesellschaft. Studien zu einer praktischen Fundamentaltheologie, Mainz 1977.

A katolikus egyház szociális tanítása

Legelőször arról az örömről akarok szólni, amit Budapestre visszatértem miatt érzek; szívesen jöttem a magyar nép csodálatos fővárosába, hiszen e nép számomra különösen kedves a baszk néppel meglévő, titokzatos rokonság-kapcsolat miatt: mint a vándormadarak, akik végtelen tereket átszelve, ha újra találkoznak, fölismerik egymást, úgy éreztem mindig valami mély egybehangoltságot a magyar lélekkel.

Azonnal elfogadtam az együttes meghívást a Püspöki Kar és a Magyar Tudományos Akadémia részéről, mely intézmények közös elhatározásra jutva megszervezték ezt a tudományos kollokviumot. Amikor erről II. János Pál pápának beszéltem, ő azonnal rávágta: ide el kell mennie, mert ön meghosszabbítja felejtethetetlen tartózkodásomat Szent István országában.

Íme, itt vagyok önöknél, hogy együtt ünnepeljük a *Rerum novarum* szociális enciklika centenáriumát. Ezt az enciklikát a munkások életkörülményeiről egy nyolcvan éven túli, arisztokrata családból származó pápa írta. Rajta kívül nincs pápa, akinek bármelyik hivatalos megnyilatkozása annyi megemlékezést mondhatna magáénak, mint ez, negyvenedik évfordulója óta évtizedes ritmussal, s minden alkalommal egy újabb jelentős megnyilatkozás kibocsátásával. A *Rerum novarum* enciklika kiindulópont gyanánt szolgál egyfajta „társadalmi rózsafűzér” tizedeihez, melyben a *Quadragesimo anno*, a *Mater et magistra*, az *Octogesima adveniens*, a *Laborem exercens* és végül a *Centesimus annus* követik egymást. Aki ezeket „végigmorzsolja”, alaposan átelmélkeddi az egyház társadalmi tanítását és kedvet kap, hogy azt elmélyültebben is megismerje.

A *Rerum novarum* születésnapján Rómában és mindenütt a világban elfújták az ünnepi száz gyertyát. *Urbi et Orbi*. Mindannyian ismerik bizonyára azt, ami Bernanosnak *Egy vidéki plébános naplója* című könyvében olvasható:

„A híres *Rerum novarum* enciklikát nyugodtan kell olvasni, végigcirógatni a tekintettel, komolyan venni, mint valamiféle böjti parancsot. Abban az időben, fiacskám, azt hittük, hogy érezzük lábunk alatt a föld megrendülését. Akkoriban a bányavidéken voltam plébános. Ez az oly egyszerű elgondolás: hogy az emberi munka nincs alávetve a kereslet-kínálat törvényének, hogy nem lehet spekulálni a bérekkel és az emberéletekkel mint a búzával, cukorral vagy kávéval; ez aztán fölkavarta az emberek lelkiismeretét, el tudod képzelni? Azért, mert ezt a pápai megnyilatkozást a szószékről elmagyaráztam a híveimnek, kikiáltottak szocialistának és a jómódú gazdák büntetésből elhelyeztettek egy másik plébániára.”

De az a legfontosabb, hogy a *Rerum novarum* megadta számunkra az összes társadalmi kérdés olvasatának kulcsát. A társadalom laicizálása, a vallás privatizációja jelentette XIII. Leó pápa számára a század baját-betegségét, és e betegségben-tévedésben egyaránt osztozott az akkor uralkodó liberalizmus és a születő szocializmus. Száz évvel később II. János Pál a *Centesimus annus* enciklikában frappáns bemutatást ad erről, valamint segít bennünket azon események megértésében, melyek most, napjainkban változtatják meg a világot, s ezek epi-

centruma 1989-től kezdve Közép-Európában volt, ma pedig Moszkvában található.

XIII. Leó pápára és a *Rerum novarum*ra ünnepi módon emlékezni annyit tesz, mint II. János Pállal együtt megmutatni, hogy „a drága nedv, ami ebből a gyökérből árad, az évek során át nem apadt el, hanem ellenkezőleg, még termékenyítőbbé vált” (*Centesimus annus*).¹ Ez valójában az egyház egész társadalmi tanításának hitelesítése, legitimációja; vagyis elismerése annak, hogy az egyház közbejött a társadalmi téren érvényes és jogosult módon történik. A gazdasági és politikai élet sokak számára kívül áll az egyház illetékességi körén, mert állítólag csak a technikai törvényeknek van alávetve. A marxista és a liberális ideológiák egyetértenek abban a megállapításban, mi több, megfellebbezhetetlen ítéletben, miszerint az emberek városa, vagyis a társadalom, tiltott terület a pápák, a püspökök tanító szava számára. Az egyház hozzájárulása a társadalomhoz lényegében véve a lelkiismeret nevelése, kényszerítés nélkül, hogy a társadalmi élet erkölcsi alapjai mind szilárdabbá váljanak. Egyetlen vágya, vagyis az ember védelmezése úzi-hajtja az egyházat, hogy az embert kövesse a modern társadalom egyre bonyolultabb labirintusában.

II. János Pál új ragyogást, színt adott a „társadalmi tanítás” kifejezésnek, amely furcsa hanyatláson ment át a II. Vatikáni zsinat óta, de a pápa éppen úgy használ hasonló kifejezéseket is, mint: „társadalmi tan”, „társadalmi gondolat”. Az, hogy mégis a „társadalmi tanítás”-t részesíti előnyben, az egészen egyszerűen azért van, mert szükségét érzi szilárd tájékozódási pontok megteremtésének egy olyan cseppfolyós és hullámozó korban, mint amilyen a miénk. Az egyház társadalmi tanítása nem korlátozódik a tág keretű alapelvek egyszerű fölemlegetésére, melyek majdnem teljes szabadságot hagynak a személyek és a közösségek elhatározásai számára. Mivel azokat alábecsülték, a keresztények nyitottá váltak egész sereg ideológia számára, gyakran tudtukon kívül, mert manapság — és ez az, ami még veszélyesebbé teszi őket — az ideológia inkább levegő, amit az ember belélegez, mint gondolatrendszer, amit tanulmányoz. Innen származik annak szükségessége, hogy felvérteződjunk egy jól strukturált gondolatrendszerrel, ami éberen tart bennünket. És az ember nem veheti félvállról az egyház társadalmi tanítását, mint szabad vélekedés tárgyát, mert az gyakran magához a hithez nagyon közelálló forrásokból fakad, és ez a tanítás időnként *imperativust*, máskor *optativust* (parancsoló módot, óhajtó módot) használ, de soha nem fakultatív hangnemet. Az egyház társadalmi tanítása teljesen és tartósan rehabilitálódik, hála a legteológiasabb teológia szívébe történő vissza-telepítésének.

Ha bizonyos katolikusok hajlamosak is lebecsülni az egyház társadalmi tanítását, mások, ezzel ellentétben kockázatos próbálkozás során túlértékelik, amikor annak nevében megpróbálnak elfogadtatni egy előreagyártott modellt, a társadalom ideális makettjét. A történelem azt bizonyítja, hogy minden kísérlet, ami az Evangélium kisajátítására irányul — mert abból egyesek konkrét politikai üzenetet akarnak kiolvasni és a keresztény jelzőt exkluzív módon akarják egy párthoz, egy városhoz, egy civilizációhoz kapcsolni —, előbb vagy utóbb sikertelenségre ítélt vállalkozásnak bizonyul. Ez a kísérlet azonban szünet nélkül újjaszületik, mintegy (szülőanyaként) dajkálja az elveszett paradicsom, a tökéletes társadalom iránti vágy; s mintha ennek kulcsaival az egyház rendelkezne. A történelmi emlékezet pedig, ami nem feledkezhet meg a történelem hosszú, ilyesfajta politikai-vallási hanyatlással tarkított vagy bemocskolt szakaszairól,

manapság az embereket gyanakvóvá teszi az egyház legtisztább szándékaival szemben; sőt egyesek az egyház társadalmi tanításában a pápák evilági hatalmának utolsó maradványait látják!

Sok a teendőnk, hogy a kényelmetlen de szükségszerű pluralizmust megértjük, megértessük másokkal és megéljük; azt a pluralizmust, amely mégsem engedi, hogy a keresztény ember bármilyen esetleges választásra hagyatkozzon, etikai követelményekre való hivatkozás nélkül. A sürgető, de méginkább kimerítő feladatok egyike a püspökök és papok számára a keresztény közösségeket arra ösztönözni, hogy találkozzanak, szembesüljenek, ütköztessék véleményüket egymással, hogy baráti légkörben kölcsönösen segítsék egymást a különböző álláspontokat képviselő hívek és emberek a nagy ügyek fölfedezésében. A „nagy ügyeknél” az ember jövője a tét, és ezek kell, hogy segítsenek fölvázolni az evangélium szellemének megfelelő utakat az evangélium szolgálatában. Az ilyesfajta tapasztalatok túlságosan ritkák a mi, türelmetlenséggel fémjelzett körünkben, és annál inkább nehezek, mert amikor a hit abszolutuma elmosódik, bármiféle társadalmi harc gyorsan átalakul egyfajta vallásháborúvá.

Az egyház társadalmi tanítása éppen annyira élet, mint tan, és mint minden élő, tartalmazza az egység és tartósság, valamint a változás és haladás-fejlődés elemét. Az időhöz és térhez alkalmazkodva fejlődik. Távol áll attól, hogy kész receptek gyűjteménye legyen, inkább egyfajta „feladatgyűjtemény”, amely hangsúlyoz bizonyos irányultságokat, tiszteletben tartásuk végett, de ezeket különböző módokon lehet valóra váltani egy adott társadalmi terv kivitelezése során. Innen származik történelmi jellege, ez magyarázza, miért van szükség-szerűen dátummal ellátva egy szociális enciklika, és szellemének elárulása lenne minden betűjét örökkévalónak tekinteni.

Érdekes lenne a maguk saját dinamizmusában tanulmányozni az olyan fogalmak történetét, mint a magántulajdon, a vallásszabadság, az emberi jogok. Csak ez utóbbi példát veszem szemügyre futólag. Az egyház messziről tér vissza; a XIX. század folyamán — úgy tűnik — inkább ellenezte az emberi jogokat, és nem tudta megtenni azt a szükséges megkülönböztetést abban a pillanatban, amikor azok a legjobbat és a legrosszabbat magukkal görgették, vagy amikor azokat forradalmi és vallásellenes hangszúllyal ellátva időnként túlzottan individualista megfogalmazásban hirdették. Ma, szerencsére, az emberi jogok védelme közös örökségként jelentkezik. De minden lehetőséget kiaknáztunk? Nincsenek új jogok, amelyek csak most kezdenek megmutatkozni? És mennyi hasadás van a védelmezett jogok fölfogásában vagy abban a választásban, hogy mely jogok védelmét kell előnyben részesíteni? Micsoda kufárgodás folyik az emberi jogokkal azon országok részéről, amelyek azokat váltópénzként használják és engedményeket azért tesznek, hogy egyéni érdekeiket jobban védelmezhessék?

Ha egyetlen mondattal kellene meghatároznom az egyház társadalmi tanítását, akkor azt mondanám, hogy az műhely, mindig nyitott műhely, nyitott a világiak számára, még ha tanító típusú is; Isten egész népe életerejének jele és gyümölcse. Ebben az értelemben a *Rerum novarum* az egyház modern időkben megvalósuló társadalmi elkötelezettségének a kiindulópontjaként szemlélendő, de tekinthető úgy is, mint megérkezési pont néhány lelkipásztor és főként világi türelmetlen sürgetésének eredményeként.

A keresztény szociális mozgalom születésekor és minden állomásán ott találjuk a világiakat, egyénileg vagy csoportosan, akik égető szükségét érezték an-

nak, hogy a papokkal és püspökökkel megosszák azokat az új kérdéseket, amelyek a változó világgal való érintkezésből születnek. Nem ismerjük eléggé ezeknek a „szociális katolikusoknak” a történetét, akiket tautológiával és néha pejoratív módon neveztek így. Nemde az ilyen világiak azok, teljesen beépülve a társadalomba, — egyszerre civilizációt teremtenek és evangéliumot hirdetnek, lelkiismeretükben pedig gyakran keresztfeszítettek —, akiket a lelkipásztoroknak bátorítaniuk és vezetniük kellene az emberi szolidaritás egyre sűrűbb és bonyolultabb hálójában? — hogy szünet nélkül újra életet leheljenek a történelem és a hit közötti, mindig új és mindig törékeny kapcsolatba. Ez, hogy a történelmi késések vagy feledések elkerülhetők legyenek, föltételezi az „idők jeleinek” megkülönböztetésére irányuló rendkívüli erőfeszítést, amelyet XXIII. János igen nagyra értékelt. Az egész egyháznak ezt az erőfeszítést kell vállalnia állandó párbeszéd során, amelyben a feleknek az evangélium nevében kiváltságos módon törődniük kell:

— „az alázatosakkal és a kicsinyekkel”, akikről Krisztus ujjongva mondta, hogy látják mindazt, ami elrejtve maradt a bölcsek és okosak előtt;

— mindazokkal, akiket Krisztus néven nevez a nyolc boldogságban, és akik közül egyetlen sem zárható be valamely társadalmi kategóriába: az igazságra szomjazókkal, az üldözöttekkel, az igalmas szívűekkel.

Így az egyház képes föltalálni az evangélium nyomát az emberek és népek zarándokútján. És minél inkább benne él az adott korban, annál inkább föl kell mutatnia eredeti arcát. Az olyan egyház, amely csak azt tudná tanítani, amit az emberek maguktól is megtudhatnak, gyorsan jelentéktelen egyházzá válna, mi több, megszűnne egyház lenni. A modern ember, akit gyakran elkedvetlenítenek vagy elárulnak saját alkotásai, sokat vár az egyháztól, sokkal többet, mint amit bevall vagy csak gondol. Igaz, a világ óriási kihívásaival szemben az egyház nevetségesnek tűnhet, mint a kicsiny Dávid tarisznyával a vállán az atomkor kellős közepén, s a tarisznyában csak a Lélek sodró árájától fényesre csiszolt, kicsiny kavicsok találhatók. De egyedül ő, mint Péter apostol a nyomoréknak az Ékes kapunál, meri mondani: „aranyam, ezüstöm nincs, de amim van, azt neked adom: a názáreti Jézus Krisztus nevében kelj föl és járj!” (ApCsel 3,6).

Paradox módon vallásos jellege az, ami az egyház szociális tanításának megadja az életerejét és a kiterjedését. Midőn II. János Pál az embert a maga teljességében ragadja meg, a tömegek nem csalódnak. Ha nehéz is a beszéd, mint néha, melyet az oly elszántan „lelki” pápa tart a tömegeknek; ha erkölcsileg követelő is, mindegyik hallgató megérzi, hogy korlátai és sikertelenségei ellenére magában hordja az emberi méltóság összes ismertető jegyét. II. János Pál pápa egyenesen a vallásos alapig hatol, amelyből kiindulva az ember élő és éltető egységbe tudja integrálni egyébként részekre szabdalt dimenzióit. II. János Pál szociális gondolatvilága ellentéte annak a modern mentalitásnak, amely azt hiszi, hogy a konkrét emberrel találkozik, de amely valójában, egykiterjedésű pozitívizmusa miatt csak az absztrakt embert képes megragadni, aki minden élő és isteni forrástól el van vágva. És az ember megérti, hogy még a nem keresztyényekre is mély benyomást gyakorol az ilyen pápa, hiszen — amint egyikük mondotta — „biztos magában, mert biztos Abban, ahonnan az erejét meríti”.

Végül a társadalmi tanítás folyamatos ösztökélés az egyház irányában azért, hogy az egyház állandóan az igazsághoz mérje saját közösségi létét. Súlyos felelősség terhel bennünket, hogy minden embernek fölajánlhassuk az egyházi életből merített tapasztalatunkat. Ennek során ugyanis a világ minden táján élő

keresztények — néha nem minden baj nélkül — a testvéri élet gyakorlatában jártasságra tesznek szert, és így képessé válnak — ha nem is modellek, de legalább társadalmi kapcsolatok vázlatának létrehozására, amely állandóan megújul és egyre tágasabbá válik. Az egyház, ha nem élné meg „lélekben és igazságban” azt, amit tanít, hamarosan magára hagyatottá, hívek nélkülivé válna.

Ime, II. János Pál így von be bennünket az emberért vívott előharcokba. Most újra — amikor az egyház nemcsak hogy ne kesse le találkoztóját az emberekkel, hanem azt ő maga határozza meg, mi több, megelőzze az embereket! — félénkek vagy habozók lennénk, hogy magunk is jelen legyünk? A planetizáció során, amely folytatódik, az emberek, akiket minden teketória nélkül a „föld” népeinek nevezünk, egyszerű eszmékkel együtt találnak rá önmagukra, kevéske eredeti agyaggal, ami mindig a sarujukhoz tapad, és ami az isteni fazekas márkajegyét hordja magán: igazságosság, béke, szabadság, szolidaritás.

Pappá szentelésem évében, 1947-ben jelent meg Suhard bíboros híres körlevele: *Az egyház fölemelkedése vagy hanyatlása* címen. Ebből a híres lelkipásztori levélből veszem a befejezést: „Mint Noé bárkája, az egyház is átkelt a vízözönön az idők során, mindannyiszor új partokat talált, s egyre jobban elterjedt. Manapság is, mint egykor, a világ nem fog tudni megmenekülni a vízözönből a bárka nélkül. Ma úgy, mint akkor, a Lélek, aki a vizek fölött lebeg, elküldi a galambot, az ő élő szimbólumát, egy olajfaággal. És a még föl nem fedezett szárazföld törekeny tanúja egyáltalán nem hasonlít a száraz, halott levelekhez; ellenkezőleg, a tavasz nedvdús frissességét és könnyedségét-kegyelmét birtokolja.”

Száz évvel a *Rerum novarum* után, az újdonságokban bizonyára bővelkedő 2000. év küszöbén, ennek az új tavasznak a jegyében arra törekedtem, hogy mondandóm az olajfa-ághoz legyen hasonlatos, melyet II. János Pál nevében örömmel hoztam el a Duna partjára, hiszen ez a hosszú folyó arra hív bennünket, hogy a népeket és embereket egybegyűjtsük, s közöttük egységet teremtsünk, itt, Európában, Nyugattól Keletig.

Török József fordítása

Számunk szerzői:

Nyíri Tamás filozófus, egyetemi tanár

Török József történész, egyetemi tanár, dékán, Hittudományi Akadémia

Roger Etchegaray bíboros, a Iustitia et Pax Pápai Bizottság elnöke

Kosztolánczy Tibor író, egyetemi hallgató, ELTE

Határ Győző író

Rónay László irodalomtörténész, egyetemi tanár, ELTE

Csikvári Gábor a Vigilia belső munkatársa

Schein Gábor egyetemi hallgató, ELTE

Kállai Katalin színikritikus

Tarján Tamás irodalomtörténész, egyetemi docens, ELTE

TÖRÖK JÓZSEF

A munkásmozgalom kezdetei és a katolicizmus

„A XIX. század legnagyobb botránya a munkásosztály aposztáziája volt” — idézik gyakran a XI. Piusz pápának tulajdonított mondást, amikor a munkásság és a katolikus egyház kapcsolatát vizsgálják. E rövid megfogalmazás rögtön több nehézséget vet fel. Először azt, hogy a „munkásosztály” mennyiben alkalmazható vagy nem a munkások tömegeire az ipari forradalom előtt vagy annak kezdetén. Léteznek olyan vélemények, melyek szerint az igazi osztályöntudat Franciaországban csak a nagy bányászstrájkok idején, 1889-1893 között alakult ki. Ezen túlmenően a nagyobb nehézség az, hogy az „aposztázia” kifejezés feltételezi a munkásosztály vagy munkásság részéről az egyházhoz való, előzetes, maradéktalan ragaszkodást. A pápának tulajdonított sommás kijelentés feloldását egyesek úgy vélik megtalálni, hogy azt állítják, a kijelentésnek azért nincs alapja, mert a munkásság mint osztály az egyházon kívül keletkezett, ahhoz soha nem ragaszkodott, s az aposztázia már csak ezért is lehetetlen volt. A következőkben néhány szempont említésével szabad legyen árnyaltabbá tenni a munkásság és egyház kapcsolatának múlt századi, franciaországi történetét.

Ismerős az evangéliumi kijelentés: szegények mindig lesznek veletek. Ennek sokféle interpretációja lehetséges. A XIX. században az utópisztikus szocializmus elképzelői, képviselői: Saint Simon, Fourier és Cabet a helyes értelmezést vélték megtalálni, amikor a klerikális katolicizmus közeli eltűnéséről profétáltak és meghirdették a társadalom átszervezését valamiféle új vallás mintájára. Voltak olyanok, akik a régi, katolikus tömlőkbe az új idők borát úgy fejtették le, hogy egyszerre őrizték meg a katolicizmus alapigazságait és vegyítették hozzá a köztársaság iránti lelkesedést meg a társadalmi elkötelezettséget. (A teológusok álmélkodása mellett a bibliabéli mennyek országát lerövidített úton és már itt, most akarták megteremteni.) Ennél hagyományosabb, ugyanakkor hatékonyabb értelmezés született 1830 és 1850 között az 1789-es forradalom által eltűnésre ítélt, majd a napóleoni konkordátum segítségével meglehetősen szűk keretek közé szorított katolikus egyház részéről. Az egyház a jelzett időszakban egyszerre biztos alapokon nyugvó és előre nem sejtett rendkívül látványos megújulást mutatott fel, ami egyháziakat, világiakat egyaránt meglepett.

Félicité De Lamennais mellett és hatásában őt meghaladva Frédéric Ozanam az a társadalmat egységben látó személy, aki először tett különbséget igazán világosan a szegények és a munkások között. A kijelentés a vallástörténeti távlatot is figyelembe véve némileg hangzatosabb a kelleténél, mert öszövétségi örökségként a főbűnök egyik legsúlyosabbja a munkások bérének igazságtalan visszatartása, vagy csak egyszerűen visszatartása.

A fiatal Ozanam néhány barátjával együtt 1833-ban alapította a Société de Saint-Vincent-de-Paul-t. Ennek az új intézménynek az eredetisége a kezdetektől meglévő kettős célban rejlett: a társaság tagjai hitük megerősítését (ez a régi!) a szociálpolitikai kötelességvállalás révén (ez az új!) vélik elérni. A társaság, me-

lyet Ozanamhoz hasonlóan világiak szerveztek, rövid idő alatt rendkívüli módon elterjedt, 1844-ben 140 alapszervezet 5.000 taggal, 1860-ban 1.300 alapszervezet 30.000 taggal rendelkezett. Ozanam szavai jól jellemzik az általa létrehozott intézmény lényegét: „A filantrópia az én szememben olyan — írja —, mint egy divathölgy, aki számára a jócselekedetek ékszerek, és szívesen nézegeti magát a tükörben, hogy ékszerei jól mutatnak-e. A keresztény szeretet viszont olyan, mint a gyöngéd, gondoskodó anya, aki szemeit a kezében lévő gyermekre szegezi, s önmagára többé nem gondol.”

A társadalmi kérdések iránti érzékenység, amely jelen van az ekkor alapított több száz férfi- és női szerzetesi kongregáció tevékenységében, elméleti szinten Ozanam és társai munkája ellenére sem tudott kibontakozni, s a katolicizmus többnyire értetlenül állt a társadalmi változásokkal szemben.

Ezt az értetlenséget azonban igazságtalanság lenne tudatlansággal magyarázni, s a hierarchiát azzal vádolni, hogy nem szerzett tudomást vagy nem volt hajlandó tudomást szerezni a meglévő társadalmi feszültségekről. A hierarchia némi késésben volt, mert Ozanam 1833-ban kezdte meg munkáját, a püspöki kar pedig csak 1840-1845 között tudatosította az ipari forradalom társadalmi következményeit. Cambrai főpapja, Giraud bíboros ekkortájt így nyilatkozott: „Az embernek ember által történő kizsákmányolásában az a leggonoszabb, hogy a munkaeszközzé alacsonyított személy teherbíróképességét gondosan kiszámítják, és azt maximálisan kihasználják.” Egy idézet még nem változtatja meg a helyzetet, de jelezheti a készülődő szemléletbeli változást.

A francia történészek kutatásai az elmúlt évtizedekben főként a fővárosba és az északi iparvidékre összpontosultak. Ezen kutatások alapján jobban ismerjük a dekrisztianizálódás folyamatát, az osztályöntudat kialakulását és a munkásmozgalom szerveződésének történetét. A kutatások általános tapasztalatait röviden a következőkben lehet összefoglalni:

1. A munkások vallásgyakorlata jelentősen változik vidékről vidékre. A vallásgyakorlat visszaszorulásából *nem lehet* azt az egyszerű következtetést levonni, miszerint a hagyományos közösségekben, hagyományos élet- és munkakörülmények között a vallás életképes volt, a megváltozott viszonyok esetében viszont egyszerre életképtelenné vált.

2. A munkások vallásgyakorlatának mértéke a vidék vallásgyakorlatával korrelációban van, tehát az adott tájegység kulturális tényezőivel lényegesen szorosabb kapcsolatot alkot, mint azt eddig gondolta a kutatás.

3. A munkások vallásgyakorlatának mértéke számokban jól kifejezhetően alatta marad az össznépeség vallásgyakorlatának.

Ezekkel a következtetésekkel mi, az utókor szembesülünk, de a katolicizmus hivatalos képviselőit mely jelenségek aggasztották a legjobban? Az állandóan visszatérő nehézségek: a vasárnapi munkaszünet meg nem tartása, a gyermekeknek gyárakban történt alkalmazása, a munkabér elégtelensége, a nők munkavállalása. Ezek következményeként létrejött az „átkozott háromszög”, ha a korabeli prédikációk nyelvi megközelítését vesszük igénybe. Az otthon, amely csak nyomortanya az újonnan felépült bérkaszárnnyak rengetegével; a munkahely a gyakori balesetekkel; és a kocsma mint a kikapcsolódás egyetlen formája. Lille-ben 1830-ban 137 lakosra jutott egy csapszék, 1850-ben 80-ra. 1851-ben Lille városa 1600 italméréssel büszkélkedhetett. Az első munkásszervezetek és az egyházak egyaránt vállalták ezt a reménytelennek látszó küzdelmet. Az olcsó gyermekmunka kárhozottatásában az egyház élen járt, az írni-olvasni alig tudó de

már gyárban dolgozó gyermekek hadával az elsőáldozási előkészület során szembesült és győződött meg arról, hogy szinte lehetetlen a hit alapigazságait átadni számukra. A felszíni jelenségek azonban sokáig, most már tudjuk, túl sokáig elfedték a történet mély változásokat és a rájuk adandó válaszok szükségességét.

Lamennais és Ozanam elméleti munkássága (amit Lamennais tanítványai, Charles de Caux és Gerbert a kapitalizmus nyílt elítéléséig fejlesztenek) valamint Ozanam társadalmi tevékenysége mutatják jól azt, hogy elmélet és gyakorlat együttesen próbálnak kiutat találni. Az alapvető nehézségek, a felületi kezelés ellenére miért volt mégis remény? Azért, mert az előzőekkel ellentétben fölöttébb paradox módon megfigyelhető mindannak az ellentettje is, amit a de-krisztianizációról mondtam. Bizonyos vidékeken a munkásság tekintélyes része ragaszkodott a vallásgyakorlatokhoz, bár az antiklerikális propaganda-szólások egy percre sem szüneteltek.

1848 fordulópontot jelentett a katolikusok szociális erőfeszítéseinek elméleti megalapozásában. Ettől kezdve a többség által javasolt megoldások lényegesen bátorítalanabbak, ugyanakkor jelentős eredményeket könyvelhettek el paternalista stílusuk és elképzeléseik ellenére is. Ez a paternalista gondolkodás a párizsi kommunében képtelen volt fölfedezni a társadalmi és történelmi összefüggéseket, és azt az emberi gyűlölködés szférájába utalva az általa jelzett tényekre nem tudott odafigyelni.

A paternalista típusú szervezkedéseket kiegészítették a korporáció gondolatával, és ezek a „vallásos és gazdasági társaságok” — bármennyire is mosolyt fakasztanak belőlünk — mégis betöltenek bizonyos szerepet: ha mást nem, akkor legalább elősegítik a gyári munkásság érdekeit hatékonyan érvényre juttató csoportosulások létrejöttét. Albert de Mun és köre 1871-ben a katolikus munkáskörök szervezésével akartak válaszolni a kor társadalmi kihívásaira. Arról csak részben tehettek a szervezők, hogy az új szervezetek inkább a kisiparosokat és az alkalmazottakat vonzották, nem pedig a gyári munkásságot. Újabb évtizednek kellett eltelnie, hogy a francia fiatalok katolikus szövetsége, (1885), a munkáskongresszus (1893) és az ipari és kereskedelmi alkalmazottak szakszervezete (1887) létrejöjjen. Ezek már hiteles partnerek voltak a munkásmozgalmon belül folyó dialógus számára, sőt bekerültek a munkásmozgalomba, s katolikus jellegüket megőrizve tudták a dolgozók érdekeit képviselni. Ez utóbbi egyébként a C.F.T.C. kiindulása, kezdete.

A munkásosztály valóban az egyházon kívül, attól függetlenül keletkezett? A választ csak egysíkúan, egyértelműen kimondani a történelmi valóság megcsonkítása. Helyesebb abban az irányban tájékozódni, hogy a XIX. században bekövetkezett gazdasági-társadalmi változásoknak az egyház nem tudott elébe menni idejében, csak előőrsök kiküldésére futotta. De mely intézmény mondhatja el magáról, hogy mindig, mindennek elébe tudott menni?

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Az Öreg Madár

A napok tizenkilencedik órája ebben a köpködős városban ősidők óta a vásott kölyköké, akik ilyenkor magabiztosan és ellenállás nélkül veszik birtokukba az utcákat, akár az árvíz; a józan életű polgárok csak álldigálnak a part mentén, először a töltésen, aztán a homokzsákokon, végül néhány élére állított téglán, és egyensúlyozva bámulják, hogyan nő az ár, a kölykök ára; míg egyszer, felhőszakadás után, ugyanebben az órában, amikor az Alpokból lezúduló csapadékot már a várost átszelő folyócska sem bírja elnyelni, a víz először elborítja a Tisztikaszínó udvarát, majd a Nyári Palota szétomlott falain keresztül a püspöki konyhakertet; közben leszáll az est — talán csak egy légfuvallat jelzi, talán még annyi sem, hogy rettenetes dolgok következnek, és ezért jobb, ha mindenki elkotródik, hazamegy és behúzódik valamelyik sarokba, mert az ár a Kishídon átömölve most majd alámossa a Kozarits-ház vízparti oldalát, és egész téglákat is elsodorva az ódon házat a végromlásig eláztatja.

Másnap reggel Kozarits Vince vendéglőtulajdonos, aki a megroggyant töltésfal belső oldalán egész éjjel hallgatta a folyó alattomos sustorgását, borotvátalanul szétnéz az utcán, felmegy a hídra, látja az örvényeket és nézi az elsodort kerítés helyét, majd azt mondja: *„Jó, akkor vigyen el mindent a víz, vesszen az egész, ne legyen itt soha többé semmi, ahogyan a város is akarja...”* És ő, aki vendéglőjének kerthelyiségében az egész Vízivárosban először tartott mozgóképes előadásokat, elmegy innen, ha megkapja a biztosítási összeget; a város pedig csináljon azt, amit akar, az már nem rá tartozik. Azzal bemegy a házba, a fiát elküldi a Földhivatalba, intézzen, ahogy tud, ő pedig lefekszik, mert már két napja nem aludt. Amikor délután fölkel, sem másítja meg a szavát, naptárt vesz elő, számolgat, majd így szól: *„Szeptember 21-én, Máté apostol, Iphigénia és Jónás napján becsukjuk a boltot, aztán hulljon rátok takaró, lehet avar, lehet hó, bujdokoljatok el csendben, Isten veletek.”*

A délután ugyanezen órájában két ministránsnak öltözött macska ügyködik a Püspöki Palota előtti téren: Dénes és Margitka — mert így hívták őket — előbb az áradástól megtévedt aranyhalakat csalogatja vissza a tűzvíz-medencébe; később felhívják a Magyar Kurírt, elsütnek néhány ósdi telefonviccet, s mint aki jól végezte dolgát, félkönyékre dőlve — akár a rettenthetetlen vadnyugati pionírok, az erősek —, medvetalpat uzsonnáznak és nagyokat húznak a borókapálinkás üvegből.

Az újabb ciklonokat az északi szél még a hálaadó könyörgés alatt messzire sodorta; a felszakadozó felhőzet most sárga, narancs és vörös színekben játszik, amott pedig mintha plazmaállapotú lenne: az egyik felhő hirtelen felhőlyagosodik — *kozmi kus sajt! aludt te!*, sóvár macskatekintetek —, aztán elforr az égen, és az áttetsző párafüggöny mögött, szinte végszóra, egy magányos léghajó tűnik fel.

Részlet a *Víziváros titkos élete* című kötetből.

Ekkor a macskák halálra vált arccal, helyükről felugrálva rettenetes ordításba kezdenek, és egymásnak bizonygatják, hogy immáron teljesen megjavulva, semmi kétség, akár a végső önmegtagadásig is minden munkát elvégeznek, „csak jószáginjekciót ne!"; hangjuk aztán megkönnyebbült zokogásba fül, amikor látják, hogy a Püspöki Palota fölött a léghajó már csak leheletfinoman araszolgat előre: titokzatos utasai vékony láncon horgonyt engednek le — pendül az ércborításon és a párkányzatba akaszzkodva könnyedén lefékezi az égi járművet. (A főpárkány szobor-Allegóriáinak arcán nyoma sincs a megilletődésnek, maga a püspök úr is gyakorta feljár ez igazán nagyszerű társaságba mulatni az éveket — napfényben a mélység peremére állítja karszékét, esőben viszont óvatosan lépked a csúszós márványlapokon, a püspöki címer bronzkalapja alá húzódik; a kalap karimájáról csorog le a víz, ő pedig az Allegóriák miatt aggódik: „Okosság, Igazság, Lelkierő, Mértékletesség, ebben az özműzben mi lesz veletek? Kedveseim, egyszer úgyis halálra hűltök!”)

A léghajó hosszú percekig minden életjel nélkül őrködik a Piactér felett, végül felcsapódik egy oldalajtó, és artistaruhás szolgák kötélhágcsót dobnak le: a gondola és a főpárkány között megindul a közlekedés. A vendégek majd könnyű nádszékekre ülnek, Augusz püspök mutatja: ide az asztalt, oda a zsámolyokat; később az udvarmester egy kosárkát nyújt át, ruhába csavart hópalackokkal... Feltámad a szél, a püspök úr idegesen kapja össze a reverendáját; „Micsoda impertinencia!” — mormogja, és a renitenskedő Boreas ezúttal lila könyvecskéjébe is bejegyzett intést kap.

Amikor már mindannyian készen állnak a fogadásra, az Udvarmester halkan a sípjába fúj, s az artisták átbucskáznak a fejükön és elfeküsznek, mint a futballcsapatok régi képein az első sor; az Öreg Madár méltóságteljesen közéjük ereszkedik (alakra mint egy kopott és gyűrött esőkabát — vagy talán csak a vállain volna?), kezét (szárnyat) nyújt, majd rövid szónoklatot intéz a megjelentekhez:

FEKVŐ: az artisták, mondjuk: Jász, Pelbert és Oszkár

KÖZÉP: Augusz, Szontagh (püspöki titkár), Udvarmester

HÁTSÓ: Okosság, Igazság, Lelkierő, Mértékletesség (Allegóriák)

Most Augusz úr következik; mielőtt azonban válaszolna, alátekint a térre és erőt merít abból a korántsem homályos és alakatlan képzetből, hogy lelkiekben itt minden az övé: hétköznapi a nyüzsgő hangyabolyok, vasárnap a laza csoportosulások, igen, ez máskor nagyon inspiráló — ám ettől a pillanattól fogva minden reménytelen, mindennek vége van és elvégeztetett, mert mint mondja: erő és pénz híján maga is tehetetlen, nem tud segíteni, és nem tiltakozhat a VIRRASZTÓ PELIKÁN végső felszámolását indítványozó városi határozat ellen.

„Szomorú, szomorú a Kozarits-ház eleste — gondolta magában. Margitka lenn a téren —, de a nagy ijedtségre most megkérhetném az Öreg Madarat, tanítson meg néhány kártyatrükkre... vagy repülni, ahogy ígérte, az még jobb volna. Szondi úr szerint a Felsővárosban igenis élnek olyan emberek, akik kitartó munkálkodásukkal ezt a fokozatot is elnyerték; persze, az efféle híreszteléseket hallva a drága Karola mindig csak nevetett. »Repülni? Soha!« — kiáltotta, — nyugodjék békében, nem volt valami szép hangja —; s amíg a magasban Augusz meg a Madár elmélyülten poharazgattak, a nyakát meregető tömeget eredeti kínai, negyven dobra hangszerelt császári zenével üldözte el... Csak ez a Madár egyre vénül, attól félek, egyszer majd nem jöhet többet. Nem igaz, Dénes?» — de Dénes addigra már nem volt ott Margitka mellett.

A Sörház utcai csapszékeket ezúttal széles ívben elkerülve éppen hazafelé igyekezett: „Csak semmi botrány ma meg holnap — mondogatta —, a Madár aztán úgyis elmegy. Nem értem Margitkát, néha teljesen kezelhetetlen: mintha nem tudná, hogy a repülés meg a kártyatrükkök csak csalétek, madáreleség, eh... mint egy ócska musical-ben. A nyakamat rá, hogy nem tud repülni, miért is jönne mindig léghajóval! Hát így néz ki egy büszke, utolérhetetlenül gyors égi futár? Nincs is semmiféle munkaköri leírás, légiszabályzat, hatásköri túllépés, csak az a fontos, hogy az Augusszal órákon át egyfolytában szörnyülködhessenek!”

Dénes dühöngése azonban ne tévesszen meg bennünket! Néhány évvel ezelőtt, amikor az Öreg Madár — úgymond — saját érdekében kitiltatta a VIRRASZTÓ PELIKÁN söntéséből, szó se róla, bizalma örökre megrendült a légi felügyelet csalhatatlanságát illetően. Kiábrándulását csak fokozta, hogy az Öreg Madár éppen őt, mint egy perzsamacskát nyaralás előtt, a Fúria-Kissné gondjaira bízta, majd nyomtalanul eltűnt a ködben... „Sebaj — biztatta magát Dénes —, nem halok meg egészen”, és üres óráiban, az ágy alatt, verseket kezdett írni. Ládikájában színes párlatokat rejtegetett, s a fejében már ébredéskor vadonatúj, kipróbálásra kész aroma-kombinációk receptjei sorakoztak... Telt-múlt az idő (a macska-létben évtizedek), és a padlásablakon betűző, öreges, délutáni fényben minden megaláztatás és vereség — mint a kőbe zárt királylány álma —, felejtendővé nemesedett. Ám az Öreg Madár alakját körülengő biztos tudatlanság, e kényszerű és feloldhatatlan tanácstalanság a varázsából mit sem veszített, mitőbb, Dénes néha úgy érezte, ez az egyetlen támasz (és az egyetlen kaland) ebben a napról-napra egyértelműbb és kiismerhetőbb, szimpla, ezredvégi örök nyárban. (Pápai nunciusként bemutatkozva az Öreg Madárról mindig is szívesen nyilatkozott a Magyar Kurírnak, most csak az áradások utáni beszélgetést idézzük fel:

— kivonatos közlés a beázások miatt —

„...semmi okunk a neheztelésre, és semmiképpen sem mondanám azt, hogy tyúkszemmes vén papagáj. Mindazonáltal esküdni mernék, hogy Madár; Madár: a tollai miatt... Elbújhatnék ott borongós délutánokon, amikor szürke az ég, és afrikai sirokkó dönti le a lábáról a várost. Ha olyankor a tollaiba fújnánk, a pihetollak, meg a pehelytollak egy ideig csak játszadoznának a moccanatlan fényességben, aztán a szárnytollak is megrezdülnének, mozognának egyre jobban, végül a háztetők felett húsító szellőt érezhetnénk.”)

Az Esti Krónika után — Margitka legnagyobb öröme — az artisták leereszkedtek a főpárkányról, titokzatos arccal járták a környező utcákat, a házak homlokzatait nézegették és az ég felé bámultak. Margitka hiába szólította meg őket, egytől-egyig némák voltak, maguk között is csak mutogattak... Az Öreg Madár alkonyatkor indult útnak; az aranyfény, amit szertehintett a szomszédos háztetőkön, meg-megcsillant még a következő esőig, s aztán az is: volt-nincs, mintha soha nem lett volna.

Dénes az ablakból nézte a távozó léghajót — ekkor látta utoljára a Madarat. Nem felejtette el, hogy visszajött, de többé nem írt és nem beszélt róla; úgy érezte, nincsen már köze a Madárhoz mint létező személyhez, ő már kiveszett ebből a világból és teljes valójával átvonult a következő életébe — s így aztán mi sem lehetünk többé azok, akik valójában; félre minden erőlködéssel... („A Nuncius úr hamarosan visszatér Rómába” — adta hírül a Magyar Kurír nem sokkal később egy rövid közleményben.)

Évekkel később — talán már gimnazista voltam — egy tavaszi napon, amikor jöttünk haza az iskolából, az Öreg Madár ott gubbasztott szomorúan a Perint-parton. Rögtön megismertük őt, odamentünk hozzá — először nem szólt semmit, aztán látta, hogy nem hagyjuk békén, hát intett, és hátul, a kertek alatt elvezetett bennünket egészen a Nagykar utca végéig, az aszfaltozott, új autóparkolóig, oda, ahol egykoron a *VIRRASZTÓ PELIKAN* rozoga épülete állt. Az Öreg Madár pipára gyújtott és azt mondta, emlékeznünk kell még régebről, hogy egyszer mi is jártunk itt, éppen a vendéglő utolsó napján, egy szeptemberi szombat délutánon...

Azon a hétvégén festés volt nálunk; koradélután már száradtak a szobák, de a párás időben lehetetlennek tűnt, hogy éjszakára otthon maradjunk. Szerencsére értem jött a nagyapám, s amíg összepakoltam, gyűrűjével meghúzta az áradás vonalát a konyhaablakon. Eztán meccsre mentünk... A *Spartacus*, persze, kikapott; a szurkolók hamar szétszéledtek, néhány elveszett gyerek maradt csak ott bölgve és porosan a tribün lejáratánál, de értük is jött a pályamester úr és kiszolgáltatta őket izgatott szüleiknek. Hazafelé benéztünk a *PELIKÁN*-ba, s nagyapám leültetett az egyik kerti asztalhoz.

Az Öreg Madár szerint egy kissé tanácstalanul nézelődtem; mögöttem a hűtőpult kihagyó lélegzettel, de annál nagyobb zajjal hűtötte az italokat, a csapos a félig ledőlt téglafalnak támaszkodva keresztretjvényt fejtett, és ellenállhatatlan hegyesorrú cipőjével a kiálló tégladarabokat lazígtatta. „Igen — mondta a Madár —, én is a falon ültem.” Tudtam, hogy azon a délutánon valaki figyel — s mintha valakivel beszélgettem is volna, olyan gyorsan múlt az idő —, én nem láttam őt, de ott kellett lennie, mert éreztem a pehelytollak finom rezdüléseit a levegőben.

„Amikor elmentél, azt hiszem, elszunyókáltam; fél hat körül ébredtem föl egy fékcsikorgásra — a délutáni álmoság már széteszlott a kertek felett: a zsúfolásig telt vendéglőben mindenki forgolódott, beszélt, nevetett, ismerősöket keresgért és átült a szomszéd asztalokhoz; engem kicsit zavart is a zaj és a nagy mozgás, attól féltem, elsodornak... Hallgattam a hűtőpult dohogását, meg a harmonikás játékát; néha áthajoltam a kerítés fölé a víz felé, de a Perint-parton csak csend volt, mély, szombat esti csend. Ha kihajoltam, csend lett egy pillanatra, ha befelé fordultam, zaj...” — így játszadozott az Öreg Madár, egyszer ide fülelt, egyszer oda, mert unatkozott is egy kicsit, de arra gondolt, hogy ezeket a vízivárosiakat most utoljára láthatja így együtt, s arra is gondolt, hiába lesz vége a vendéglőnek, ő akkor is visszajár majd közéjük, mert ide tartozik, bár ezek nagyhangúak és hazudnak, nem is keveset, de állandóan; ám szebbé hazudják az életüket, és ha valaki azt mondja — mert ilyen hangokat is kihallott a tömegből —, hogy ő már nem akar jobb lenni és nem akar többet tapasztalni, elég volt mindenből; akkor arra biztosan elragadtatott és felejtést hozó szép hazugságok következnek...

Akkor egy estére mindenki kibékült mindenkivel, még Kissné is, pedig a postásoktól eleget hallottunk a házban dúló vad háborúságról... A vendéglősök már régóta szerették volna kisajátítani Kissné emeleti lakrészét, s a nagy cél érdekében semmilyen cselfogástól nem riadtak vissza. De az öregasszony sem hagyta magát, nem létező bíróági végzésekre hivatkozva egyre szélesebb sávokat ásatott fel az amúgy is szűk kerthelyiségből. Aztán súlyosan megbetegedett, de felépült. Szíve szerint ekkor már a telekhasználati díjat választotta volna, ám az utolsó pillanatban mégis lemondott róla: nem tudja, mit szólna hozzá a férje,

majd meggondolja... Erre aztán az ifjabb Kozarits lecsapott az ásóval, és a macskák életét a pusztá vakszerencse mentette meg. (Kiss úr a háború után tűnt el Dél-Amerikában, később hűtőház-királyként vált hírhedtté az üzleti életben, de a feleségének soha egy sort nem írt, pénzt sem küldött, még a nevét is megváltoztatta.)

Ám az utolsó estén Kissné is kiült a vendégek közé, azt hajtogatta, milyen jó, hogy nem fogadta el a kilakoltatási határozatot és nagyokat rúgott az asztallábakba. Nem ellenkeztek vele, azt gondolták, ha úgyis elküldenek mindenkit, neki is mennie kell.

„Kissné azonban túlélte a kocsmát, igaz, csak pár hónappal... Azon az éjjelen bezárt a vendéglő; a következő héten eladták a belső berendezést, leszedték a tetőcserepet, de minden más ottmaradt. Kissné boldogan birtokolta az egész udvart, még késő ősszel is veteményezett. Ám karácsony után, vagy már újév is elmúlt, kéménytűz keletkezett az elhagyott házban, s mire megérkeztek a mentők meg a tűzoltók, Kissné súlyosan megégett. Beszállították a kórházba, aztán átvitték a bolondokházába, többet nem is engedték ki, onnan irogatott segélykérő, zavaros leveleket a városi hatóságoknak. A macskái visszajártak az omladozó, régi házba, aztán teljesen elvadultak...”

„És azután, este, mi történt még?”

„Éjfél tájban a vendégek felálltak, elhallgattak — túl voltak már a műsoron, rövid tánc, kis felhajtás... Megforgatták a vendéglős feleségét is, aki egész este dolgozott, de most kijött, és átnyújtottak neki egy nagy csokor rózsát. Külön asztalnál ültek a régi vendéglős-famíliák, inkább szomorúak voltak ők is, mint kárörvendők... Mondom, néhány percig csend volt, aztán a kártyások megint ordítózni kezdtek.

Neked akkor már régóta aludnod kellett volna a nagyapád házában, de nagyon meleg volt; a barátodnak meg, aki a szomszédban lakott, el volt törve a lába és viszketett a gipsze — inkább kihúztátok a karosszékeket az erkélyre és onnan néztétek a vendéglői mulatságot.

Fölöttetek, az ereszcsonornában Dénes és Margitka szuszogott.

— *Magas a vérnyomásom* —

— *Marhaság.*

Az alacsonyan járó telihold nagy volt. S amilyennek odahaza még sohasem láttam, gigászi lampion: úgy lógott fölöttünk, mint egy túlméretezett narancsvörös kerti papiroslámpa.

— *Az volt a baj, hogy akkor életben maradtam.*

— *Marhaság (...)*

Minden megszakad, félbemarad, tépné ki magát belőlünk. Hát fordítsd el a fejedet. Forduljunk el. Amikor a valóság széttépi folytonosságodat, iszonyattal és elborzadva fordítsd el tekintetedet a nagy Hermite bátorságával. De a Gianicolo fölött csak a valószínűtlen augusztusi hold nézett vissza rád. Nézte közönyösen Rómát — az újat, meg a réginek gyér, szétszórt kis csonk maradék köveit a kisarjadt fűben ott túl a Garibaldihídon, amit látott épülni annak idején —, nézett bennünket, nézte tovább a világot, iszonyat, unalom és várakozás nélkül.”***

* nálunk nedves és talányos

** Ottlik Géza: Augusztus Rómában (1947-ben)

HEINRICH BÖLL

Kelj fel, ember...

Már nem lehetett kibetűzni a nevét az úgy-ahogy összerótt keresztén, a keménypapír-koporsó szétmállott, s ahol néhány hete még hant emelkedett, ott most csak mélyedés volt, benne rothadt virágok, s esőmosta fűcsomók — fenyőtűkkel és kopár ágakkal vegyest — halmozódtak szörnyű púppá.

— Kelj fel — mondtam halkán. — Kelj fel hát... — és a könnyem összekeveredett az esővel, ezzel az egyhangúan zakatoló esővel, amely hetek óta ömlött az égből.

Aztán becsuktam a szemem; féltem, hátha teljesedik a kívánságom. Csukott szemhéjam alatt pontosan láttam a hajtogatott keménypapírt, amely most a mel-lén fekszik, a mohón köréje tapadó vizes, hideg földmassza alatt.

Előre hajoltam, hogy lekaparjam a ragadós sarat a sírdíszekről, s ekkor hirtelen úgy éreztem: a földből egy árny libben ki, váratlanul és ijesztően, ahogyan a lefedett tűzből szokott néha kicsapni a láng.

Sietve keresztet vetettem, odadobtam egy virágot, és igyekeztem a kijárat felé. A szűk, bokrok közé szorult átjáróban sűrűsödött a kövér homály, s amikor a főútvonalra kiértem, hallottam valahonnan egy harang csilingelését, amely hívta vissza a látogatókat a temetőből. Semerről nem hallatszottak lépések, sehol egy embert nem láttam, de éreztem, hogy egy alak nélküli, mégis való árny jár a nyomomban...

Meggyorsítottam a lépéseimet. Becsaptam magam mögött a rozsdás, nyikorgó kiskaput, átvágtam a rondellán, ott egy felborult villamoskocsi tartotta puffadt hasát az esőnek, amely megátalkodott szelídséggel dobolt a bádogskatulyán.

Már jó ideje folyt a víz a cipőmbe, de nem éreztem sem a hidegét, sem a nedves-ségét. Vad láz hajította a véretem a végtagjaim hegyéig, és a félelem, amely a hátam mögül nyúlt értem, a betegség és a gyász különös gyönyörét gerjesztette bennem...

Utam a külváros végtelennek látszó szegénységén, vezetett át, korhadó táv-íróoszlopok mentén, melyek mintha bólogattak volna; nyomorúságos kunyhók között, melyeknek kéményéből sovány füst szállt, s amelyeket össze-vissza rótt kerítések és feketéllő szántóföldek vettek körül. Szórakozottan belegázoltam a tócsákba, s egyre szaporábban lépkedtem a város távoli, töredezett sziluettje felé, amely a horizonton lógó mocskos felhők mögé rejtőzött.

Hatalmas, fekete romok tornyozódtak jobbról is, balról is; különös, tompa lárna verődött hozzám a gyenge fényt átbocsátó ablakok mögül. Megint fekete szántóföldek, megint házak, fél-rom villák; egyre gyötrőbben mart belém a ré-mület. Aztán valami kísérteties jelenséget vettem észre: mögöttem besötétedett, miközben szemem előtt erősödött a derengés. Feketeség támadt mögöttem, há-tamon vittem az éjt, vonszoltam a látóhatár távoli pereme felé, és ahová a lábam tettem, ott sötét lett. Semerre nem láttam mozgást, de éreztem: amióta elindul-tam kedvesem sírjától, ahonnan az árnyat felidéztem, lebegtetem magam mö-gött az éjszaka vitorláját.

Embertől elhagyatottnak látszott a világ: a külváros szeméttel teli, félelmes síknak, a város alacsony romhegynek, amelyet az imént még nagyon messzinek hittem, most azonban ijesztő gyorsasággal jött közelebb. Egyszer megálltam, és éreztem, hogyan torpan meg mögöttem a sötétség — gyürkőzik, tétovázást szín-lel, aztán szelíd szigorral továbblök.

Ekkor vettem észre először, hogy izzadság folyik végig a testemen; fárasztó volt az utam, nehéz a teher, melyet hordoznom kellett: a világ terhe. Láthatatlan kötélekkel voltam hozzákötve és ő énhozzám; húzott-ráncigált, ahogyan a lecsúszó teher rántja magával a mélybe a kimerült málhásállatot. Minden erőmmel nekifeszültem a láthatatlan kötéleknek, s mint kétségbeesett állat próbáltam szakítani a fojtogató hámat. Lábam szinte belenőtt a földbe, miközben izmaim görcsbe merevedtek, hogy felsőtestemet egyenesen tarthassam — míg egyszer csak rádöbbsenem, hogy nem bírok állva maradni: bármit teszek, összeesem; az emberfeletti teher kivet a helyemből. S már szinte éreztem, hogy felbukom; nagyot kiáltottam, még egyszer nekifeküdtem a láthatatlan hámnak — arcra zuhantam, szakadt a köté, a szabadság szóba nem fogható, nagyszerű öröme mögöttem, szemem előtt fénylő síkság, melyen egyedül ő állt, a Nő, aki az imént még ott feküdt a silány sírban, amelytől jöttem, mocsos virágok között... s most ő mondta nekem, mosolygó arccal: „Kelj fel, ember, kelj fel!” — de akkor már talpon voltam, és futottam feléje...

Bán Ervin fordítása

TARBAY EDE

Talán jobb volna

*ízek helyett Krúdytól, rákleves,
szerelem Shakespeare szonettjeivel
— kiváltképp a hetvenötödik —,
s mint érintetlen természet: Vivaldi,
gondolkodásnak Ó- és Újszövetség,
rejtőzködésnek lázas Leonardo,
álmaimnak Bosch Gyönyörök kertje,
utazásnak, térben és időben
Orlando hosszú, váltott életútja,
ember-testnek rabszolga, vetkező,
kétkedésnek, önmagamban: Bergman,
requiemnek Pilinszky-sorközök,
Illyés sokágú nemzet-tudata,
jogrendnek Bibó, emberség-próbának
Strehler terében víztócsák fölött
ingataggá feszített deszka-pallók,
és Penderecki, lelkiismeretnek,
feloldozásnak Dosztojevszkij-árnyak,
magánynak csónak, vén halász kudarca,
meddő létnek Hölderlin elmúlása,
csak a halálnak önmagam halála.*

SZIGETHY GÁBOR

Goethe festőmaszkban

Philipp Möller, festő — ez volt olvasható a kissé testes, haminchét éves, művészkalapos német úr útlevelében. Velencében nem szokás túlságosan firtatni, kit hogyan hívnak és miért utazik; ha a papírai rendben vannak, és kifizette szobája árát, isten hírével jöhet, mehet a vendég úr, senkit nem érdekel honnan jött, merre tart.

Johann Wolfgang Goethe weimari titkos tanácsos úr a velencei Angol Királynő fogadó emeleti szobácskájában, amikor 1786. szeptember 28-án az ablakon át kipillantott a csobogó rióra s a szemközti szűk utcácskára, elégedetten dörzsölgette kezét. Adieu Weimar, adieu politika, isten veletek pompanapok, díszünnepélyek, fontoskodó testületek, akták, dámák, unalmas tanácskozások, filiszter gondok — Róma és Bécs kopói sem fognak feltűnően szaglászni egy sétálgató, színvázlatokat készítő német festő után.

Mélyet szippantott a sós tengeri levegőből: szabadnak érezte magát.

Johann Wolfgang Goethe weimari titkos tanácsos úr 1786 szeptemberében eltűnt.

„Hajnali háromkor lopódtam ki Karlsbadból” — írja jegyzeteiben, s az őt ünneplő társaság elől a kora reggeli órában bérkocsiba pattanó, kevés cókómókú tanácsos úr tettét joggal nevezte lopódzásnak: Goethe menekült Weimarból, Charlotte von Stein asszony béklyózó öleléséből, a hivatali hatalomból, eddigi életéből.

1786. szeptember 28-án Velencébe érkezett Philipp Möller német festő.

Kevés holmiját elhelyezte szobájában, behajtott a ablaktáblákat, leballagott a szűk, kanyargós lépcsőn, fejébe nyomta művészkalapját, s elindult felfedezni a lagúnák városát. Közel lakott a San Marcohoz, legelsőbb a nagy térre igyekezett, a harangtoronyhoz, a Dózse-palotához. Senki nem figyelt rá: a kezében kis botjával bandukoló, nézelődő Philipp Möller német festő senkit nem érdekelt.

Ismeri a várost. Édesapja sokat mesélt neki a vízre épült birodalomról — Goethe, amint megérkezik és körülnéz, találó szóval *hód-köztársaságnak* becézi —, épületeit, tereit, templomait metszeteken tanulmányozta már, utazás közben megvette Palladio nagy elméleti munkáját, azt is sokat forgatta, s ahogy megpillantja a ríon ringó gondolákat, eszébe jut: gyermekkorában ritka kegy volt, ha apja gondolamodelljét kézbe vehette, amelyet az öreg hajdani útjáról hozott Velencéből, s féltett kincsei között őrzött a nagy szekrényben, amely telis-teli volt Velencéből származó gyönyörű, érdekes formájú, színes üvegekkel.

Magányosan rója az utcákat, tereket; pontosan tudja, miért menekült Weimarból, miért jött Itáliába: „Nem azért teszem ezt a csodálatos utazást, hogy becsapjam, hanem hogy a tárgyakon át megismerjem önmagam.”

Velence tükör: Goethe megnézi magát e tükörben. A tükör különleges és gyönyörű, de annak, aki magát nézi benne, izgalmasabb a tükröződő kép. Velencei tükörben akarja látni önmagát Goethe: látni, megismerni — és közben újjászülni. Ezért jött. Ez fontosabb Palladio épületeinél, Velencénél, egész Itáliánál.

Harminc év múlva, amikor régi jegyzetekből, leveleiből összeollózza és kiadja *Utazás Itáliában* című könyvét, pálfordulásra kényszerített hívei közül is számosan szemére vetik: a mester szinte semmit nem látott, érzékelt mindabból a csodából, amit Itália ajándékozott az emberiségnek. Firenzén csak keresztülszaladt, az olasz középkor művészetének a szele sem érintette meg, Velencében pillantásra nem méltatta a San Marcoban aranyló mozaikot, jószívrrel az egész velencei festészet hidegen hagyta.

Goethe utirajzától a különleges tükör pontos, fenséges leírását s magyarázatát várták. Csakhogy a jegyzeteket harminc évvel korábban Möller festő vetette papírra, aki Velencébe érkezésekor leszögezi: „csupán arról számolok be, én milyennek találom.”

A weimari titkos tanácsos a formák szorításában vergődik. Möller festő Velencében szabadon, önfeledten szétterpeszkedik az életben. Tarisznyarakokat gyűjt és finoman csillogó kagylókat a Lidó homokdűnéi között, órákig üldögél egy birtokperri tárgyaláson, figyelni az ügyvéd és az írnok komikus szópárbaját, elgyönyörködik egy színházi nézőtér tarka kavargásában.

Gondolatban megoldja Velence köztisztasági gondjait: „Különböző szempontok szerint jártam be és szemléltem meg a várost, s mert éppen vasárnap volt, meglepett, milyen piszkosak az utcák; ezen el kellett gondolkodnom. Nyilván ezen a téren is van valami rendszabály: a szemetet a sarokba söprik; nagy hajók is úszkálnak ide-oda, egy-egy helyen kikötnek és fölszedik a szemetet, körülöttük meg szigetek forgolódnak, akiknek kell a trágya; de mindebben nincs se következetesség, se szigorúság, s a város mocskossága annál megbocsáthatatlabb, mert hiszen egyenesen úgy épült, hogy tiszta legyen, mint akármelyik hollandiai város. Az utcákon mindenütt burkolat, s legalább a szegélyük téglával kirakva még a legtávolabbi kerületekben is; középtűt, ahol kell, domborúak, kétoldalt mélyedéssel, mely egybegyűjti és fedett kanálisokba vezeti a vizet. Az egykori körületekintő tervek egyéb építészeti elgondolásai is tanúskodnak a kiváló hajdani építőmestereknek arról a szándékáról, hogy Velencét, a világ legkülönösebb városát egyúttal a világ legtisztább városává is tegyék. Nem állhatam hát meg, hogy sétám közben megfelelő köztisztasági szabályzatot ne tervezek, s így gondolatban meg ne könnyítsem annak a rendőrfőnöknek a dolgát, aki az ügyet a szívén viselné. Hiába, az embernek mindig kedve és hajlama van rá, hogy idegen ajtó előtt söpörjön...”

Mocskos és mosdatlan Adria királynője: mindenkinek facsarta orrát a bűz, aki a XVIII. században errejárt. De Goethe azon gondolkodik, miért lett mocskos e hajdan ragyogóan tiszta város. És vajon ki lehet-e mosdatni a ráarakódott szutyokból?

Utazók jönnek, mennek, körülnéznek: látják milyen Velence. Goethe azon töpreng: milyen lehetne!

Minden látogató leírja, otthoniaknak elmeséli a dózse aranyhajóját s a Legfelségesebb Köztársaság évente ismétlődő eljegyzését az Adriával. A derék magyar hadfi, Bezerédy Zsigmond például 1665-ben emlígyen: „A velencei herceg gályájában is voltunk, melynek Bucentoro neve, s amikor Úrnak mennybemenetele esik, az egész respublica kimegy nagy ceremóniával s pompával a tengerbe s úgy vet egy arany gyűrűt bele s úgy jegyzi el magának a tengert. Az gálya szép nagy, de mesterséges és drága. Kívül-belől aranyos... százezer skudákon készült...”

Aki idehaza netán olvasta Bezerédy uram leírását, annyit ha megtudott belőle: sok a pénze a velencei hatalmasoknak, van mit irigyelni tőlük.

Goethe bölcsebb kalauz: „Ha egyetlen szóval kell megmagyaráznom, mi a *bucintoro*, azt mondom: díszgálya. A régi, melyről még vannak képeink, a mostaninál is jobban igazolja ezt az elnevezést; a jelenlegi ugyanis olyan pompás, hogy ragyogása már-már elfeledteti eredetét.

Megint csak visszatérek vesszőparipámra. Ha a művésznek igazi föladatot adnak, igazi munkát is alkot. Itt olyan gályát kellett kiképeznie, amely méltó rá, hogy a köztársaság fejeit legnagyobb ünnepükön hagyományos tengeri uralmuk szent szertartására szállítsa, s ő kitűnően oldotta meg föladatát. Az egész hajó egyetlen dísz, nem lehet hát azt mondani, hogy túldíszítették; mindenestül aranyozott faragvány, egyébre nem is használható, kész monstrancia, melynek célja, hogy vezetőit teljes fölségükben mutassa meg a népnek. Hiszen tudjuk: a nép nemcsak kalapját cicomázza föl örömet, hanem előjáróit is szereti pompában-parádében látni. Ez a díszhajó igazi múzeumi tárgy, s jól szemlélteti, mik voltak és minek képzeltek magukat a velenceiek.”

Vajon ezt a félmondatot — *...mik voltak és minek képzeltek magukat a velenceiek...* — 1786-ban fogalmazta Möller festő múlt időben? Vagy 1816-ban — amikor már közel két évtizede eltűnt Európa térképéről a Legfelségesebb Köztársaság — Goethe csak aényt rögzítette, és régi szövegébe egy múltidejű, múlt időkről hírt hozó mondatot ékelt?

Múzeumi tárgy a Bucintoro sohasem lett: francia katonák 1798-ban leszaggatták aranyborítását, lefeszégették, elhordták díszzeit, a maradékot fölgújtották. Üszkös törmelékei ma az Arsenale múzeumában láthatók. De Goethe nem tévedett: a kiállítóteremben körülkerített üszkös famaradékok mellett minden látogatónak az jut eszébe: *mik voltak* a velenceiek? S miért *képzeltek* magukat a tenger örökeletű vőlegényének?

Ezer évig volt hűséges arájuk a tenger, miért ne álmodhattak volna maguknak halhatatlanságot a velenceiek?

Az Aranygályából csupán megszegenedett törmelékek maradtak. De Goethe, amikor 1816-ban nyomdába adta könyve kéziratát, emlékezett Möller festő Velencében töltött boldog napjaira, emlékezett a súlyos pompájú pillanatra, amikor északi lelke megborzongott a gyönyörűségtől, mert látta közelről, testközelből érezte: milyen volt, milyen lehetett Velence tündöklő fénykorában: „...Ma reggel azon a nagymiséen voltam, melyen a dózsának, egy törökökön aratott hajdani győzelem emlékére, minden esztendőben részt kell vennie e napon Szent Juszina templomában. Aranyozott bárkák kötnek ki a kis téren, hozzák a herceget s a nemesség egy részét, különös öltözetű hajósok szorgoskodnak a vörösre festett evezők körül, a parton rudakra vagy hordozható ezüst tartókba tűzött égő gyertyákkal ott állnak, nyomakszanak, hullámszanak és várakoznak a papok és a céhek, aztán szőnyeggel borított pallókat vetnek a hajókból a partra, előbb a vének hosszú lila, aztán a szenátorok hosszú rőt ruhái tündökölnék föl a kövezeten, s végül kiszáll a dózse is, fején aranyos frígiai sipkával, mindenkinél hosszabb, aranyos talárban, vállán a hermelin palásttal, uszályát három szolga hordozza; s mindez egy kis téren történik, egy templom előtt, melynek kapujában ott lengenek a török zászlók: — úgy hat ez, mintha az ember egy réges-régi, pompás rajzú, szépen színezett kárpit-szőnyeget látna.”

Möller festő áll a Szent Juszina templom előtti kis téren, gyönyörködik a nagymise füstös színeiben, melegbarna hangzaibaiban, az emlékezés, a hajdani

diadal szemeket fényesítő boldogságában. Harminc év múlva Goethe kicsit megkeményíti a kép körvonalait: emlékezik az emlékezőkre. Hajdan volt önmagára emlékezik, a Velencébe érkező Möller festőre, aki rohanna tovább Rómába, álmai birodalmába, az *örök városba*, mert hiszi, akarja hinni: lelke száműzetése ott véget ér. Három hétig barangol Velence sikátoraiban Möller festő: eddigi életét a múlt városára, Velencére testálja. Mások emlékekkel térnek meg Velencéből; Goethe emlékeit, korábbi önmagát hagyja a lagúnák városában. Velence különleges tükör: Goethe belenéz és megtanulja másképpen látni önmagát.

Felejtí a politikát, Weimart, hivatalnok múltját, kitörli szívéből Charlotte von Stein halványuló arcképét, lemond festői terveiről; elszórt, félig kész irodalmi műveit rendszerezi, befejezi, előkészíti kiadásukat. Tanulmányozza az építészetet, botanikai ismereteit gyarapítja. Lubickol az életben: komédiások, halászok, gondolások, vásári árusok, prókátorok, bájos szemű leányok... az *állandó nyilvánosság* forgataga veszi körül.

És indul, meghódítja önmagának Itáliát. Rómában már nem titkolja kilétét, Nápolyban elfelejtí Möller festőt. Johann Wolfgang Goethe új élete elkezdődött. Ő már tudja.

Az utókor majd később írott műveiből értesül a weimari titkos tanácsos úr velencei újjászületéséről.

*Épp olyan itt ez a gondola, mint ingó, puha bölcső,
s mint a koporsó, lásd, rajta a fülke olyan.
Így is van: bölcső s a koporsó közt lebegünk el
gondtalanul a Canale Grandén, az életen át.*

JÁSZ ATTILA

Léptékvesztés

*egy napon, mikor a keresztesek végleg hazatérnek
és csatáik már nem az ő lépteik szentségeiktől
mentes csillag-porukban
elvékonyodó emlékek egy busz ablakán
akár egy „fauni délután” ficáncol vas-álarcomon
szemem még visszatükrözi nem-létező léptüket —
a test elvékonyul — majd áttöri elmúlt és el-
jövendő arcomat*

HATÁR GYŐZŐ

Elmélődés az igazándiságról

„La vérité existe: on n'invente que le mensonge”

Azt mondják az okosok, a pénznek megvan a magához való esze: ha millióra szaporodik, meglesi számtartóját (bojtárját, ügyvédjét, vagyongazdáját) hites adócsalóját, s akkor a gazdag embernek egyebet sem kell tenni, mint ölbetett kézzel heverdegélni a jachtján.

Ami igaz a pénzről, méginkább igaz a hatalomról. A hatalomnak nem kell okosnak lennie; se briliáns elmének, se lenyűgöző szónoknak; még csak karizmatikus homlokú, daliás jelenségnek sem. Elég a hatalom piederstálja, hogy magasnövésűnek hasson és a hangja is, hogy ércesen csengő legyen. Ha azt hallom, hogy Nagybergengócia tengerentúli elnöke, Ficcifalabodácia tengereninneni kancellárja vagy más, világrengető fontosságú *primus inter pares* államférfi új szónoklatírókat szerződtetett (a tizenkettő mellé tizenharmadiknak, rendesen) és hogy az ENSZ-ben elmondandó beszédét már az új, kiemelt szónoklatíró fogja írni — írja vagy megírta már — hát a kezem ökölbesorul, majd elernyed, keserűen felnevetek, miközben leszáll a vesém. Undorodhatnék környékez, kis hűja, hogy nem öklendezem — arra a méla gondolatra, vagy inkább szende gyanújára annak, hogy ha kikapnák a szónoklatíró „mankóját”, a hóna alól, hát az Elnök, a Kancellár nyitvafejtett szájjal bornyúképet vágna, elkezdene hebegni-habogni; ha meg ez történetesen a televízió képernyőjén történne vele és kópé kezek leoltanák a *telepromptert* és a vetített „súgó” szöveg lealudna, ő pedig nem olvashatná tovább, kényelmesen (és tán, ki tudja, üresfejűen), az aláadott szónoklatírói szöveget, hanem a saját kútfejből kéne befejeznie, amit elkezdett — hát hangos kéztördelés-csontropogtatás közben nyavalyásan elsírná magát és hátraszólna szónoklatíró szárnysegédekéhez: „most mit? most hogy tovább...?”

Nem mintha mindez nem így lett volna, valamióta világ a világ; szónoklatírója volt a római császároknak, a jóknak csakúgy, mint a zsarnokoknak, a bizánci *baszileuszoknak* csakúgy, mint a mindenkori- bárholvaló szultánoknak, emíreknek, kalifáknak, nizamoknak, diktátoroknak — és más egyéb tengeri-herkenyűknek, ha megmelegedtek a hatalomban és annak magastámlájú, koronacímerez székébe belekényelmesedve, beleposványosodva, már nem ők beszéltek, hanem a hatalom. A hatalom is, akár a pénz a maga gyarapítva-elkezelgetőit, meglesi a maga szószólóit- helyette szólóit —; s ahogy a pénzről mondják, hogy odamegy, ahol már van, a hatalomról is elmondható, hogy mágneses hatása ellenállhatatlan, s delejével magához vonzza a potenciális segéderőket, amanuensiszeket, szabókat, szónoklatírókat és más egyéb udvari szállítókat.

S itt, e ponton kicsire húzom magam a széken és megfagy ereimben a vér, ha arra gondolok, mitévő lennék, ha mint az asztalos a mágnesével a forgács közül kikeresi a szeget, megkeresne a hatalom és delejével magához rántana — szónoklatírónak? Elképzelhetni hitványabb feladatot, mint nem a magamét írni, hanem, adott esetben meggyőződéseim ellenére, azt szövegezni, amit a párt- ill. világpolitika diktál; hogy én csak afféle szerszámosláda legyek s eszem-ládájá-

ból az Elnök, a Kancellár kihúzza magának a fogalmazókámat...?! Amilyen koca-kontár-vasárnapi fogalmazó és szónoknak is tornatanár, de lévén a hatalom piramidális csúcsán, még csak szégyenkező mosollyal elnézést sem kér elméleti fogyatékoságáért, hanem keresztülnéz rajtam s hivatalból meg se lát...?!

Világéletemben csak erre az egyre voltam allergiás, de arra nagyon. A talmi dolgokra: a hamisságra, a hazudozásra; mindarra, amiről úgy éreztem, hogy „nem igaz dolog”. Ezernyolcszázszörnyűre, amikor olvasóim közül még egy sem élt és én is hátulgombolós ifjonti írópalánta voltam — írtam egy mesét. TURURU ÉS TÜRÜRÜ — ez volt a címe e kalandos mese-regénynek; két testvérről szólt, Tururu volt a kisebb, a fiú, az ötéveske, a bátrabb; és Tűrürü volt a nagyobb, a néne, a nyolc-kilenc éveske, copfoska és copfjában a varázserejű pántlikával: az a pántlika megérezte már messziről a hamisságot-hazugságot-talmiságot-gonoszakarást-törvetést-kétszínűséget- és minden egyéb jómadárságot. Ez a kettő az én mesémben felkerekedett és elindult világgá, hogy megkeresse és visszahozza az otthonmaradóknak az *igazándiságot*. Én sem vagyok felvértezve-felszerelve többel, mint TURURU és TÜRÜRÜ volt a mesében: ezzel a két hamuban-sült pogácsával a zsebemben; s amióta az eszemet tudom, világéletemben azt kerestem-kutattam: az *igazándiságot*. Nem becsülök semmit olyan nagyra, mint mindenki azt, amiben hisz, a meggyőződését, azt, amivel minden íze-porcikájáig azonosul; a belső kéréget, aminél mélyebbre önnönmagában már nem hatolhat s alatta amiről felismerő, hogy ez félreismerhetetlenül és *igazándiból* ő maga. Az olyan *igazándiból* igaz embert, aki még önnönmagának sem hazudik; és nem azonosul az önbecsapással, hanem lehántja magáról és alátiporja az önáltatást. Az *igaz embert* keresem az *igazándiságban*; vagy meg is fordíthatnám: az *igazándiságot* keresem az *igaz emberben*. Akárcsak Tururu és Tűrürü a mesében; és nekem is csak az adatott táplálékul, s eligazítóul ebben a nagy életvándorlásban mint nekik a világgáeredésben: a hamuban-sült pogácsám. S hogy ők meglették-e, amit kerestek? Vagy hogy én, bölcséletem kiteljesedésében és nyolcvan fele járóban hogy megtaláltam-e amit hinni és remélni szeretném hogy édes-mindnyájan keresünk: az *igazándiságot*? Nos — megeltem-e: ti mit gondoltok?

Elárulnám én szíves-örömet, de inkább jó ösztönökre hallgatok és jövőilyenkorra hagyom. Addig csak megállom, hogy ne legyek senki-kutyája, hogy más helyett ugassak, legyen bár Nagybergengengőcia tengerentúli elnöke, Ficcfalabodácia tengereninnyi kancellárja vagy akár a madagaszkári herköpáter. Már ilyen égetnivaló magasra toltam ki becsvágyam mércéjét: hogy mint szónoklatíró halálomig facér maradjak s továbbra is kötetlen-fesztelen, de nagyon-elkötelezetten azt keressék-kajtassák, amit eddig.

Az *igazándiságot*.

Dicsőség a magasságban Istennek, békesség a földön a jóakarató embernek.

JORGE LUIS BORGES

Emanuel Swedenborg

Voltaire azt mondja, hogy a legrendkívülibb ember, akit a történelem számon tart, XII. Károly. En inkább azt mondanám: a legrendkívülibb ember talán — amennyiben megengedjük ezeket a szuperlativuszokat — XII. Károly legtitokzatosabb alattvalója, Emanuel Swedenborg volt. Mondok néhány szót róla s aztán arról fogok beszélni, ami számunkra a legfontosabb, az általa kidolgozott elméletről.

Emanuel Swedenborg 1688-ban született Stockholmban és Londonban halt meg 1772-ben. Hosszú élete volt, főleg, ha arra gondolunk, milyen rövid volt az élet akkoriban. Kis híján majdnem megérte a századik életévét. Élete három korszakra osztható. Mindhárom korszakra jellemző az intenzív tevékenység. Mind a három korszak — amint kiszámították — huszonnyolc évig tart. Az első korszakban olyan ember áll előttünk, aki a tanulásnak szenteli életét. Swedenborg apja lutheránus püspök volt és Swedenborg a lutheránus vallásban nevelkedett, amelynek sarokköve, amint köztudott, a kegyelem által való megváltás, amelyben Swedenborg nem hisz. Az ő rendszerében, abban az új vallásban, amelyet hirdetett, tettek által történő megváltásról van szó, ám ezek a tettek, természetesen, nem misék vagy egyéb ceremóniák: valódi tettek, olyan tettek, amelyekben az egész ember benne van, tehát a szelleme is, és ami még különösebb, intelligenciája, azaz értelme is.

Szóval Swedenborg papként indul, aztán érdeklődése a tudományok felé fordul. Elsősorban gyakorlati szempontból érdeklik. Kiderül, hogy sok későbbi felfedezést ő már korábban megtett. Például a Kant-Laplace-féle ősköd hipotézist. Aztán, akárcsak Leonardo da Vinci, olyan járművet tervezett, amellyel a levegőben lehet közlekedni. Tudta, hogy haszontalan, de meglátta a kiindulópontját annak, amit ma repülőgépnek nevezünk. Olyan járműveket is tervezett, amelyek a víz alatt közlekednek, amilyenekről már Francis Bacon is beszél. Azután — különös módon — az ásványtan foglalkoztatta. Bányakereskedelmi tanácsos volt Stockholmban és az anatómia is érdekelte. Aztán, akárcsak Descartes-ot, foglalkoztatta az a meghatározott hely, ahol a szellem kommunikál a testtel.

Emerson azt mondja: *Sajnálattal közölhetem, hogy ötven kötetet hagyott ránk. Ötven kötetet, amelyből legalább huszonöt természettudományokkal foglalkozik, matematikával, asztronómiával. Visszautasította az uppsalai egyetem csillagászati katedróját, mert vonakodott mindentől, ami elméleti. Gyakorlati ember volt. XII. Károly hadmérnöke volt, aki nagyra becsülte. A hős és a későbbi látnok szoros kapcsolatban állt egymással. Swedenborg kitalált egy olyan gépezetet, amellyel szárazföldön lehetett szállítani a hajókat. XII. Károly majdnem mitikus háborúinak egyikében, amelyekről Voltaire olyan szépen ír. Húsz mérföldnyire szállították el a hadihajókat.*

Később átköltözött Londonba, ahol kitanulta az ács, az asztalos, a tipográfus és a szerszámkészítő mesterségét, és térképeket rajzolt a földgömbökhöz. Tehát kimondottan gyakorlati ember volt. Eszembe jut Emerson mondása, miszerint senki nem élt valóságosabb életet, mint Swedenborg. Fontos ezt tudnunk és

számbavennünk egész tudományos és gyakorlati munkásságát. Azonkívül politikus is volt: királyi szenátor. Ötvenöt éves korára már mintegy huszonöt kötetet publikált az ásványtan, anatómia és geometria tárgyköréből.

Ekkor következett be életének legfőbb eseménye. Életének legfőbb eseménye egy látomás volt. Ez a látomás Londonban következett be, álmok előzték meg, amelyeket naplójában feljegyzett. Tudjuk, noha nyomtatásban nem jelentek meg, hogy ezek az álmok erotikusak voltak.

És aztán jött a látomás, amelyet egyesek idegrohamnak tekintenek. Ennek azonban ellentmond művének luciditása, az a tény, hogy soha nincs az az érzésünk, hogy egy örülltel van dolgunk.

Mindig rendkívül világosan ír, amikor elméletét kifejti. Egy ismeretlen férfi követte London utcáin, majd utánament a házba és azt mondta, hogy ő Jézus, hogy az egyház hanyatlik — mint a zsidó egyház Jézus Krisztus megjelenése idején —, s hogy neki kell az egyházat megújítania, egy harmadik egyházat, Jeruzsálem egyházát megteremtenie.

Mindez abszurdnak tűnik, hihetetlennek, de itt van előttünk Swedenborg műve. És ez a mű hatalmas és teljesen nyugodt stílusban íródott. Egyetlen pillanatban sem érvel. Emlékezzünk Emersonnak arra a mondására, miszerint az érvek senkit nem győznek meg. Swedenborg mindent méltósággal ad elő, nyugodt méltósággal.

Szóval, Jézus azt mondta, hogy rábízza az egyház megújítását és hogy megengedtetik neki, hogy átjárjon a túlvilágra, a szellemek világába, annak számtalan mennyországába és poklába. Hogy tanulmányoznia kell a Szentírást. Mielőtt bármit írt volna, két évig héberül tanult, mert eredetiben akarta olvasni a szövegeket. Azután visszatért a Szentírás tanulmányozásához és úgy vélte, hogy megtalálta benne elméletének alapját, egy kicsit úgy, mint a kabalisták, akik mindenre találnak magyarázatot a Szentírásban.

Lássuk először a túlvilágról alkotott képét, a személyes halhatatlanságról való vízióját, amelyben hitt és látni fogjuk, hogy mindez a szabad akaraton alapul. Dante *Divina Commedia*jában — amely irodalmi szempontból gyönyörű alkotás — a szabad akarat a halál pillanatában megszűnik. A halottak fölött egy bíróság ítélkezik s a mennybe vagy a pokolba jutnak. Swedenborgnál viszont semmi ilyesmi nem történik. Azt mondja, hogy amikor valaki meghal, nem veszi észre, hogy meghalt, mert mindaz, ami körülveszi, ugyanolyan marad. Ott marad a házában, barátai továbbra is látogatják, jár-kei a városban, nem gondol rá, hogy meghalt, de aztán mégis észrevesz valamit. Észrevesz valamit, ami először örömmel tölti el, később nyugtalanítja: a másvilágon minden sokkal előbb, mint ezen.

Mi mindig valami ködös módon gondolunk a túlvilágra, ám Swedenborg szerint pontosan az ellenkezője történik: a túlvilágon az érzékelés sokkal élénkebb. Például több szín van. S ha arra gondolunk, hogy Swedenborg egében az angyalok valamiképpen mindig arccal Isten felé állnak, akkor valamiféle negyedik dimenzióra kell gondolnunk. Mindenesetre, Swedenborg szerint a másvilág sokkal előbb, mint ez. Több szín van ott és több forma. Minden konkrétabb, tapinthatóbb, mint ezen a világon. Olyannyira — mondja Swedenborg —, hogy ez a világ, összehasonlítva azzal, amelyet láttam az egeket és poklokat számtalanszor bejárva, olyan, mint az árnyék. Olyan, mintha árnyékban élnénk.

Erről eszembe jut Szent Ágostonnak egy mondása. A *De civitate Dei*-ben azt mondja, hogy az érzéki gyönyörök kétségkívül erősebbek voltak a Paradicsomban, mert nem lehet azt feltételezni, hogy a bukás bármit is javított volna. Swe-

denborg ugyanezt mondja. A másvilág egeiben és poklaiban létező testi gyönyörűségekről beszél és azt mondja, hogy sokkal élénkebbek, mint itt.

Mi történik, mikor egy ember meghal? Először nem veszi észre, hogy meghalt. Folytatja megszokott tevékenységét, járnak hozzá a barátai, beszélget velük. Aztán, lassanként, riadtan látja, hogy minden élénkebb lett, minden színesebb. Azt gondolja magában: Egész életemben árnyékban éltem és most a világgossáiban élek. És ez egy pillanatra örömmel tölti el.

Aztán ismeretlen lények közelednek hozzá és beszédbe elegyednek vele. Ezek az ismeretlen lények angyalok és démonok. Swedenborg azt mondja, hogy az angyalokat nem Isten teremtette, a démonokat nem Isten teremtette. Az angyalok olyan emberek, akik angyalokká magasztosultak, a démonok olyan emberek, akik démonokká alacsonyodtak. Vagyis a mennyek és poklok népessége emberekből áll, s ezek az emberek hol angyalok, hol démonok.

Nos hát, a halottat körülveszik az angyalok. Isten senkit sem kárhoztat a pokolra. Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözljön.

Ám ugyanakkor Isten szabad akaratot adott az embernek, azt a rettentő kiváltságot adta neki, hogy maga kárhoztatja magát a pokolra vagy kiérdemelheti, hogy a mennybe jusson. Azaz a szabad akarat tanát, amelyet az ortodox doktrína felfüggeszt a halál pillanatában, Swedenborg kiterjeszti a halálon túlra. No mármost van egy közbülső régió, a szellemek birodalma. Ebben a birodalomban vannak az emberek, a meghaltak lelkei és ott társalognak az angyalokkal és a démonokkal.

És akkor elérkezik az a pillanat, amely tarthat egy hétig, tarthat egy hónapig, tarthat több évig; nem tudjuk, mennyi ideig tarthat. Ez az a pillanat, amikor az ember eldönti, hogy démon lesz, hogy démonná válik vagy angyallá, egyik esetben pokolra jut. Ez a birodalom völgyek és szakadékok vidéke. A szakadékok vezethetnek lefelé, s akkor a pokollal kommunikálnak, vagy felfelé, s akkor a mennyekkel. És az ember keres, beszélget és azokat követi, akiknek a társasága vonzó számára. Ha démoni a temperamentuma, akkor a démonok társaságát kedveli. Ha angyali a természete, akkor az angyalokét. Ha mindez közelebbről érdekli Önöket, olvassák el Bernard Shaw *Ember és felsőbbrendű ember* című darabjának harmadik felvonását, ahol mindezt sokkal ékeesebben kifejti, mint én.

Erdekes, hogy Shaw soha nem említi Swedenborgot. Azt hiszem, hogy saját elméletével teszi ezt. Mert John Tanner szisztémájában szó esik Swedenborg elméletéről, ha nevét nem is említik. Felteszem, hogy Shaw nem volt tisztességtelen, hanem maga is őszintén így hitte. Felteszem, hogy Shaw ugyanazokra a konklúziókra jutott Blake-en keresztül, aki a Swedenborg által már korábban hirdetett üdvönt vallja.

Nos, az ember társalog az angyalokkal, társalog a démonokkal, s természetéből kifolyólag egyik vagy másik jobban vonzza. Azok, akik a pokolra kárhoztatják magukat — mert Isten nem ítélkezik senki fölött —, azok a démonokhoz vonzódnak. Mármost mi a pokol? A pokolnak, Swedenborg szerint, különféle aspektusai vannak. Másképp látjuk mi és másképp látják az angyalok. A pokol mocsaras vidék, ahol olyan városok találhatók, amelyeket mintha tűzvész rombolt volna le; ám a kárhozottak ott jól érzik magukat. A maguk módján boldogok, azaz tele vannak gyűlölettel és ennek a birodalomnak nincs uralkodója, lakói állandóan konspirálnak egymás ellen. Ez az aljas politika, az összeesküvés világa. Ez a pokol.

Ami a mennyországot illeti, az ennek pontosan az ellenkezője, szimmetrikusan megfelel a pokolnak. Swedenborg szerint — és elméletének ez a legnehe-

zebb része — a pokoli és az angyali erők egyensúlyban kell, hogy legyenek ahhoz, hogy a világ megmaradjon. Ebben az egyensúlyban mindig Isten az, aki parancsol. Isten hagyja, hogy a pokoli lelkek a pokolban legyenek, mert csak a pokolban boldogok.

Swedenborg elmondja egy démoni szellem esetét, aki felmegy a mennybe, beszívja a menny illatát, hallgatja a mennyei beszédeket és mindez borzalmasnak tűnik számára. Az illatot bűznek érzi, a fényt sötétségnek látja. Így hát visszatér a pokolba, mert csak a pokolban boldog. A menny az angyalok világa. Swedenborg hozzáteszi, hogy a pokolnak démon-alakja van, az égnek pedig angyal-alakja. A menny angyalok társaságaiból áll és ott van Isten. Istent pedig a Nap képviseli.

Így hát Istent a Nap jelképezi, s a legrosszabb poklok a nyugatiak és az északiak. A keleten és délen fekvő poklok enyhébbek. De senki sincs pokolra ítélve. Mindenki azt a társaságot keresi, amelyik neki konvenió, azoknak a társaságát keresi, akiket szeret és aszerint választ, amilyen vágy uralta életében.

Azok, akik a mennybe jutnak, tévedésben vannak. Azt gondolják, hogy a mennyben folyton imádkozni fognak; megengedtetik nekik, hogy imádkozzanak, de néhány nap vagy néhány hét múltán belefáradnak és rájönnek, hogy nem ebből áll a mennyország. Azután hízelegnek Istennek, őt dicsőítik. De Isten nem szereti a hízelgést, s az emberek is belefáradnak Isten dicsőítésébe. Aztán azt gondolják, hogy az teszi boldoggá őket, ha szeretteikkel társalognak, ám egy idő után rájönnek, hogy szeretteik és a híres hősök ugyanolyan unalmasak tudnak lenni a túlvilágon, mint voltak itt e földön. Ebbe is beleunnak és akkor jutnak el a valóban mennyei cselekedetekhez. Erről egy Tennyson vers jut eszembe. Azt mondja, hogy a lélek nem kíván aranytrónust, egyszerűen csak annyit kíván, hogy létezhesék és ne kelljen megszűnnie.

Swedenborg ege tehát a szeretet ege, sőt elsősorban a munkálkodás ege, az önzetlenség mennyországa. Minden angyal a többiekért dolgozik, mindenki másokért. Ez a mennyország nem passzív. Nem is jutalom. Ha valakinek angyali természete van, akkor az égbe jut és ott jól érzi magát. De van még egy különbség, ami rendkívül fontos Swedenborg mennyországát illetően: jelesül az, hogy ez a mennyország intellektuális.

Swedenborg elbeszéli egy ember megrendítő történetét, aki egész életében azon igyekezett, hogy a mennybe jusson; ezért lemondott az érzéki örömeiről. Remete lett. Ott mindentől megtartóztatta magát. Csak imádkozott folytonosan, kérte az eget. Vagyis mindentől megfosztotta magát. És amikor meghal, mi történik? Mikor meghal, a mennybe kerül, de a mennyben nem tudnak vele mit kezdeni. Megpróbálja követni az angyalok beszédét, de semmit nem ért belőle. Megpróbál valami mesterséget tanulni. Mindent figyelemmel hallgat. Mindent megpróbál megtanulni, de nem megy neki, mert elszegényedett. Nem több, mint egy igaz, de lelkileg szegény ember. És akkor megengedtetik neki, hogy egy képet vetítsen maga elé: a sivatag képét. A sivatagban imádkozott, úgy, ahogy azt a földön tette, anélkül azonban, hogy megszabadulhatott volna az égből, mivel tudta, hogy vezeklésével méltatlanná vált az égre, mivel elszegényítette magát, mivel megtagadta az élet örömeit, ami szintén rossz cselekedet.

Ez Swedenborg újítása. Hiszen mindig azt gondolták, hogy az üdvösség erkölcsi jellegű. Úgy gondolták, hogy aki igaz ember, az üdvözüli. Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa, stb. Ezt mondja Jézus. De Swedenborg még tovább megy. Azt mondja, hogy ez nem elég. Hogy az embernek

intellektuálisan is meg kell váltódnia. Ő a mennyországot elsősorban az angyalok teológiai tárgyú társalgásaként képzei el. És ha valaki nem képes ezt a társalgást követni, az méltatlan a mennyországra. Így hát egyedül kell élnie. És aztán jön William Blake, aki még hozzátesz egy harmadik üdvösséget. Azt mondja, hogy a művészet által is üdvözülhetünk, hogy a művészet által kell üdvözülnünk. Blake megmagyarázza, hogy Krisztus is művész volt, mivel nem szavakkal, hanem példázatokkal prédikált. A példázatok pedig esztétikai kifejezőmódok. A megváltás tehát az értelem, az erkölcs és a művészi tevékenység által történhet.

És itt eszembe jut Blake néhány mondása, amelyekben némileg mérsékelte Swedenborg hosszú szentenciáit: A bolond nem jut a mennyek országába, legyen bármilyen áhítatos. Vagy: Félre kell vetni a szentséget, értelemmel kell felvértetni magunkat.

Így hát három világ létezik. Először van a szellem világa, aztán, egy idő múlva, van, aki kiérdemli az eget, s van, aki kiérdemli a poklot. A poklot valószínűleg Isten uralja, akinek szüksége van az egyensúlyra. Az, hogy Sátán, egyszerűen egy vidék neve. A démon egyszerűen egy változékony személy, minthogy a pokol egész világa nem más, mint összeesküvések világa, olyan személyeké, akik gyűlölik egymást, s akik arra egyesülnek, hogy másokat megtámadjanak.

Swedenborg aztán különféle emberekkel társalog a Paradicsomban, különféle emberekkel a pokolban. Mindez azért engedtetett meg számára, hogy megalapítsa az új egyházat. És mit tesz Swedenborg? Nem prédikál; névtelenül adja ki száraz, precíz latinsággal írt könyveit. És terjeszti is ezeket a könyveket. Így telik Swedenborg életének utolsó harminc esztendeje. Londonban él, igen szerényen. Tejjel, kenyérrrel, zöldségfélékkel táplálkozik. Néha felbukkan egy-egy barátja Svédországból, olyankor néhány nap szabadságot engedélyez magának.

Amikor Angliába ment, meg akart ismerkedni Newtonnal, mert rendkívül érdekelte az új csillagászat, a nehézkedés törvénye. Nagyon érdekelte az angol költészet is. Műveiben említi Shakespeare-t, Miltont és másokat. Képzelőerejüket dicséri, tehát volt esztétikai érzéke. Tudjuk, hogy utazásai során — végigutazta Svédországot, Angliát, Németországot, Ausztriát, Itáliát — gyárakat látogatott, és szegénynegyedeket. Nagyon szerette a zenét. Korának fia volt. Gazdag volt. Szolgái házának földszintjén laktak Londonban (a házat nemrég bontották le), s látták, amint angyalokkal társalkodott vagy démonokkal vitatkozott. A párbeszéd során sohasem akarta eszméit másokra ráerőszakolni. Nem tűrte viszont, hogy látomásain gúnyolódjanak, de nem is akarta azokat másokra ráerőltetni, igyekezett inkább másfelé terelni a beszélgetést.

Van egy lényeges különbség Swedenborg és más misztikusok között. Keresztes Szent Jánosnál az extázis igen élénk leírásával találkozunk. Az extázist erotikus élmények vagy a borral kapcsolatos metaforák jelenítik meg. Például, egy ember találkozik Istennel és Isten ugyanolyan mint ő maga. Van egy kidolgozott metaforarendszer Keresztes Szent Jánosnál. Swedenborgnál ezzel szemben szó sincs ilyesmiről. Egy utazó műve az övé, aki ismeretlen országokat jár be és nyugodtan, aprólékosan leírja őket.

Éppen ezért műve nem kifejezetten szórakoztató. Megdöbbentő és fokozatosan válik szórakoztatóvá. Én elolvastam Swedenborgnak azt a négy kötetét, amelyet lefordítottak angolra, s amelyek az *Everyman's Library*-ben jelentek meg. Azt hallottam, hogy létezik egy spanyol fordítás is, egy válogatás, amelyet az Editora Nacional adott ki. Láttam néhány róla szóló vázlatot, például azét a

ragyogó előadásét, amelyet Emerson tartott róla. Emersonnak volt egy előadás-sorozata nagy emberekről, amelyben ilyen címek szerepeltek: Napóleon avagy a világ embere, Montaigne, avagy a szkeptikus, Shakespeare, avagy a költő, Goethe, avagy az irodalmár, Swedenborg, avagy a misztikus. Ez volt az én bevezetésem Swedenborg művébe. Emersonnak ez az emlékeztető előadása tulajdonképpen egyáltalán nem ért egyet Swedenborggal. Volt valami, ami ellen-szenvet váltott ki belőle: talán az, hogy Swedenborg olyan aprólékos, olyan dogmatikus. Mert Swedenborg nagy súlyt helyez a dolgokra. Többször is megismétli ugyanazt az ideát. Nem keres analógiákat. Olyan utazó ő, aki egy rendkívül különös országot járt be. Aki számtalan poklot és mennyet járt be, és most beszámol róluk. Most lássuk Swedenborgnak egy másik témáját: a megfelelések tanát. Az a benyomásom, hogy azért találta ki ezeket a korrespondenciákat, hogy megtalálja saját doktrínáját a Bibliában. Azt mondta, hogy a Bibliában minden szónak legalább két értelme van. Dante úgy vélte, hogy négy értelme van minden passzusnak.

Minden kiolvasható és értelmezhető. Például, mikor a fényről van szó, számára a fény metafora, az igazság nyilvánvaló szimbóluma. A ló az értelmet jelenti, minthogy a ló visz bennünket egyik helyről a másikra. Megfelelések egész rendszerét alkotta meg. Ezen a téren nagyon hasonlít a kabalistákra.

Ezek után arra a gondolatra jutott, hogy a világon minden a megfeleléseken alapul. A teremtés titkosírás, kriptográfia, amelyet meg kell fejtenünk. Hogy tulajdonképpen minden dolog szó, kivéve azokat a dolgokat, amelyeket nem vagyunk képesek megérteni és amelyeket szó szerint veszünk.

Észembe jut Carlyle-nek egy mondata, aki nem haszon nélkül olvasta Swedenborgot, s amely így szól: A történelem olyan írás, amelyet folytonosan olvasunk és írunk kell. És így igaz: állandóan tanúi vagyunk a történelemnek és szereplői vagyunk egyszersmind. És mi is betűk vagyunk, jelek: Beíratunk az isteni szövegbe. Nekem van otthon egy korrespondencia szótáram. Az ember kikereshet bármely szót a Bibliából és megnézheti, hogy milyen spirituális értelmet tulajdonított neki Swedenborg.

Swedenborg tehát a tettek által való üdvözülésben hitt elsősorban. Nemcsak a szellem, hanem az elme tettei által való megváltásban. Az értelem által való megváltásban. A mennyország, számára, mindenekelőtt a hosszú teológiai értekezések mennyországa. Az angyalok elsősorban társalognak. De az ég szerelemmel is teljes. A házasság a mennyben meg van engedve. Minden meg van engedve, ami érzéki ezen a világon. Semmit sem akart megtagadni vagy elszegényíteni.

Jelenleg van egy swedenborgi egyház. Azt hiszem, hogy valahol az Egyesült Államokban van egy üvegkatedrális és van néhány ezer híve az Egyesült Államokban, Angliában (főként Manchesterben), Svédországban és Németországban. Úgy tudom, hogy William és Henry James apja swedenborgiánus volt. Találkoztam swedenborgiánusokkal az Egyesült Államokban, ahol egy társaság könyveinek kiadásával és angolra fordításával foglalkozik.

Érdekes, hogy Swedenborg művei, noha sok nyelvre fordították őket — még hindire és japánra is —, nem gyakoroltak nagyobb hatást. Nem következett be az a megújulás, amelyet szeretett volna. Új egyházat kívánt alapítani, amely azt jelentette volna a kereszténység számára, amit a protestantizmus jelentett a római egyház számára.

Fokozatosan elvesztette a hitét mind a kettőben. Azonban nem gyakorolt olyan széleskörű hatást, mint amilyent szeretett volna. Azt hiszem, mindez része

a skandináv sorsnak, amelyben, úgy tűnik, mintha minden álomban történe, egy kristálygömbben. Például a vikingek több száz évvel Kolumbusz előtt felfedezik Amerikát, és nem történik semmi. A regény műfaját az izlandiak alkotják megaságában, de ez a találmány nem teljesedik ki. Vannak olyan figurák, akik világméretűek lehetnének — XII. Károly például —, mégis más hódítókra emlékezünk, akik talán kisebb haditetteket hajtottak végre, mint XII. Károly. Swedenborg gondolatai megújíthatták volna az egyházat világszerte, de a skandináv sors jutott osztályrészükül, amely olyan, mint egy álom.

Tudomásom szerint a Nemzeti Könyvtárban van egy példány *Az égről, a pokolról és azok csodáiról* című művéből. De vannak olyan teozófiai könyvtárak, amelyekben Swedenborg műveit nem lehet megtalálni. Pedig sokkal összetettebb, mint a többi misztikus; a többi csak annyit mond, hogy átélte az extázist és megpróbálja azt teljesen irodalmi módon továbbadni. Swedenborg a túlvilág első felfedezője, olyan felfedező, akit komolyan kell vennünk.

Dante esetében, aki szintén a Pokol, a Purgatórium és a Paradicsom leírását nyújtja, tudjuk, hogy irodalmi fikcióval van dolgunk. Nem hihetjük, hogy mindaz, amit leír, személyes élményekből táplálkozik. Másrészt ott a verses forma kötöttsége: nem élhette át mindazt versben.

Swedenborg esetében terjedelmes művel van dolgunk. Olyan művei vannak, mint *A keresztény vallás az Isteni Gondviselésben* és főleg az a könyv, amelyet ajánlok Önöknek a mennyről és a poklóról. Ezt lefordították latinra, angolra, németre, franciára és azt hiszem, spanyolra is. Ebben rendkívül lucidus módon fejt ki tanait. Abszurdum lenne azt gondolni, hogy ezt a könyvet egy őrült írta. Egy őrült nem képes ilyen világosan fogalmazni. Másrészt Swedenborg élete olyan radikálisan megváltozott, hogy abbahagyta tudományos munkásságát. Úgy vélte, hogy természettudományos munkássága által Isten felkészítette arra, hogy szembenézzen a többi művével.

Azzal foglalkozott, hogy a mennyeket és poklokat látogatta, az angyalokkal és Jézussal társalgott, majd minderről beszámolt nekünk higgadt, világos, metaforákat és túlzásokat nélkülöző prózában. Sok emlékezetes anekdota van benne, mint az, amit elmeséltem, arról az emberről, aki ki akarja érdemelni a mennyországot, de csak a sivatagot érdemli, mert elszegényítette a saját életét. Swedenborg arra invitál bennünket, hogy egy gazdagabb élet által üdvözüljünk. Hogy az igazság, az erény és az értelem által üdvözüljünk.

Es aztán jön Blake és hozzáteszi, hogy művésznek kell lennünk ahhoz, hogy üdvözüljünk. A megváltás tehát háromszoros: a jóság által, az igazságosság által és az elvont értelem által üdvözülhetünk, valamint a művészet gyakorlása által.

1978. június 9.

Tóth Éva fordítása

Borgés 1955-ös szemműtéte után csaknem teljesen megvakult, írni-olvasni többé nem tudott, műveit tollba mondta. Kitűnő memóriája, formaérzéke és improvizáló képessége azonban lehetővé tette, hogy úgy diktáljon, mintha maga írta. A természeténél fogva félenk és visszahúzódó író szívesen tartott előadásokat, amelyek szerint az előadó és a hallgatóság közösen alkotott művei, s a hallgatók nem kevésbé fontosak, mint az előadó. 1978-ban az argentinai Belgrano Egyetem felkérésére öt előadást tartott; ezek a valódi orális esszék azóta könyvalakban több kiadást értek meg. Magyarul az Európa Könyvkiadó Méréleg sorozatában látnak napvilágot hamarosan. (A fordító)

RICARDO ANTONCICH

Struktúrák és kultúra a latin-amerikai egyházban

A latin-amerikai püspöki kar negyedik konferenciája 1992-ben Santo Domingóban lesz. Az első Rióban volt 1956-ban, a második Medellinben (1968), a harmadik Pueblában (1979). Az 1992-es konferencia egybeesik a latin-amerikai evangelizáció — Kolumbusz érkezésétől számított — ötszázadik évfordulójával. A konferenciák előkészítésével és lebonyolításával megbízott CELAM (Latin-Amerikai Püspöki Tanács) elsődleges feladata az evangelizáció öt évszázadáról írt történelmi tanulmányok kiadása és terjesztése, bár az utóbbi időben tevékenységének fő súlyát a Santo Domingo-i konferencia előkészítésére helyezte. Kettős problémával kellett szembenéznie. Ezek egyike azon feszültségeknek tudható be, melyek a latin-amerikai egyházon belül uralkodnak, a másik a kontinens társadalmában létező kihívásokból fakad.

Az előkészítés során a CELAM-nak számot kellett vetnie az előző találkozók kettős örökségével is. Míg a szegénység problémája elsősorban a medellini és a pueblai konferenciák középpontjában állt, a pueblai konferencián már egyre nagyobb teret kapott a kultúra témaköre is. Ez a tendencia a Santo Domingo-i konferencián várhatóan tovább erősödik.

De vajon mi a jelentése a két fogalomnak, melyet Latin-Amerikában oly gyakran szembeállítanak egymással? Valójában egyetlen probléma két, egymástól eltérő, a latin-amerikai teológia két fő irányzatának megfelelő megközelítéséről van szó. Az egyik inkább a társadalomtudományok elsődlegességét hangsúlyozza, a társadalmi struktúra és a szükséges változások vonatkozásait, melyek egyaránt lehetnek társadalmiak, gazdaságiak és politikaiak. A másik elsősorban a kulturális antropológiát helyezi előtérbe, felhívja a figyelmet a népművészet megőrzésének és felértékelésének fontosságára; a „népben” a történelemformálás legfőbb alanyát látja.

Az első irányzat Latin-Amerika gyarmatosításáról és evangelizációjáról egyfajta prófétikus, denunciáló hangnemben beszél (Bartholomeo de Las Casas szellemében). Elítéli az egyház és a hatalom összejárását a bennszülöttek leigázásában. Valóban, Latin-Amerikának soha nem sikerült megszabadulnia gyarmati múltjától: az ipari világ születésekor a latin-amerikai népek sem a demokráciára, sem valódi gazdasági fejlődésre nem voltak felkészülve. Az egyháznak szigorúan állást kell foglalnia a megosztottsággal és az osztályharccal szemben, melyek a rendszer periferiáján elhelyezkedő latin-amerikai országokra mély hatást gyakorló kapitalista termelési mód következményei. Innen az a szükségszerűség, hogy egyfajta szociális platformra helyezkedjenek, ahonnan egyszerre kivehetők az elnyomók és az elnyomottak érdekei és törekvései, és felismerhető, hogyan érvényesíthetők legjobban az evangélium értékei. Ehhez az irányzathoz tartozik a felszabadítás teológusainak többsége: G. Gutierrez, L. C. Boff és J. Sobrino.

A „kulturalista” irányzat képviselői úgy vélik, hogy egyfajta strukturális vagy szociológiai síkon igazuk lehet azoknak, akik a népet társadalmi osztályként tekintik, de állításaik nem felelnek meg a kultúrtörténet realitásainak. Szerintük a legmesszebbmenőkig figyelembe kell venni a „népi bölcsességet”, mely szinte egyáltalán nincs jelen a társadalomtudományok elemzési eszköztárában.

Szerintük a felszabadítás véghezvitelének alanya az egészében vett *nép*, mely kulturális-, értékanyagok és a tiszta *ethos* hordozója, és melynek meg kell védenie magát minden olyan támadással szemben, mely kívülről akarja uralni. Ezek egyikének *modern* a neve. Azok, akiknek gondolkodása ezen irányban halad, úgy gondolják, hogy a társadalomtudományok kutathatják az elnyomás okait és struktúráit, ámde tehetetlenek maradnak, amennyiben nem lépnek érintkezésbe a hermeneutikusabb jellegű humán tudományokkal, melyek ugyan intuitívabbak és globalizálóbbak, de egyedül képesek a népi valóság mélységéig hatolni.

Ugyanakkor ez az irányzat felhívja a figyelmet a filozófiai elemzés szükségességére is, mely szintetikusabb módszerrel elemzi a különböző társadalomtudományok által szállított információkat, hogy megfejtse, miként értelmezi az ember önmagát, a társadalmat és önnön szabadságát.

Az egyház, e perspektíva szerint, nem más, mint a latin-amerikai hagyomány és identitás védelmező területe. A *modern* által intézett kihívásokkal szemben saját identitással rendelkezik, mely révén a nép létezőnek érezheti magát, s ez elsősorban a vallási ünnepekben és a népi áhitatban fejeződik ki. A kulturalista irányzat képviselői kulturális evangelizációt hirdetnek, közöttük olyan argentin teológusokat tarthatunk nyilván, mint L. Gera és J. C. Scanonne.

Mindkét irányzatnak megvannak a korlátai. Félő, hogy az első — mely szerint a politikai cselekvést a hit inspirálja — nem vet számot bizonyos közbülső, nagyon is jelentékeny tényezőkkel, melyek ismerete nélkül lehetetlen szétválasztani a hit és a politikai cselekvés szféráját. A második — „kulturalista” — vonal egyre inkább arrafelé tendál, hogy a kultúrát a struktúrákra ható folyamatoktól független valóságként fogja fel. Eszerint a kultúra függetlenül létezne a nép gyakorlati elkötelezettségétől, mely új struktúrákat kíván teremteni. Az egyház így visszaváltozna azzá, ami a középkori kereszténység idején volt, amikor felülről diktálta értékeit a társadalomnak, miközben éppen azon jelentőségétől fosztotta meg önmagát, hogy felszabadító erőként jelentkezzen benne.

A Santo Domingo-i konferenciára készített dokumentumokban mind az első, 1989. augusztus 31-i vázlatban, mind az 1990. február 6-án közzétett második szövegben, melynek címe: *A negyedik latin-amerikai püspöki konferencia előkészítésére szánt lelkipásztori gondolatok elemei*, úgy tűnik, a CELAM inkább a második irányzat mellett foglal állást, már a kiválasztott témák és ezen dokumentumok alapvető perspektívái szempontjából is. Nézzük tehát tüzetesebben az 1990. február 6-i *Lelkipásztori gondolatok...* szövegét.

A dokumentum első része három fő történelmi korszakra osztja a latin-amerikai evangelizációt: 1. a hódítás és evangelizáció korszakára (1493-1573), 2. a gyarmati kereszténység korára (1575-1810) és 3. az egyház és a nemzeti identitás összefonódásának korszakára (1810-1990). Az első időszakot illetően a dokumentum felhívja a figyelmet a katonai nyomással kísért evangelizáció ellentmondásosságaira. Kritizálja a *requirimento*-t, „mely elhallgatta a lelkiismeret szavát”, a *capitulaciones*-t, (kényszermunka), „mely a kontinens felfedezését, a telepesek bevándorlását magánkapitalista vállalkozássá változtatta”, a *mita*-t (a le-

igázottakra kirótt adó) és a feketékkel való kereskedést, „melynek nyomán számtalan indián és fekete szemében olybá tűnt az Evangélium, mint a hódítás és az elnyomás eszköze.”

A második — meghatározó jellegű — korszak a színesbőrű kultúra gyarmati kereszténységnek való alávetésének szakasza volt. A dokumentum ebben látja az egyház kultúrevangelizációjának nagy pillanatát. A harmadik időszakot mint a destabilizáció korszakát mutatja be: a felvilágosodás és a félrecsúszott identitás-fogalom találkozását a színesbőrű bennszülöttek kultúrájával. Ezen harmadik időszakot illetően az egyház önkritikája minőségileg és mennyiségileg egyaránt eléggé hiányosnak tűnik: az egyház egész egyszerűen nem volt jelen abban a történelmi pillanatban, amikor el kellett volna ismernie az alakulófélben lévő nemzeteket.

Az első részt lezáró konklúzió a következő globális értékelést tartalmazza: „Az egyház akkor élte legnagyobb pillanatait, amikor szolidáris volt a szegényekkel, a marginálisokkal, a legyőzöttekkel.” Majd hozzáteszi: „Csekély kivételtől eltekintve az akkori keresztények — bizonyos pogány filozófiák hatására — nem voltak képesek felismerni azt a szégyent, amit a feketék rabszolgasorba taszítása jelentett. Elgondolkodhatunk azon, hogy vajon nem hagyjuk-e ma is elvákítani magunkat korunk pogányságától.”

A dokumentum második része a gazdasági, politikai és kulturális valóságot tanulmányozza. A gazdasággal kapcsolatban gyakran visszatér a *valóság* szó. Ami a gazdasági helyzet súlyosságát illeti, a jelzett tények pontosan megfelelnek a valóságnak. A dokumentum hangsúlyozza, hogy „az ipari fejlődés elsősorban olyan munkaalkalmakat teremt, melyeket a legrosszabbul fizetnek, és melyek a már iparosodott országok érdekeit szolgálják. Olyan mértékű jövedelmekkoncentráció ment végbe, hogy az a 10 százaléka a lakosságnak, mely a legmagasabb jövedelmekkel rendelkezik, ötször akkora vagyonhoz jutott, mint a lakosság legalacsonyabb jövedelmű negyven százaléka.” A mezőgazdaság modernizálása a parasztság megnövekedett kizsákmányolását és óriási méretű népességvándorlást vont maga után, melyekből egyenesen következtek azok a konfliktusok, melyek a földek birtoklásáért folynak „azok között, akiknek — gyakran kihasználatlanul — sok van, és azok között, akiknek nincsen.”

A szocializmusról alkotott ítélet nem egyértelmű. A dokumentum megpróbálja objektíven elemezni Nicaragua és Kuba tapasztalatait. Hangsúlyozza, hogy többféle külső tényező akadályozta gazdasági fejlődésüket, többek között „az Egyesült Államok által folytatott gazdasági blokád”. Nicaragua kapcsán a „forradalom fenntartásáért folytatott háború” kifejezés szerencsétlen: a dokumentum mintha elfelejtené a sandinista rendszer elleni külső beavatkozást.

A politika területén a *széthullás* szó dominál. Latin-Amerika társadalma szét hullott, erőszakos társadalom. A bajaira szolgáló megoldást a demokráciában és polgári és politikai oktatásban kell keresni, mely lehetővé tenné szervezettebb társadalom kialakulását. A kultúra terén felhívja a figyelmet a létező civilizációk többféleségére, melyek egyszersmind állandó érintkezésben állanak az importált, városi, szekularizált kultúrával, a *modernnel*. A dokumentum harmadik része az egyház központjaival, „aktivistáival”, struktúráival, evangelizációs eszközeivel foglalkozik.

A negyedik rész teológiai elmélkedés. Jobban leköti az olvasót. A CELAM szerint az egyházhoz intézett legnagyobb kihívás a szekularizáció, melynek eredete a fogyasztói társadalomban keresendő, mely elaltatja a tudatot, és kont-

rasztképpen általános elszegényedéshez vezet. Szoros kapcsolatot feltételez az istenhit elvesztése és a szegényekről való megfélemlítés között. Könnyen válhatna valamiféle pásztorlevéllé, mely a szegénység dicséretével kívánná legyőzni a szekularizációt. Ám a dokumentum vezérfonala nem ebben az irányban halad tovább. Inkább valamely népvallási pedagógiát hirdet, melyben különleges jelentőséget kap az olyan „abszolút” témákra vonatkozó ima, mint például az élet, a halál, a fájdalom, az erkölcsi törvénynek való engedelmesség.

„Latin-Amerikában — folytatja — talán még inkább, mint más tájakon, az egyháznak vállalnia kell a szegénységet, mint szociológiailag kézenfekvő ténnyt, melyet gyökereiben kell kiírtani, egyszersmind megőrizve az Evangéliumhoz való hűségünket.” Ugyanakkor tudatában van annak is, hogy a szegénység feltétel, hogy beléphessünk Isten országába, sőt, messianisztikus jele Isten országának, a Jézus által megrajzolt ideál maga.

Összességében, dokumentumunk nem tesz mást, mint hogy tovább hirdeti a latin-amerikai társadalmak struktúráváltási problémáját. Szükséges lenne mindezzel jóval mélyebben foglalkozni a Santo Domingo-i konferencián. Szorosabbra kellene fűzni a fentebb említett két koncepciót: a strukturális, szociologikusabb irányzatot és a kulturális, antropológikusabb elgondolást, hiszen kiegészítői egymásnak. Nem szabadna antropológiáról beszélnünk szociológia, sem szociológiáról antropológia nélkül. Nem létezhet antropológia szociológia nélkül, hiszen a kulturális jelenségek nem létezhetnek struktúra nélküli történelemben. Válaszok ezek, melyet a latin-amerikai nép adott történelme folyamán azokra a struktúrákra, melyeket rákényszerítettek és melyekkel szemben — gyakran csak passzív rezisztenciája révén — igyekezett fenntartani tradicionális értékeit.

Másrésről nem létezhet a szociológia sem az antropológia nélkül, hiszen a társadalom struktúráinak számot kell vetniük a kulturális tényezőkkel. Ezek egyrészt a struktúrák termékei, de csak részben: függetlenek is egyben, és önálló hatást gyakorolnak a strukturális átalakulásokra.

Kántor Gábor fordítása

FÜGEDI ERIK

Elkésett emlékbeszéd Balanyi Györgyről

*Ó be jól esik gondolni reád
Te igaz ember és igaz barát
Maurinus elme, Szent Ferenc szívével
Az Isten áldjon mind a két kezével.*
(Sík Sándor: Testvér)

A régi Magyar Tudományos Akadémián, amelyet 1950-ben elfoglaltak a kommunisták, magától értetődő szokás volt, hogy az elhunyt tagokról emlékbeszédet mondjanak, a pályatársak egyike méltassa a halott akadémikus pályafutását és elért eredményeit. Nemcsak az európai kultúra nemes hagyományai tették ezt a kegyeletes aktust szükségessé, hanem a társadalomtudományokban olyan nagyon fontos kontinuitás is. A tudomány fejlődését sokszor hasonlítják versenyfutáshoz, de ez a hasonlat egyszerűen nem felel meg a való tényeknek. Ha a sportoknál akarunk maradni, akkor hasonlatként sokkal inkább a bakugrást kell választani, amiben az előtünk járók vállán ugrunk át, s az élre érve a térdünkre támaszkodunk, és várjuk, hogy a következő játékos a mi vállunkon átugorva haladjon tovább. Az elődök munkája mindig ösztönzője a kutatásnak, mérce és kihívás a kutató számára.

Mai előadásommal a megemlékezést szeretném szolgálni, s a dolog természete szerint, meg az átélt történelem miatt rendkívüli emlékbeszédet kell tartanom. Formailag rendkívülit, mert nem ragaszkodom a tudományos pályához, mert nem az Akadémián hangzik el és mert Balanyi Györgynek gimnáziumi tanítványa voltam és nagyon sokat köszönhetek neki. Tartalmában is rendkívülit, mert egyrészt az ember és a pap-tanár alakját szeretném megrajzolni, másrészt önéletrásaira és kortársai nyilatkozataira támaszkodhatom, ami felbecsülhetetlen előny.

Kezdjük a szokásos módon. Balanyi György 1886. február 10-én született a kecskeméti határban fekvő Talfája egyik tanyáján szüleinek hetedik gyermeként olyan házasságból, amelyben utána még négy újszülött látta meg a napvilágot. Önéletrajzában maga vallott arról az örökségről, melyet szüleitől kapott. „Édesanyámtól arcvonásaimat, főleg arcom legkarakterisztikusabb részeit, orromat és szemeimet: érzelmességre, bensőségre és elmélyedésre való hajlamomat. Édesapámtól pedig bátortalanságig visszahúzódó természetemet, faragcsikáló, babráló kedvemet és kicsinyességig menő szívósságomat a megkezdett munka elvégzésében.” (Bíró Imre: *Dr. Balanyi György életrajza*. Piarista levéltár 699. „*Kegyeletes életrajzok*”, IV., 165-212. o.) Ritka önismeretre valló sorok, a vele való első találkozás után senki sem felejtette el átható sötétbarna tekintetét és az orrát, melyet Sík Sándor „dantei”-nek jellemzett. A jó emberismerő arra is gyorsan rájöhetett, hogy Balanyi György sohasem próbál kéretlenül beleavatkozni más ember életébe, de az sem maradhatott titok, hogy tanárként valóban szívósan mindent megtesz azért, hogy a maximumot hozza ki diákjaiból.

Elhangzott a Piarista Diákszövetség 1991. április 26-i váci ülésén.

A család — más aligha várható el ebben az időben az alföldi parasztság körében — súlyos harcban állt a szegénységgel. A belső katolikus hit mellett ez a külső tényező, amely a családot alakítja. Kemény munkát kell végezni a gyerekeknek is, felelősek a rájuk bízottakért, legyen az kisebb testvér vagy baromfi, s a munka során észrevétlenül, a világ legtermészetesebb módján sajátítják el egy életre az erkölcsi értékeket. Balanyi György már túl volt kacsa- és pulykapásztori karrierjén, amikor 13-14 éves korában egy iskolatársa meglátogatja. „Szülei nem voltak otthon — írja visszaemlékezésében az iskolatárs — csak ő volt kisebb testvéreivel és avval szórakoztatta őket, hogy kukoricaszárból ökröket csinált nekik”. Legjobb festőink vásznára kíváncsozó életkép, és bizonyíték arra, hogy ennek a fiúnak a szeretetet és szolidaritást nem kellett megtanulnia, génjeiben hordja ezeket, mint édesanyjától örökölt szemének színét.

Nyolc éves korában iratják be az 1 kilométerre fekvő tanyai iskolába, ahol kitűnő tanítóra talált, és egy ferencesre, Viktor atyára, aki hétfő délutánonként hittant tanít. Balanyi lesz a „főhadsegédje”, a kis elsősök fejébe ő veri bele a katekizmus kérdéseit a franciskánus atya teljes meglegedésére.

Sorsát 12 éves korában édesanyja dönti el, aki meg van győződve róla, hogy fia tehetséges és papnak való. Viktor atyához fordul, aki készségesen segít és behozza kiszolgálónak ún. *kredenciális*nak a kecskeméti ferences rendházba. Ezzel megnyílik az út a kecskeméti piarista gimnáziumba is, ahol újabb próbatétel vár rá. Teljesen tájékozatlan, nehezen illeszkedik bele a gimnázium légkörébe, elsős bizonyítványában hármások vannak. Ráadásul a tanári kar „jelentéktelen szürke emberek, akik sem maguk, sem tárgyuk iránt nem tudtak mélyebb rokonszenvet ébreszteni bennünk”. De hál’ Istennek az osztályfőnök, Király Lajos kirí a sorból. Rendkívüli ember, nagyon temperamentumos, pofonokat osztogat. „Mindenáron el akarta hitetni velünk, hogy rettenetesen szigorú ember — írja róla Balanyi — de mi nem hittük el neki”. Mégis, ő az a tanár, aki nemcsak bevasalja az anyagot, de arra is kényszeríti a tanulókat, hogy azt meg is emésszék. Fiatal farkasoknak van olyan éles megfigyelőképesége, mint az ilyen kamaszoknak, de itt többről van szó. Ezt a mondatot a tananyag megemésztéséről hamarosan Balanyi tanár úrról is el lehet mondani, nyilván Király Lajostól vette át rendszerét vagy annak egyes elemeit.

Ötödikes gimnazista, tehát 17 éves, amikor felvételét kéri a rendbe, s miután kitűnő ajánlást kap, Vácra kerül a noviciátusba. Itt keletkezik életreszóló barátsága Sík Sándorral, itt találkozik először Zimányi Gyulával, aki prefektusként új nevelési módszert honosít meg a rendben. A noviciátus után visszatér Kecskemétre, hogy befejezze gimnáziumi tanulmányait. Az utolsó két évben egy-egy dolgozattal megnyeri a 60 koronás Széchenyi-díjat, s mire 1906 őszén a budapesti egyetem és a rendi teológia hallgatója lesz, már azt beszélik róla, hogy „történettudósnak indul”.

A körülmények valóban ideálisnak mondhatók egy fiatal szakember képzése szempontjából. Egzisztenciális kérdések nem merülnek fel, Európa még a leg-hosszabb békeidejét élvezi, a régi, a Duna-parton álló rendház lakáson és ellátáson kívül gazdag könyvtárt is rendelkezésére bocsájt. A fiatalembernek nincs nehézsége a latinnal, amely Magyarországon a történész elengedhetetlen munkaeszköze, sem azzal, hogy magyarul világosan és szépen fejezze ki magát akár írásban, akár szóban. De mindenekelőtt megtalálja az alkotó munka nélkülözhetetlen feltételét, az élénk szellemi baráti kört. Sík Sándor, Walter János, Révai József a tagjai ennek a kis körnek, akik évek óta ismerik, és akik tudják, hogyan kell vele meghitt barátságot tartani.

Minderre égető szüksége is van, mert mint minden új környezettel, kezdetben az egyetemen is nehézségei vannak. Az egyetemes történet tanárához, Ballagi Aladárhoz csatlakozik, aki nem akar iskolát alapítani, nem törődik tanítványával. De Balanyi ezt is jó szívvel veszi, visszaemlékezéseiben is így ír róla: „Azért vagyok hálás, mert így egyéniségem — bocsánat a szóért, de ki kell mondani — tudományos egyéniségem egészen szabadon, úgy is lehet mondani: irányítás nélkül fejlődhetett ki. Igaz, ez meglehetősen idő- és energiabeli pazarlásba került, de a magam emberségéből lettem, ami lettem”. Sokszor olvastam el ezt a mondatot az elmúlt hetekben, mégse tudtam eldönteni, hogy szerénységét vagy hihetetlen jóindulatúságát tartsam-e többre.

1910 azután döntő esztendő Balanyi György életében. Ekkor szenteli pappá Kohl Medárd esztergomi segédpüspök, ebben az évben doktorál az egyetemen. Disszertációja „IV. Sixtus és a Pozzi összeesküvés”. Az 1471-1481 között kormányzó pápa kápolnájáról híres, a Pozzi-klán a Mediciek ellen kísérelt meg sikertelen összeesküvést, a közvélemény a pápát tartotta felbujtójuknak. 1911. elején egy középiskolai történelem-földrajz szakos tanári oklevél zárja a sort. Balanyi György most már ország-világ előtt kész ember, pap-tanár és történész hála mindannak, amit hazulról magával hozott, s amit megszerzett. Ez az ember többet nem változik, marad a latin közmondás szerint az, ami, „*semper idem, semper ego*”.

A fiatal tanárt a rend Szegedre küldi, ahol egyszerre négy osztálynak, két elsősnek és két másodikosnak lesz osztályfőnöke, aki hittant, földrajzot, szám-tant és szépírást tanít. Hat évet tölt Szegeden, 1916 őszén helyezik át Budapestre, ahol 1917 elején a piaristák elfoglalják új épületüket. 1935-ig (ez 19 esztendő) tanára ennek a gimnáziumnak, 1935-1941 között ugyanannak igazgatója. Itt lép először járatlan útra. Az igazgató a régi szokás szerint nem nagyon vállal órákat, s ha igen, akkor csak keveset. Balanyi igazgatóként is heti 10-12 órát tanított, felmentése után sem vonult vissza, hanem folytatta tanári működését. Sietek hozzátenni, hogy ez saját elhatározása, nincs mögötte semmiféle külső kényszer. Ami sarkallja, az saját lelkiismerete és az a törekvése, amit már a tanyai kisiskolásban felfedezhettünk, amikor katekizmust „tanított”.

„Kezdetől fogva — írja visszaemlékezéseiben — a tanításban, a gyermekekkel való foglalatosskódásban láttam piarista hivatásom értelmét. Tanítás nélkül egy pillanatra sem tudtam — és ma 50 év múltán sem tudom — elképzelni magamat és életemet.” Amikor 1960-ban aranymiséjét ünnepli, ő maga tartja a szentbeszédet. Szokatlan, de teljesen érthető, mert — ezt maga sem tagadja — el akarta kerülni, hogy szembe dicsérjék. És ekkor olyan mond, amit én legszívesebben memoriterként adnék fel mindenkinek, aki ma nálunk pedagógus pályára készül. „Már említettem, hogy a tanítás kezdetől fogva életemem — hogy ne mondjam — szenvedélyem volt. Ezzel kapcsolatban főleg három dologért vagyok hálás az Úristennek: 1. annak ellenére, hogy 50 év lefolyásában több ezer diák megfordult a kezemen — mindig tudtam uralkodni magamon és az emberi méltóságot soha, egyetlen diákomban meg nem aláztam; 2. a tanítást mindig komolyan vettem és a legjobbat igyekeztem nyújtani diákjaimnak, ami tehetségemből kitelt; és végül 3. Isten kegyelméből sikerült nem egy diákomra olyan mértékben hatnom, hogy a tanításom és a vele való érintkezésem kimutathatólag hatással volt jelleme kialakulására és érdeklődése határozott irányba terelődött.” Ki hitte volna, hogy ebben a közepes testmagasságú emberben, akinek mozdulatai mindig nyugodtak, szinte azt mondhatnám, kimértek voltak,

aki sohasem emelte fel a hangját, hogy ebben az emberben legbelül ilyen szenvedély lángja lobogott. Mi, a diákjai biztosan nem.

Említettem már, hogy 1906-ban az a hír járta róla, hogy „történettudósnak indul”. Az akkor még csak mende-mondának tekinthető állítás hamarosan valóra vált, és olyan óriási tudományos munkásságot eredményezett, amellyel nem sok pályatársa dicsekedhetett, s amelyben három főirány bontakozott ki. Az első valahogy a kecskeméti ferences rendházhoz kapcsolódik. Balanyi sem tudta magát kivonni az európai középkor egyik legnagyobb alakjának, Assisi Szent Ferencnek máig kisugárzó, már több mint hétszázéves hatása alól. A Poverello jelentőségével saját kora is tisztában volt. Első életrajzait nem sokkal halála után írták meg, de a rendet ezek nem elégítették ki, ezért újabbak írására adott utasítást, sőt 1244-ben elrendelte, gyűjtsék össze a rendalapítóra vonatkozó hagyományokat. Ebből az anyagból Szent Ferenc három társának, Rufinónak, Leónak és Angelónak feljegyzései maradtak ránk. A múlt század végén a nagy francia Szent Ferenc kutató Paul Sabatier adta ki a *Tökéletesség tükré* (*Speculum perfectionis*) című munkát, amely Szent Ferenc érényeit a királytükörök mintájára dolgozta fel, s amelyet Sabatier Leo fráternek tulajdonított. Balanyi ezzel kezdte el ferences kutatásait. Jellemző módon egyik célja megint a tudásnak mások részére történő átadása volt. Lefordította a munkát magyarra, jegyzetekkel látta el már abban a felismerésben, hogy ez az írásmű nem származhat az 1240-es évekből, hanem 1318 körül keletkezett. A *Tökéletesség tükré* 1927-ben jelent meg könyvalakban.

1927-ben Szent Ferencről írt könyvet, amely a Zichy Nándor-jutalomban részesült, 1930-ban már 14 tanulmányát adta ki a magyar ferences provincia *Anima Franciscana* címmel. Ettől a témaköről sohasem tudott megszabadulni. 1939. évi *A ferences mozgalom begyökerezése* című akadémiai székfoglalója is ehhez kapcsolódott, s hagyatékában más korai ferences forrásfordítás is található még. Ez már nem a gimnáziumi tanár érdeklődése, hanem a kutatóé, aki minden forrást eredetiben tanulmányoz és értékel ki. Szent Ferenc már említett három társának *Legenda trium sociorum* címen idézett munkáját is lefordította, ez csak Kolozsvárt jelenhetett meg 1945-ben.

Bizonyos mértékben ide kapcsolódik az 1923-ban megjelent *A szerzetesség története* című munkája. Magyarországon a szerzetesrendek múltja terén különös állapotok uralkodtak. Az egyik oldalon a bencések impozáns 14 kötetes panonnhalmi rendtörténete, Békefi Remignek a ciszter apátságokról írt monográfiái álltak, a másik oldalon nem volt feldolgozása a magyar domonkos provincia történetének, s azoknak a rendekének, amelyeket II. József után sem állítottak vissza, köztük a magyar pálosokénak. Balanyi igyekezett rendet teremteni az elhanyagolt rendek terén, ezért lett munkája kézikönyv. A megjelenés után is figyelemmel kísérte ennek a területnek kutatását, 1948-ra elkészítette a második kiadást, amely kéziratban maradt.

A nagy energiával és „kicsinyességig menő szívóssággal” végzett kutatást a szakma is tudomásul vette. 1924-ben egyetemi magántanárrá, 1936-ban nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki, 1929-ben pedig a történettudomány legjobbjainak, Domanovszky Sándornak, Eckhart Ferencnek, F. Gombos Albinnak, Heinlein Istvánnak, volt diákjának Mályusz Elemérnek és rendtársának, Miskolczy Istvánnak ajánlására (a hat tudós közül öt egyetemi tanár volt) a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják.

Magántanári habilitációja mégsem a most ismertetett területen keresendő, hanem attól bizony jó messze, címe: *A Hármasszövetség*. Nem sokkal az első világ-

háború kitörése után az 1914-1915. tanévben Balanyi Szegeden előadássorozatot kezd, amelynek elseje „A világháború genezise” címet viseli, de amelyek közül a habilitáción kívül csak a „Balkán-probléma” jelent meg 1920-ban. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy a sorozat megérteti, mi irányította figyelmét erre a témára. „Kiművelt emberfőként” nem lehet és nem szabad elzárkózni attól a világtól amelyben élnünk rendeltetett. S ha borzalmak szakadnak ránk, akkor meg kell próbálni megismerni és megérteni a történeteket. Ha ezt meg tesszük, a bennünket ért csapás ereje is enyhül. Így lesz Assisi szentjének kutatójából a világháború előtörténetének szakértője. Mintha ez a terület később veszített volna Balanyira gyakorolt hatóerejéből. De ez nem változtat azon, hogy amikor 1943-ban a kolozsvári egyetem ny. r. tanárává nevezik ki, az újkori egyetemes katedrát kapja meg. Nem ő lenne, ha nem tartana ki a végsőig, 1948-ig.

Az 1940-es években válik aktívvá saját rendjének történetírásában. Már 1928-ban javaslatot tett Kalazanci Szent József levelezésének kiadására, de nem ért vele célt, s a munka csak 1950-ben indult meg, s 1956-ra fejeződött be. A magyar rendtartomány múltjából is csak egyes részleteket dolgozhatott ki a Bíró Imrével, Bíró Vencellel és Tomek Vincével együttesen írt magyar piarista rendtörténetben, amely 1943-ban lát napvilágot.

Annak a pap-tanárnak megtestesítője Balanyi tanár úr, aki többi társával együtt az iskolát, amelyben tanít, az ország első gimnáziumai közé emeli, tanítványainak megfizethetetlen és meghálálhatatlan hasznára. Ha sok mindent nem mondtam el a tudós pályájáról és eredményeiről ebben a késői és rendhagyó emlékbeszédben, akkor azért tettem, hogy a végén felidézzem — most már megbocsáthatatlan szubjektivitással — négy éven át való tanáromat, Balanyi Györgyöt.

Ha ministráltunk, hajnalban találkoztunk vele a sekrestyében. Ha erre nem voltunk beosztva, a csöngetéskor az osztály ajtaja előtt állt, legtöbbször a mellén összefont karral, karjában esetleg valamilyen könyvvel, de biztosan a félelmetes notesszel. Amikor bejött, és leült a katedrára, feleltetni kezdett. Kettős feleltetés volt, el kellett mondani a könyvből feladott leckét és az előző órán elhangzott magyarázatot. Ha valahol pongyolán fogalmaztunk, vagy valaminek csak a felét mondtuk el, kijavított vagy belekérdezett.

A felelés nem tartott sokáig. Egy mondatban közölte a tankönyvből feladott leckét, és elkezdte az előadást, amely az órának legalább a felét tette ki. Előadása nyugodt volt, pózmentes, csak a szemöldöke táncolt és a jobbkezével játszott a katedrán ismeretlen zongoradarabot. Előadásai izgalmasak voltak, olyan kérdéseket is érintettek, amelyeket akkoriban nem tárgyaltak szerzetesi iskolákban. Negyven évet úsztam meg úgy, hogy Marx eszméiről csak annyit tudtam, amennyit ő róla előadott.

A nagyon fegyvelmezett, előadásának gördülékenysége mögé bújtatott erőfeszítésekkel telt életformából Balanyi tanár úr egyetlen egyszer esett ki néhány pillanatra. Hetedikes lehettem, és valami miatt néhány perccel tovább maradtam az utolsó óra után az osztályban. Amikor kijöttem, Balanyi tanár úr a lépcső alján állt az üres folyosón. Körülnézett, nem vett észre. Hirtelen felkapta a reverendáját, és usgyi, kettésével szedve a lépcsőket felszaladt rajtuk, mint a nyúl. Óriási élmény volt ebben a tanárban megpillantani az embert.

1964. május 4-én halt meg, 78 éves korában. Ennek 27 éve, de azt hiszem, velem együtt minden tanítványa még saját holta napjáig őrzi emlékét.

RÓNAY LÁSZLÓ

A humanizmustól a reneszánszig

Históriás énekek

Voltaképp a valóság s annak egy idealizált változata fejeződik ki az 1520-as évek után szinte vezető műfajjá vált *históriás énekek*ben is, amely az irodalmi műveltséget széles rétegek körében népszerűsítette, s ugyanakkor egy erkölcsösebb békésebb világ ideálképét vetítette a hallgatók elé. Ennek a szebb világnak természetesen az lett volna a legfőbb jellemzője, hogy sikerül egyesíteni a három részre szakadt országot, legyőzni a pogány törököt. Ez utóbbit csak igazi hősök vezetésével lehet elérni, ezért a históriás énekek gyakran megnövelik az emberi tetteket, keveredik bennük a valóság és a remény.

Többfelé jártak-keltek énekmondók az akkori Magyarország területén, a legnépszerűbb és legismertebb azonban Tinódi Lantos Sebestyén volt.

Tinódi Sebestyén (+1556)

Azok az alkotásai lettek maradandóak, amelyekben az akkor még hiányzó újságok eseményekről szóló híradásait pótolva, tudósításokban számolt be Buda elvesztéséről, Verbőczy Imre viadaláról, magyar urak török fogságáról, különféle bajvívásokról és vitézi tettekről, s ha itthon nem talált megéneklésre alkalmas témát, hát beszámolt a protestánsok ellen V. Károly seregében vitézkedő magyar huszárok dicső tetteiről.

1552-ben megindult a nagy török offenzíva, amely eleinte félelmetes sikerekkel járt. Az előnyomulás minden jelentős eseményéről hírt adott, megverselte Szeged és Temesvár elvesztését, majd az offenzíva megtorpanását, Eger hősies védelmét, a törökön vett győzelmet, amely azt a reményt keltette sokakban — benne is —, hogy elérkezett az erők összefogásának és Magyarország felszabadításának ideje. Versei nem lírai műrecek, nem is törekedett ilyesmire. Célja a hűség és pontosság volt, nagyon sokat köszönhetünk neki abban a vonatkozásban, hogy ismerhetjük a kor hadi szokásait, vitézi életformáját, azokat az apró, hétköznapi élettényeket, amelyek a történeti művekből rendszerint hiányoznak. Benne is, követőiben is igazi epikus tehetség rejtett, de nem érezték feladatuknak, küldetésüknek eposz vagy regény írását, ezt utókoruk cselekedte meg helyettük, mely rengeteget merített Tinódi és a névtelenségben maradt énekmondók alkotásaiból és a hősöket idealizáló szemléletmódjából. Gárdonyi Géza, a világhírű ifjúsági regény, az Egri csillagok írója is sokszor Tinóditól vette regénye anyagát.

A másik jelentékeny énekmondó, *Ilosvai Selymes Péter* a történelmi múlt eseményeit dolgozta fel műveiben, Szent Pál megtérését, Ptolemaiosz király históriáját — mely voltaképp az ószövetség legrégebb görög fordításának története —, s írt egy regényes históriát is a nagyerejű hősről, Toldi Miklósról, nagyszerű nyersanyagot szolgáltatva ezzel az egyik legnagyobb magyar költőnek, Arany Jánosnak.

Béke és válságjelek

A 16. század végén a török hódítók egyre több belső nehézséggel küzdöttek. II. Szulejmán halála, majd a lepantói csatavesztés, illetve a drinápolyi béke fegyvernyugvást hozott. A kisebb-nagyobb csatározások csak az érintkező területek, a végvárak nyugalmát háborgatták, egyébként ez a kor kedvezett a gazdaság és a kultúra fejlődésének. Egyes városokban megjelent a vagyonos polgárság, mely igényelte a kultúrát és mecénási szerepet is vállalt, s a török hódoltság területén lévő mezővárosok is elindulhattak a fejlődés útján. Ugyanakkor a Habsburg uralkodók vajmi kevés figyelmet fordítottak a végvárak megerősítésére, a katonák élelmezésére és fizetésére, inkább zsoldosokat fogadtak, mert bennük jobban megbíztak. A fellendülés mélyén tehát a válság jelei is mutatkoztak.

A század vége felé a humanista irodalom művelői között mind több rendkívül művelt, széles ismeretanyaggal rendelkező, több tudományágban is járatos főúr és arisztokrata jelent meg. Volt közöttük tehetséges történetíró, mint *Forgách Ferenc*, aki korának történetét írta meg rengeteg hiteles forrásra támaszkodó *Feljegyzésében*, amelynek hitelét növeli éles történetkritikája, józansága, világos helyzetértékelése. Felismerte, hogy Magyarország nem reménykedhetik a Habsburgok és a nyugatiak sokat hangoztatott segítségével. Ígérek mindig akadnak, de mihelyt tettekre vagy pénzre volna szükség, az ígérgetők sürgősen visszavonulnak s megelégszenek szép jelszavak és buzdítások hangoztatásával. Talán másként alakult volna az egész magyar történelem, ha Forgáchot nemcsak történeti kútfőnek, hanem szemléleti mintának is tekintették volna politikusaink...

Nagybirtokos családból érkezett a történetírók közé *Istvánffy Miklós* is, aki 1590-ben elhatározta, hogy megírja százada történelmét, melyet 1490-től 1606-ig tekintett át, részben írott források, részben személyes élményei és tapasztalatai alapján. Hite szerint a fegyelem és a vallás egységének helyreállítása révén menthető meg az ország a pusztulástól. Nagy jelentőséget tulajdonított a kiváló emberek tetteinek. Munkájának legjobb részeiben jeles történeti személyiségekről rajzolt találó portrékat.

Nagy igényekkel indult *Baranyai Decsi János* történetírói pályája is, összefoglaló művének megírásában azonban korai halála gátolta meg, így csak mint Sallustius fordítója írta be magát a magyar műfordítás történetébe.

Egyre gazdagabb termést hozott a reneszánsz költészet néhány tipikus lírai ága: az istenes és a szerelmi költészet. Ezeket emelte világirodalmi szintre a kor legnagyobb lírikusa, Balassi Bálint.

Az első nagy magyar költő: Balassi Bálint

Verseit saját maga rendezte ciklusokba. Szerelmi lírájából következtethetünk leginkább egyéniségére, hiszen a kezdeti — rendkívül nagy formakultúráról árulkodó —, a reneszánsz közhelyeitől sem érintetlen pályaszakaszában gyakran foglalta versekbe sűrűn váltogatott kedveseit, akinek kis ajándékai mellé mindig verset is mellékelni szokott. Ihletének elindítóit gyakran különböző dal-

lamok és a korabeli ismert táncok ritmusai. Rendkívül változatos az a dallam-
kincs, amelyet felhasznált, s a legkülönfélébb ritmusképletekben is hihetetlen
könnyedséggel fejezte ki mondanivalóját, melyen ilyen esetben sem érződik
erőltettség. Verseinek zeneiségét csak fokozta azzal, hogy a lassú verssorok
ütemhatárainál gyakran élt belső rímekkel, s nem idegenkedett a rímjátékoktól
sem. Talán ez a fokozott rímelési készsége vezette el egy teljesen egyéni strófa-
szerkezet megalkotásához, melyet Balassi-strófának nevezünk.

Szerelmi lírájának igazi kiteljesedését a Losonczi Annával kialakult, szenvedélyes viszonyának kezdetétől számíthatjuk. Ebben a korszakában egyénisége áttört a hagyományokon, s megújítja azokat a hasonlatokat, megszemélyesíté-
seket, képeket, amelyek szinte minden humanista versben feltűnnek. A költői
szimbolikát is saját érzései kifejezőjévé tette. Amikor lelke hányódásairól vall,
elveti a petrarkista líra kötelező előírásait, s az előbeszéd természetességével ad
számot túlhabzó érzéseiről:

*Az én szerelmesem haragszik most reám,
Hogy ingyen bánkódom, azt véli én hozzám,
Hogy ötlet meguntam,
Fogadásomat gondolja, hogy megbántam.*

*Nem tudok mit tenni, mint kedvét keresni,
Mert ha bánkódom is, ládd-é mire érti?
Ő magát mint gyötri?
Ha pedig örülök, azt is másra véli.*

(Anna nevére, 1578)

Ez a természetesség néhol túlságosan zabolátlanul, kidolgozatlanul tört elő
költészetéből. Amikor azonban alaposabban mekilátott a humanista költők legúj-
abb lírai törekvései megismerésének, s próbaképp át is ültetett Marullus és
Janus Secundus költeményei közül néhányat, saját lírája feszesebb, invenciózu-
sabb lett. Ekkor fejlődött ki az az izgalmas többértelműsége, melynek eredmé-
nyeképp például szerelmi célzattal írt verseit úgy olvasták, mint a vitézi élet
magasztalásait. Ez is jelzi, hogy Balassi kora érzésvilágának mily sok elemét
tudta szintetizálni.

Bár az 1580-as évek elején írt verseiben fel-feltűnik a vitézi élet, a szabadság
és kötetlenség ideálképe, ezekben inkább sorsa jobbra fordulásának örvendezik,
azt mondja el, milyen öröm gondtalanul mulatozni a víg cimborák között. Fel-
dolgozott régi trubadúr-témákat éppúgy, mint Marullust, de az utóbbit csak
látszólag követte gondosan, a képek, a hasonlatai jellegzetesen magyar környe-
zetből fakadnak, azt idézik az olvasó tudatába. S hogy hitelesítse is a különbsé-
get, nagybüszkén így fejezi be a verset:

*Marullus poeta azt deákul írta, im én pedig magyarul,
Jó lovam mellett velő füven létemben, fordítám meg deákból,
Mikor vígan laknám vitéz szolgálímmal, távozván bánatimtul.*

Ebben a típusban legszebb versét *In laudem verni temporis* (= a tavasz dicsé-

retére) írta. A vágáns tavaszköszöntő énekek hangulatát éppúgy visszaidézi, mint a pütkösi himnuszkét. Csakhogy ezt a verset nem a Lélek közeledtének emelkedett érzése szövi át, hanem a tavaszi megújulás boldog tudata, mely egészen más lelki és testi élményeket ígér.

A tavaszköszöntő vers is azok közé tartozik, amelyeket a végvári vitézek mint egy életforma és életideál himnuszát olvashatták. Ebben a típusban azonban egyértelműbb *In laudem confiniorum* (= a végek dicsérete) című költeménye, mely méltó darabja lehet bármilyen világirodalmi antológiának. A 9 strófára tagolt verset a bevezető rész himnikus magaslatoakra emelkedő „laudes”-e és a befejezés elégikus hangulatot keltő búcsúszava fogja egybe. Aki igazán hitelesen akarja megismerni azt a lelkiállapotot, amely a végvárakban harcoló vitézeket hatotta át és olykor legendás hőstettekre ösztönözte, keresve sem talál hitelesebb kalauzt Balassinál, aki nem idealizálja ezt az életformát, hiszen a halálról is szól, de érezteti erkölcsi magasabbrendűségét, melyben egybeforr a virtus és a humanitás.

A reneszánsz-kori költő számára természetes volt, hogy égi és földi egységet alkot, s személyes életében hol az egyik, hogy a másik jut érvényre. Balassi istenes verseibe is minduntalan belejátszik a földi érzésvilág, s ez egészen természetes, hiszen ezekben a költeményeiben bűnös lélek könyörög bűnei bocsánatáért, hányatott sorsú ember belső békességért és megnyugvásért, s hogy ezeket elérje, néha még alkudozik is Istennel: ha sorsom jobbra fordul, én is mindent megteszek, hogy minél többen dicsérjenek téged. Nem különleges magatartás ez, minden kérő imádságban fellelhető ez az alapérzés. A költő úgy érzi, vezekelt már bűneiért, hiszen életének vargabetűi, fokozatos elszegényedése elég ahhoz, hogy megérdemelje a bocsánatot. Személyesség, a formákat szétfeosztó indulat éppúgy hevíti ezeket a verseket, mint a szinte tökéletes formakultúra, amely zsoltárparafrázisaiban érvényesül leginkább. Lelki rokonának érezte Dávid királyt, a költőt és a bujdosót, így a zsoltár-stílusában a saját élményeinek kifejezési lehetőségére lelt. Világképének csúcspontján Isten áll, hozzá fordulva az egész teremtet világ minden szépségét és bánatát megszólaltatja. S amint sorsa szinte ellehetetlenült, költészetében egyre nagyobb teret kapott a békés, jó halálért való könyörgés. Halálos ágyán is Istenhez fordult, hogy enyhítse szenvedéseit, s mossa el bűneinek szennyét.

Úgynevezett Júlia-verseit, melyek szerelmi költészetének csúcspontját jelentik, ugyancsak a teljesség igénye hatja át, szinte vallásos áhítattal merül el a szerelemben, mely ugyancsak az ég adománya. Alighanem ismerte Petrarca *Il canzoniere* című ciklusát, ez is erősíthette abban az elhatározásában, hogy Lozonczy Anna meghódítására írt újabb verseit elrendezze és ciklus formában örökítse meg az utókor számára. A ciklus részben követi a humanista líra szokásrendjét, hiszen a költő személyes élményeti és vágyait mitikus környezetbe transzponálja: Venus és Cupido mutatják meg neki az imádott kedves átlékesített égi képét, de ez a távoli alak hamarosan földi valójában is megjelenik, amint gyászfátyola mögött felvillan ígésző szeme, hogy aztán ismét kilépjen a valóság vonzasköréből, s elérhetetlen messzeségből szikrázzék szépsége. A költő fájdalmas távolságból szemlélheti csak a tovatűnt kedves képét, s bujdosó, kivetett állapotában csak a bús darvak által küldhet neki reménytelen üzenetet. A földi valóság bilincseit rendkívül hitelesen ábrázolja, s ezzel csak növeli a kettejük elválasztó távolságot, melyet akkor sem hidalhat át, amikor újra valóságos élethelyzetben jeleníti meg imádottját. Júlia ugyanis a forgandó szerencsét jelké-

pezi, amely a költőnek oly ritkán mutatta kegyes arcát, s „Júlia szép képe” voltaképp az életnek azzal a felével azonosul, amelyet mindnyájan szeretnénk elérni vagy megvalósítani, de keveseknek sikerül.

Még egyszer felvillant azonban Balassi életében a remény: az utolsó esztendőben írt Célia-versekben, melyeknek bensőséges szépsége vetekszik eddigi szerelmi költészetének darabjaival. Különös lebegést kölcsönöz e verseknek a költő kifinomult hasonlat-technikája: nem értelmezi és nem magyarázgatja hasonlításait, oly szerencsésen ábrázolja a hasonló és a hasonlított egymáshoz való viszonyát, hogy nincsen szüksége további kitérőkre s a reneszánsz költészetre oly jellemző mitologikus visszautalásokra sem. *Kit egy lengyel citeráslányra szerzett* című versében annyi erővel szólaltatja meg a szerelem mámorát, hogy messze meghaladja a humanista stilizációt. Ugyanakkor azonban igyekezett tömöríteni is mondanivalóját, mintha ráébredt volna, hogy az élete útja a vége felé közelít, s ezáltal látóhatára is összeszűkül, kifejezésmódja az epigramma felé haladt.

Drámáiban és prózai műveiben nem érte el azt a mélységet, mely költészetét jellemzi. Figyelemre méltó azonban, hogy Castelli *Amarilli* című pásztorjátékának magyarításakor rendkívül ügyelt a szereplők hiteles beszéltetésére, ezért az eredeti szövegen bizonyos módosításokat is tett, talán azzal a szándékkal, hogy így honosítsa meg nálunk a reneszánsz szerelmi komédiát.

Két évszázadig szinte meghatározta a magyar líra további fejlődését, aztán hatása kis időre elhomályosult, de újabban ismét foglalkoztatja a kutatókat, s ezzel párhuzamosan az olvasói köztudat számára is nyilvánvalóvá lett, hogy századunk rendkívül népszerű magyar költészete is sokat köszönhet ösztönzéseinek. (Elég, ha *Ady Endrére* vagy *Nagy Lászlóra* hivatkozunk.)

Halála után meglehetősen hosszú időnek kellett eltelnie, míg hozzá hasonló tehetségű író jelentkezett a magyar irodalomban. Voltak minden műfajban érdekes kezdeményezések, ezek azonban inkább fejlődéstörténeti szempontból érdekesek: hozzájárultak ahhoz, hogy hazánkban is egyre szélesebb, igényes olvasó réteg alakuljon ki, amely nemcsak a hagyományos és új egyházi műfajoktól várta ízlése fejlesztését és irodalmi érdeklődésének kielégítését, hanem mind határozottabban fordult az új kifejezési formák felé.

Protestáns prédikátorok

Magyari István (+1605) e prédikátor-nemzedék első fecskéje. Hamar ráébredt arra, hogy a magyarság mit sem várhat a keresztény nyugattól, s azt is érzékelte, hogy a sztoikus magatartás sem segíthet a súlyos bajok orvoslásában. Igyekezett tisztét meghaladó perspektívában gondolkodni, s az egész ország felemelkedését szolgálni. E célból írta *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) című nagyhatású könyvét. Négy okkal magyarázta Magyarország romlását. Egyrészt a katolikusokat ostromozta, másrészt a földesurak bűneit, melyek vissza-visszatérő jogos elkeseredést keltettek minden öntudatos prédikátorban, akik ráadásul egyre inkább megszenvedték az ellenreformáció mind erőszakosabban megnyilvánuló visszatérítő buzgalmát. Magyari azt is pontosan látta, hogy a végvárak szétzüllesztése, és az ott harcolók erkölcsi és anyagi romlása a hanyatlás legfőbb oka.

A helyes, okos történelemszemlélet ezekben a művekben sajátos profétálással és meglehetősen ingatag alapokra épített teologizálással párosult, s mivel ez

utóbbi vonatkozásban az ellenreformáció legnagyobb hazai alakja, Pázmány Péter képzetesebb volt, rendszerint ellenfelei társadalmi érveit is visszaverte, holott azok érvényesek voltak, s szélesebb körben hatva talán a magyar függetlenség gondolatának megvalósulását is segíthették volna.

Alvinczi Péter (1570-1634) nagyformátumú politikus is volt Bocskay és Bethlen bennfentese, *Querela Hungariae* című munkája pedig a klérus és a főnemesség bűneinek valóságos regisztere. Szenvedélyes, érzelmekre ható stílusa bizonyára sok korabeli hallgatóban keltett felháborodást.

E kor legértékesebb törekvéseinek összefoglalója *Szenczi Molnár Albert* volt.

Szenczi Molnár Albert

Zsenialitása részben abban rejlett, hogy nagyszerűen alkalmazkodott a kor követelményeihez, s azokat a legmagasabb színvonalon tudta kielégíteni. Fiatalon ébredt rá arra, mennyire hátráltatja a korszerű műveltség megszerzését és terjedését a kor igényeinek megfelelő szótár hiánya. Nem véletlen, hogy elkészült munkája még életében három kiadást ért meg. Ezek anyagát szüntelenül bővítette, a latint a görög szinonimákkal gazdagította. A kétnyelvű szótár segíthette a magyar nyelv megismerését, kulturális eredményeink széles körű propagálását. Ebben a vonatkozásban Szenczi Molnár Albert felmérhetetlenül sokat tett. Hanauban kiadott magyar nyelvtana is kettős célt szolgált: az iskolai oktatás hatékonyabbá tételét, mert az alaktan mellett már a leíró mondattannal is foglalkozott, másrészt megkönnyítette azok dolgát, akik magyarul akartak tanulni. Századokig nélkülözhetetlen kézikönyve lett az oktatásnak, kiindulópontja a további nyelvtani kutatásoknak.

Nem kevésbé jelentősek zsoldárfordításai sem, amelyekben tiszteletet parancsoló biztossággal használta fel mindazon költői eredményeket, amelyeket a magyar líra addig elért. Ennek következtében magyar zsoldárai alkalmazkodón követték ugyan az eredetieket, formájuk is hiteles, mondanivalójuk azonban néhol érzékletesebb az eredeténél. Dallamai ugyan eltértek az akkor használatban lévőktől, ezért a gyakorló kántorok egy ideig nem szívesen énekeltették a gyülekezetekkel Szenczi Molnár fordításait, utóbb azonban egyre népszerűbbek lettek, majdhogynem a „hivatalos” fordításoknak nevezhetnénk őket.

A hasznosságra való törekvése nyilatkozott meg abban is, hogy lefordította *A legfőbb jóról* szóló tanító könyvecskét. Nemcsak az erkölcsi filozófia addigi eredményeit emelte magasabb szintre, hanem példát mutatott azzal is, hogy a művet érthetően, használhatóan tolmácsolta segítve ezzel az elméleti stúdiumok lefelé áramlását, s a használható, közérthető filozófiai nyelv megteremtését.

Szenczi Molnár Albert nemcsak kora egyik legjelentősebb kultúra-szervezője volt, hanem utazásaival is példát adott. Szellemi nyugtalansága, minden új impresszióra fogékony nyíltsága olyan példa lett, melyet sokan követtek. Ebből a folyamatból aztán egy új műfaj is kialakult, az útleírás, melynek első magyar darabját a regényes sorsú *Szepsi Csombor Mártonnak* (1595-1622) köszönhetjük.

A magyar barokk irodalom

A jezsuiták szerepe

A magyarországi barokk műveltség elterjesztésében a jezsuiták játszották a vezető szerepet. A rendnek jelentékeny befolyása volt a bécsi udvarban, s ezt könnyű volt kiterjesztenie számos főúrra is. A 17. század közepén több protestáns nagyurat ugyancsak sikerült visszatéríteniük, sőt, a polgárok körében is sikereket értek el.

Az ellenreformáció diadalra juttatásában egyformán érdekelt volt a főnemesség, a királyi udvar, de a középnemesség is. A katolikus egyház lényegesen hierarchikusabb és tekintélyelvűbb, mint a protestáns, erőszakellenessége nyilvánvaló. A reformációhoz csatlakozott szegényebb rétegek képviselői viszont bármikor készek voltak függetlenségi jelszavakat hangoztatva fegyverbe állni, s az idegenekre-törökökre-németekre támadni. Ekkor már mindenki számára nyilvánvaló volt: Bécsnek nem érdeke, hogy erős Magyarország szülessék, sokkal több hasznára volt egy félgymati sorban hagyott, de még így is nehezen áttekinthető-megfékezhető provincia. Bár mind a nemesség, mind a polgárság körében megfigyelhetők olyan törekvések, melyek a közállapotok elmaradottságát megváltoztatva Európához akarták közelíteni Magyarországot, ezek a török tartós jelenléte, az erdélyi fejedelemség széthullása s a mind zsarnokibb Habsburg-jelenlét miatt kudarcot vallottak. A 17. század végétől mind erősebb lett a főnemesség vágya, hogy részese lehessen az európai műveltségnek, amelyet azonban csak a Lajtán túl vélt megszerezhetni. Ezért a magyar művelődés ügyével alig foglalkozott, az úgynevezett köznemesség pedig egyre műveletlenebb, érdektelenebb lett, még a gazdasága sem érdekelt, nemhogy a kultúrára figyelt volna. Érthető, miért fordultak oly szomjas érdeklődéssel a fiatalok a felvilágosodás eszményeihez a 18. század végén, s az is, miért igyekeztek a hatalmon lévők ezt az érdeklődést tűzzel-vassal elhomályosítani.

A jezsuiták sikerének titka elsősorban az oktatás megszervezésében rejlett. A nemesség és a polgárság is támogatta eredményesen működő tanítási rendszerüket híres iskoláikat. Magyarországon érvényben volt a „cuius regio, eius religio” elve, ezért a jezsuiták elsősorban a főnemesség visszatérítésére összpontosították erejüket. Főúri pártfogókat szereztek, a nemes asszonyok számára pedig kitűnően szerkesztett, misztikus elemekben sem szűkölködő ájtatossági könyveket adtak ki. Krisztus katonái igazi elszánással működtek az ország minden részén, sok névtelen akadt közöttük, akik azonban munkásságukkal előkészítették az ellenreformáció legnagyobb alakja, Pázmány Péter működését.

Pázmány Péter

Élete főműve a patológia tárgykörébe tartozó *Isteni igazságra vezérlő kalauz* (1613). Majdnem egy évszázad óta folyt a harc a reformáció és az ellenreformáció képviselői között hittételek és tanok értelmezéséről. Pázmánynak az volt az elképzelése, hogy a szentírási szövegek, a hagyomány és az egyházatyák útmu-

tatásainak alapján minden vitás kérdést meg lehet oldani, s vissza lehet verni a reformációt. A hatalmas erudícióval fölépített munka azonban nem száraz, elméletieskedő vitairat, hanem színes, eleven, kitűnően szerkesztett, igazi stílusművészettel megírt, magasrendű alkotás. Pázmány is felismerte a nagy igazságot: széles körben sosem hat a tudomány, ha nem képes népszerű érthető formában kifejezni elveit. A *Kalauz* telve van érdekes, szellemes anekdotákkal, a szerző jól tudta s tapasztalta is, hogy a magyar ember természetéhez hozzátartozik e műfaj szeretete. Mindazonáltal Pázmány alkotása nem fecsegés: az első igazán teljes és szerves bölcséleti építmény nyelvünkön, s döntő szerepet játszott a magyar filozófiai műnyelv megteremtésében, beteljesítve az addigi értékes kezdeményeket, amelyekből azonban hiányzott az ő egységes, koherens szemlélete és hatalmas ismeretanyaga.

Hasonló erények jellemezték prédikációit is, amelyekben fölényes tudással verte vissza ellenfeleinek érveit. Remekül forgatta a gúny fegyverét, tömören, mindig a legszerencsésebb és legtalálhatóbb képekre akadva fejtette ki mondanivalóját. Beszédeit logikusan szerkesztette, igyekezett kerülni minden fölösleges érzelmi effektust, hite szerint ugyanis, amikor Istenről szólunk, vele társalkodunk, kerülnünk kell a szórakoztatás eszközeit, melyek máskor segíthetnek mondanivalónk okosabb és szellemesebb kifejtésében. Ebben a műfajban is a nyelvfejlődés fontos alakja, hiszen körmondatait mesterien szerkesztette, s a beszélt nyelvet a művészi kifejezés eszközévé tette. Ebben bizonyára meglévő zenei tehetsége is segítette, némely helyeken prózája muzikális hatást kelt.

Nagy patológiai munkájában és beszédeiben az értelmi elemek túlsúlya egészen természetes. Pázmány azonban az oldottabb, lírai kifejezőmódban is otthonos volt, jól mutatta ezt hatalmas sikerű *Imádságos könyve*, amelynek egyik-másik imádsága ma is megtalálható katolikus imakönyveinkben, s 1624-ben megjelent Kempis-fordítása. Ennek sokat emlegetett előszavában fogalmazta meg ars poeticáját: azon fáradozott, hogy fordítása ne a latin eredeti szellemét kövesse, „hanem oly kedvesen folynék a szó, mintha először magyar embertől, magyarul irattatott volna.”

Pázmány Péter lenyűgöző tudásával szinte eldöntötte a reformáció és ellenreformáció harcát. Stílusának erejével és tudatosságával pedig megteremtette azt a magyar prózai nyelvet, amelynek már nem volt szüksége latin mintákra, mert olyan hajlékonyá és kifejezővé tette, hogy a legnehezebb fogalmak visszaadására is alkalmasnak bizonyult. Ez a tudós érsek legnagyobb érdeme.

Pázmány hatása

Pázmány Péter hatalmas térítői és írói sikerei természetesen rendtársaiban is felgyújtották a lelkesedést. A kolozsvári jezsuita kollégium egyre-másra bocsájtotta számyra a kiváló növendékeket, akik a közismerten nehéz és alapos rendi oktatás végeztével felsorakozva valóban „militans” hévvel láttak el gondolkodói, térítői, hitvédő és fordító feladatokat. Katolikus körökben máig jól ismert *Káldi György* tevékenysége, aki lefordította a teljes szentírást. Attól kezdve a protestánsok évszázadokig Károlyi Gáspár, a katolikusok pedig Káldi György szövegein nőttek fel, s mindkét vallásfelekezet képviselői meg voltak győződve arról, hogy az ő fordításuk a szebb, a hitelesebb és a gördülékenyebb. Rendkívül népszerű volt *Veresmarti Mihály* *Megtérésének historiája* is, amely a 17. század

harmincas éveitől, amikor első kiadása megjelent, több átdolgozott formában bizonyította fiatalok és öregek számára, hogy a Lélek végül a helyes útra viszi a tévelygőket, akik hiába keresik kételyeikre a választ a protestáns prédikátorok alkotásaiban.

Ez a Pázmánnyal egykorú, vagy nála kicsit fiatalabbakból álló nemzedék nagy érdemeket szerzett a magyar barokk prózastílus kialakításában. Nem hitvédő műveket írtak, hanem kegyes, a jóságra intő olvasmányokat, céljuk az olvasói képzelet megmozgatása volt, hogy így ösztönözzenek a nemes példa követésére. *Lépes Bálint* (1570-1623) regényes formában, mozaikkockaszerűen írt novellisztikus elemekből szőtt prédikációi valóságos iskolát teremtettek ebben a vonatkozásban. Nyomán ugyancsak sokan indultak el, s hol barokk pompával, hol egyszerűen és célrátörően, de jelentékenyen hozzájárultak komolyabb, igényes olvasóközönség kialakításához.

Katolikus énekek

Ezt segítette a felvirágzó barokk költészet és a katolikus egyházi énekkultúra alapvető megváltozása is. Az ellenreformáció nagy alakjai felismerték, hogy a széles tömegek visszatérítésének egyik legjobb és legbeváltabb útja a magyar nyelvű templomi énekkultúra minél magasabb színvonalú felvirágoztatása. Hol itt, hol ott tűntek fel kéziratoss énekgyűjtemények, s *Kisdi Benedek*, egri püspök jóformán csak beteljesítette ezeket a fontos kezdeményeket *Cantus catholici* (1651) című kiadványával, amely évszázadokra meghatározta a katolikus templomok énekrendjét. Kisdi ugyanis az egyházi év ünnepkörei szerint alakította gyűjteményét. Az ellenreformáció szellemiségének megfelelően nagy teret szentelt benne Szűz Máriának és a szenteknek, és gondja volt arra is, hogy a legszebb régi énekek szintén bekerüljenek a *Cantus catholicibe*, s arra is, hogy a latin zsolnárok és himnuszok újonnan elkészült fordítása szép, jól énekelhető legyen. Vállalkozásának a huszadik századig nem született párja, akkor a kor jeles katolikus költői és zeneszerzői fogtak össze egy teljes, használható, modern énekgyűjtemény megteremtéséért, amelynek *Szent vagy, Uram* lett a címe. Felépítésében ez is követte Kisdi Benedek gyűjteményét, s abból jónéhány szöveg és dallam is belekerült némi változtatással, modernizálással. A híres *Csordapásztorok...* kezdetű ének azonban a 17. század közepe óta változatlan formában él tovább a karácsonyi ünnepkör katolikus énekei között.

A magyar barokk érdekes jellemzője, hogy az európai gyakorlattal ellentétben nem hatotta át az udvari szellem. Érthető, hiszen a török jelenléte virtuálissá tette a magyar királyeszmény megvalósulását. Ugyanakkor a nagyobb nemesi udvarokban virágzó barokk kultúra fejlődött ki, amelynek szellemisége magyar volt, tendenciája török-ellenes, művelői között pedig a kor legjelentősebb főurai is feltűntek. Kiemelkedett közülük *Zrínyi Miklós*.

A Vigilia beszélgetése

Márton Lászlóval

— Harminckét évesen meglepően sokrétű és változatos az irodalmi tevékenységed. Két dráma-, három próza-, egy esszékötetet és számtalan fordítást mondhatsz magadénak. A legutolsó köteted egy drámaátírat, a *Carmen*, amely Mérimée novellájából készült. Halhatlan kihívás, hiszen nemcsak az operával, hanem a nagysikerű *Carmen* filmmel kell fölvenned a versenyt. A darabot bemutatták. Kezdjük talán a színházi tapasztalataiddal. Milyen volt ez az előadás, és milyenek voltak a másik drámakötetből szintén bemutatott két drámával kapcsolatos színházi tapasztalataid?

— Amikor a *Carment* bemutatták Szolnokon, akkor már körülbelül tudtam, hogyan hangzik egy leírt mondat a színpadon. A színműveket, főleg akkor, amikor előadás lesz belőlük, nem tartom irodalomnak. Merem azt mondani: a *Carmen* Szolnokon össze volt tákolva a színpad számára, mert akkor a színháznak erre a darabra szüksége volt, Szikora János meg akarta rendezni. Az előadás létrejötte során a szöveg igazodott a színpadi követelményekhez, az egyes fordulatok így jöttek ki. Folyamatos, szerves munka volt.

— Véleményed szerint általában így működik a színház? Az írónak alkatrész-szerepet kell betölteni?

— Ezt színháza, színházi kultúrája válogatja. A magyar színháznak valami szörnyű középszerűséggel kell megküzdenie, hogy érvényes előadás jöjjön létre. Érvényes előadáson azt értem, hogy ízlésbeli autonómia jelenik meg a színpadon. Dramaturgiailag is akkor működik egy darab, ha minden a helyén van, látványként is, játékként is, gesztusokban is, dialógusokban is. Úgy gondolom, vagy tudatosan előadhatatlan darabokat ír valaki, és tudatosan nem törődik azzal, hogy azt előadják-e vagy sem. Ekkor tragikus drámaírói életművek jönnek létre. Két ilyen nagy életművet tudok. Legszembetűnőbb, ami Weöres dramaturgiájával történt: ha megpróbálták egy-egy darabját bemutatni, az többé-kevésbé kudarccal végződött; a másik Füst Milán, akit újabban lehet már játszani, de drámaírói életművének a recepciója mindmáig nem történt meg. A másik lehetőség, hogy ki kell szolgálni a színházat, tudván, hogy ez nem jelentheti a középszerűség kiszolgálását. Ebben az esetben le kell mondani arról, hogy a színmű irodalom legyen. Szöveggé lehet irodalom is, de ez már csak ráadás. Én ezt az utat tartom járhatónak. Elképzelhető, hogy életem későbbi szakaszaiban másképpen fogom gondolni.

— Végül is a szöveg, amit kinyomtatnál, tükrözi az előadott változatot?

— Nagyon jelentéktelen eltérésekkel ugyanaz, ami ott elhangzott a színpadon.

— Az elszánásod, hogy életed jelenlegi szakaszában a lapleosztást elfogadod, annak köszönhető, hogy olyan értéknek tartod ezt a legjobb értelemben vett polgári színházat, amelyet nem szabad hagyini kimúltni?

— Úgy érzem, hogy átélhetetlenné vált az élet egészében véve, és a színházban találtam meg azt a részt, ami az életben mégiscsak életszerűen működik, összes hazugságával és hamisságával együtt.

— Az előbb említetted a Weöres-féle dramaturgiát. Van egy darabod, az Achilles, ami, úgy tudom, nem került színpadra. Ez sok mindent hordoz magában a dramaturgia szabályait szándékosan felrúgó akaratodból. Nem az a fajta darab, amellyel leállnál aludozni egy színház adottságaival.

— Ez fel nem merült. De nem érzem lényeges különbségnek, hogy gondoltam-e előadásra is. Saját bensőmön érzem a különbséget, az agyammak egész más rekeszei működtek, amikor azokat a korai dolgokat írtam, mások a kései-eknél.

— „A föld fog sarkából kidőlni” s efféle, Internacionálé-töredékek vannak beépítve az Achilles-darabba. A „kommunizmusnak” miért éppen ez a klasszikusan harcias aspektusa ragadott meg?

— Nyilván azért, mert amikor felnővekedtem, rám ezek voltak a legnagyobb hatással. Aki a 60-as évek légüres terében nőtt fel Budapest belvárosának peremén, annak nem volt esélye arra, hogy megismerje önmagát és megismerje a körülötte levő világot. Nem tudhatta, hogy néhány évvel ezelőtt mik zajlottak azokon az utcákon, nem tudta, hogy a házak falán mitől vannak golyónyomok.

— Géppisztoly nem lógott az iskola falán? Mert az István gimnáziumban a recski tábor volt parancsnoka volt az igazgató, aki szervezett géppisztoly-ismereti szakkört.

— Az nem volt, de légpuskával célba lőttünk emberi figurákra, mondván, ezek fasiszták. A fejét vagy a szívét kellett eltalálni. Konspirálni kellett, voltak versenyek, titkos találkák, robbanóanyagokat kellett átadni, postaládába kellett bedobni titkos üzeneteket.

— Melyik gimnáziumba jártál?

— A Radnóti. A legfontosabb élmény, amiben azokban az években részem volt, a légüres tér. Semmit nem lehet kezdeni, nem lehet végigvinni, minden hazugsággal van átítatva. Az volt az érzésem, minden véget ért, és csak úgy megszokásból és unalomból folytatódik. Olvastam egyszer egy békakísérletről: elkülönítettek egy edényben két békát, a vízoszlopot kétfelé osztva. Fokozatosan emelték az edényben a nyomást. Az a béka, amelyik levegőt vehetett, rögtön elpusztult, mihelyt a nyomást visszaváltoztatták, ezzel szemben az, amelyik lent fuldoklott és nem tudott levegőt venni, kibírta, mert a nagyobb nyomású vízhez tudott alkalmazkodni. Úgy képzeltem, hogy nem olyan fontos levegőt venni, abba az ember vagy belepusztul, vagy túléli, a végeredmény egyre megy. Egészen pontosan nem tudtam, mit akarok, ez ösztön volt.

— Volt olyan tanárod, akivel meg tudtad osztani akárcsak egy részét problémáidnak?

— Akadtak, de ez nem változtatott a lényegen, mert éppen irányt mutatni nem tudtak. Volt egy matematikatanárom — állítólag már meghalt —; nem volt igazán okos ember, azt hiszem, de nagyon jó prédikáló barát lett volna belőle a

középkorban. Nagyon erős hangja volt, és nagyon erős személyisége. Sok primitív vonással, de ez a primitívség nem érzéketlenség volt, hanem inkább valami nyers szellemi erő. Volt benne valami iránytalan, alakatlan, erjedő lázadás. Ő maga sem tudta, mi ellen, mert neki meggyőződése volt, hogy a szocializmus a legjobb dolog a maga eszményi formájában. Természetesen abban a formában, ahogy fennáll, az undorító, korrupt és hazug dolog, és ezt nem győzte hangoztatni. Ezenkívül minderről beszélt, jól megtanította a matematikát. Volt egy másik tanárom, aki angolra tanított, ő neveket említett. Ő mondta nekem, hogy Hrabalt és Páralt kell olvasni, tőle hallottam először Márai nevét. De ami a korszak romlottságát illeti, ez ellen való dühöt nem éreztem benne.

— *Kortárs írók segítettek ebben? Vagy akkor még nem olvastad őket?*

— De olvastam. Mindenekelőtt Mészöly Miklós műveit már 16 éves koromban. Ő volt az első, akiben nagyon határozottan éreztem az impulzust már akkor. Azután egészen furcsa dolgokba kapaszkodtam. Például a Lukács-tanítványok voltak segítségemre, Heller Ágnes mindenekelőtt, annak ellenére, hogy ma már az ő akkori eszméitől meglehetősen távol érzem magam. A kezembem volt Petri 1974-es kötete, a *Körülrít zuhanás*, abban éreztem először az intellektuális nyersesség erejét. A legnagyobb nyereségnek azt érzem, hogy 18-19 éves koromban kifejlődött a minőségérzésem, s valahogy meg tudtam különböztetni a jó mondatokat a rosszaktól, a korrumpálatlan szöveget a hazugsággal enyhén fertőzöttől.

— *Ebből az is következik, hogy egyértelmű volt a bölcsészkar választása? Mi lett volna az alternatíva?*

— Nem egészen, de néhány számomra fontossá vált szerző, köztük Thomas Mann, valamint a kimondás és megértés bűvölete besodort a bölcsészkarra.

— *Milyen volt a bölcsészkar akkor?*

— Ha egy szóval kell válaszolnom: petyhüdt. Legtöbbet ígért a szociológia szak, amely akkor, 1978-ban indult újra nappali tagozaton. Ezt több barátommal együtt fölvettem. Voltak a társadalmi cselekvést illetően ambícióink, és úgy látszott, hogy a szociológia ezekhez amolyan ugródeszka lehet. Aztán kiderült, hogy diszciplínaként nem egységes, és egyáltalán, nincs tisztázva, hogy mire megy ki az egész. Hozzájárult ehhez az 1981 végi nagy kiábrándulás. Én akkor már nagyjából csak írni akartam. A látásom függetlenségét akartam megőrizni vagy inkább kivívni.

— *Segített ebben a filológia?*

— Emigráltam a német barokkba. Ez is egy tapasztalat, hogy egy évszázadban vagy egy korszakban így el lehet mélyedni. Úgy gondoltam, valami esztétikai ellenállásban fogok részt venni, ami nagyjából azt jelenti, hogy a kifejezés és a megmutatás, a kimondás és a megmutatkozás igazságát és hitelességét próbálom elérni. Ehhez a filológia részint precedensekkel szolgált, részint pedig egyfajta esztétikai háttérrel adott, ami a stílustalanság közepette nagyon erősen hatott. Sajnos a német tanszék eróziója már akkor igen előrehaladott volt.

— *Hogy jutottál el az első kötetig, a Nagy-budapesti Rém-üldözésig?*

— A hetvenes évek végétől kezdve elég sok novellát írtam. Talán szerencse, hogy néhány évig nem tudtam publikálni. Ha ez tovább tartott volna, ártott

volna, de 4-5 évig jó volt. Ezalatt eldönthettem, tényleg komolyan gondolom-e, amit gondolok, hajlandó vagyok-e légüres térben is tovább csinálni, vagy ez ötlet és játék, ami kellő visszhang és tér hiányában abbahagyandó. Mikor már elég sok novellám volt, és ezeket egyértelműen jónak tartották néhányan, akiknek a véleménye fontos volt nekem (például Balassa Péter vagy Margócsy István) — valaki mondta, hogy indul a JAK füzet-sorozat, ahol fiatal szerzők novellái jelennek meg, gyorsan szedjek össze egy kötetre való és vigyem el Kornishoz, aki akkor benne volt a szerkesztőbizottságban. Ez 1982 tavaszán volt. Aztán ősszel a JAK füzetek szerkesztőbizottsága, ahonnan Kornis közben kivált, engem kirúgott. Kulcsár Szabó Ernő mondta, hogy ezekkel az írásokkal nem lehet mit kezdeni.

— *Mi volt a kifogása?*

— Azt mondta, ezek titokzatoskodó, ködös és Esterházyt utánzó írások, utánérzés az egész. Ha nem hiszek neki, vigyem el egy kiadóhoz, meglátom, azok sem fogják kiadni. Ezt tettem. Bevittem a Magvető Kiadóba, ahol 1983-ban elfogadták, 1984 augusztusában meg is jelent a kötet. Egyébként addig folyóiratban sem publikáltam, kivéve a régi Mozgó Világot. Az volt az egyetlen hely, amely otthonomnak ígérkezett. Nekem főleg Kulinnal és Alexával volt dolgom, akik eleinte tartózkodók voltak, de lassacskán kezdték elfogadni, amit csinálok. De aztán a régi Mozgó Világnak vége lett. A Jelenkorral akkor még nem volt szerencsém, de legalább párbeszédet lehetett folytatni Szederkényi Ervinnel. Más folyóiratoknál ez nem így ment, azt vettem észre, hogy fogalmuk sincs, mit küldenek vissza, ha egyáltalán visszaküldik.

— *Bármelyik művedet kinyitja az ember, előbb-utóbb a felszín alá jut a második oldalon. Behasad valami, alatta hullák vagy élőhalottak: nem tudni pontosan, milyen egzisztenciájú figurák folytatják. Itt van a Tudatalatti megálló, benne egy gonosz lényre emlékeztető figura, aki műszereivel észleli és bizonyos fókig irányítja az eseményeket a tengeralattjáróban, és előbb pusztul el, mint a főhős és a világ. Ha erről beszélne egy kicsit.*

— Számomra nem egyik vagy másik stílus a fontos, hanem a stílusvegyítés. Van ennek a könyvnek egy ductusa, be van ékelve három másik történet, amik egészen más stílt és más eszményt képviselnek, s ez adja ki együtt az egészet. Nagyon kíváncsi lettem volna, hogyan hat ez a három történet egymás mellé rakva. Tudniillik egymás mellé rakva is stílusvegyítést jelent. Ezek a történetek ellentmondanak egymásnak. De nem úgy mondanak ellent, mint egy detektív-történetben a vallomások, hanem úgy, hogy kiderül, ezek a szereplők nem élhettek ugyanabban a világban. Nagyjából fedik egymást a dolgok, de a részletek határozottan nem.

— *Hogy bontják-e a szemközti házat, vagy föl sem épült...*

— Vagy az egyik szereplő azt mondja, hogy egy nyugalmazott operaénekes lakott a házban, a másik azt, egy nyugalmazott újságíró, meg sok-sok apró részlet, amelyek rendre kizárják egymást. Maga az, hogy van egy gonosz Démiurgosz az előadott történetek fölött, aki irányítja a világot, de a világot közben másfajta törvényszerűségek is irányítják. A végén kiderül mellesleg, hogy a főhős nem is azonos ezzel a D. Jánossal, ő valaki más, aki teljesen kívül áll a történeten, és semmit nem tudunk róla. Van felesége, írja a maga életét, és az

egészhez semmi köze, éppen csak látta ezt a valakit az utcán, akiről nem is tudjuk, kicsoda.

— A Menedékben végül is valóságos konfliktus egy alete „löki ki” a kalandba a főhóst. Úgy érzed, most visszatekintve rá, hogy azt a gesztust, amellyel a hőssel bántál, többé nem akartad elővenni? (a Tudatalatti megállóban ehhez hasonló kezelésre már nincs példa.)

— Itt engem más érdekelt. Ami a Menedékben volt, csak egyszer lehetséges, mert egy másik hőssel ezt már nem lehet megcsinálni. Egy ideje dolgozom egy hosszabb regényen, ahol valami hasonló probléma vetődik fel, de bonyolultabb egy fokkal. A Menedékben ez elég egyszerűen megoldható volt, egy szimbólumba sikerült bezárni a figurát. Ez többet nem megy, nincs értelme így próbálkozni. Amit a szívvel próbáltam a Menedékben, azt most az emlékezettel próbálom, ami nem egy szerv. Következésképp az nem foghatja úgy körül a figurát, mint a szív. Még abszurd vagy fantasztikus formában sem.

— Említetted a modern és posztmodern ellentétét a mai magyar prózában. Döntőnek tartod ezt, vagy leírásra alkalmas kategóriának, avagy nem?

— Szerintem ez semmiképp nem alkalmas kategória rá. A mai magyar prózát leírni rettentően nehéz. Egy próza mindig egy-két nemzedék távlatából írható le igazán jól. Úgyhogy, ha valaki ennek megírására vállalkozik, akkor nehéz feladatot vállal. Nyilvánvaló, hogy minden kornak meg kell kísérlnie a maga recepcióját. Ez nemcsak az esztétáknak, hanem a kritikusoknak is igen fogas kérdés. A kritikusok könnyebb helyzetben vannak, mert mindig adott kihívással szembesülnek. Úgy gondolom, nem az a kérdés, a mai magyar próza modern-e vagy posztmodern, hanem inkább az a kérdés, hogy tud-e formát teremteni. Az a benyomásom, hogy a prózaírók egy része azon fut zátonyra, hogy nem tudja megteremteni művei formáját. Különböző alkatok és teljesítmények esnek bele ebbe a csapdába. Szerintem Szentkuthy életműve azért nem nyerte el befogadását — túl azon, hogy az emberek lusták olvasni és nem fedezték fel időben —, mert nem tudta megteremteni műveinek az igazi formáját. Vannak kisregényei, amik nagyon jól meg vannak formálva. De például a *Szent Orpheus breviáriumá*-val ez a baj. Márai Sándor meg tudta teremteni műveinek a formáját, viszont a kereteket nem tudta mindig kitölteni. Helyette néhol félig-meddig sikerült drámai dialógusokat írni, néhol — most a kevésbé jó műveire gondolok — vitatható esszéket. Vagy a maguk nemében remek esszéket, amik azonban regényként nem működtek. Főleg női szereplő szájába adva. Ezért érzem a problematikusnak Spiró új regényét a *Jövevényt*, ellentétben az *Ikszekkel*. Az *Ikszek* jobban meg volt oldva formailag. Vagy itt van Temesi szótár-regénye is. Szerintem az is abba a csapdába futott bele, hogy a szótár-regény, mint regényforma, nem működött tökéletesen, illetve ő nem vált ennek urává. Az első kötetben, úgy látszott, kézben tudja tartani, a második kötetnél az embernek az a benyomása támadt, hogy ez mégiscsak kicsúszik a kezéből. Ennek egyik jele az, hogy a kötet valamivel terjedelmesebb lett a kelletténél. De nagyon izgalmas kísérlet volt arra, hogy a magyar próza meghódítson egy új formát. Ilyen szempontból nem érzek lényeges különbséget — hogy valami abszurdumot mondjak — Móricz Zsigmond és Esterházy között. Abban, ahogy a maguk anyagát megragadják, ugyanazt a mozdulatot érzem. Nyilván más észjárás, más eredmény, de az egyikből át lehet látni a másikba. Ez meg a másik kérdés: át lehet-e látni a művekből egymásra?

— Esterházy Móricz-esszéjét tehát úgy értékeled: rájön valamire saját magával kapcsolatban?

— Abszolút mértékben. Döntő fontosságú írásának tartom, mert egy mester-séges kettősség megszüntetéséhez járult hozzá, s ő ezt világosan érzi. Úgy gondolom, itt nem arról van szó, hogy a magyar irodalom realista hagyományait meg kellene tagadni, ahogy egyes szerzők állítólag megtagadják és szembefordulnak vele, hanem arról, hogy formát próbálnak teremteni. Vannak formák, amik nem működnek tovább. Az az érzésem, ez minden korszakra jellemző, a magyar próza minden korszakára. Először is: a magyar próza sajnos nagyon fiatal. Jósika előtt nem nagyon volt, mert ami volt, mondjuk az erdélyi emlékirók vagy a prédikátorok művei, azok sajnos nem folytatódtak a magyar prózában. A magyar próza másra épült. Az első igazán nagy magyar regényíró — ha Jósikát nem számítjuk — Kemény Zsigmond. A maga idején ugyanúgy birkózott a regény formájával, mint most pl. Esterházy. Ahogy az ember olvassa a regényeit: az, hogy bonyolult körmondatokat ír, nem fedheti el azt a tényt, hogy a regény kompozíciójában ő hallatlan merész újításokat vezetett be, amikről nehéz ma már elhinni, hogy a maga kora hogyan fogadott be. Ő sem vált soha népszerű íróvá. Nem hiszem, hogy olyan olvasótábora volt, mint később Jókai-nak vagy Mikszáthnak.

— Jósika olvasótáborát vette át Jókai. Keménytől nem lehetett átvenni egy ilyen tábor.

— Mikor ezeket a régebbi szerzőket olvasom, úgy érzem, ezek a küzdelmek folytatandók és folytathatók.

— Károsnak, vagy legalábbis bizonyos szempontból szomorúnak tartod, hogy későn kristályosodott ki olyan norma a magyarban — sarkítva és durván — hogy voltaképpen Jósika vagy Kemény korszakában élünk még mindig? Folyik a küzdelem?

— Az az érzésem, hogy ezt nem sikerült meghaladni. De ez nem ilyen egyszerű dolog. A századvég óriási eredményeket értelt. Az, hogy Móricz Zsigmond — de mondhatnám mellette Krúdyt és másokat — létrejöhetett, az az előttük járó nemzedékek megfeszített munkájának is eredménye. Úgy látom, ez a hagyomány megszakadt vagy megtört. Sok-sok eredményt tékoztak el. Ami a magyar novellisztikával történt, egészen nyilvánvalóan kiküzdött eredmények elherdálása. Magyarországon a század első felében nemcsak a legnagyobb írók írtak hatalmas novellai életművet, hanem másodvonalbeli írók is egész remek novellisták voltak. Sokszor a maguk nemében jobbak, mint a legnagyobbak. A legismertebb neveket fel lehet sorolni, mindenki írt novellát, Adynak is volt hatalmas novellisztikája.

Móricz és Kosztolányi százával ontották a novellákat, nem is mindig tökéletesek, de a leghanyagabbul odavetett írásban is benne van a géniuszuk. Vagy, hogy egy ismeretlen nevet említsek: itt van például Kemény Simon. Kemény Simon, aki teljesen el van felejtve és akiről az irodalomtörténészek is csak versei miatt tudnak, egy kötetre való novellát írt, néhány köztük nagyon érdekes, élénk, erős fantáziára vall, nem téveszthető össze senki mással. Itt volt egy kultúra, ami ezt a műfajt megteremtette, és volt egy olvasóközönség, amelynek ez fontos volt. Ez nem tárca volt, nem publicisztika, ez magyar novella volt, aminek a II. világháború után egyszercsak vége lett. Olyan hirtelen lett vége, hogy az embernek az a benyomása, ezt atombombával semmisítették meg. A szerzők nem pusztultak el rögtön, írtak is egyet s mást, de más dolog, ha valaki három-

évenként megjelentet egy könyvet, és más dolog, ha valaki ott ül a kávéházban, és addig nem tudja kifizetni a számláját, amíg át nem küld valakit a kiadóhivatalba, hogy váltsa ki egy novellájáért. Ezt a műfajt előről kell kezdeni. Az, hogy Mátyás megmaradt és írja a novelláit, csak egy jelentős kivétel. Ettől egy kultúra sem marad fenn. Értve rajta a novella-kultúrát. A magyar regénnyel is többé-kevésbé ez a helyzet, csak ott az okok nem ennyire külsődlegesek. Magyar nagyregény nemigen jött létre. Minden író megkísérelte, de azt hiszem, még az Erdély-trilógia sem egészen az. Vannak tökéletesen megírt regények, vannak maradandó regények, de nincs igazi magyar nagyepika. A mi világirodalomhoz való viszonyunk eléggé problematikus, vagy legalább is nem annyira egyszerű, mint nagyobb és szerencsésebb kultúrák világirodalomhoz való viszonya, belső nehézségek is vannak. Elképzelhető, hogy amit a mai magyar próza ma kitermel magából, abból 30-40 év múlva egy olyan író, aki esetleg ma még meg sem született, fog írni nagyregényt.

— *Nagyregényen nem azt érted, mint pl. amit Belső szövegezt szembe Mészölyvel?*

— Eszem ágában sincs. Ez nem lehet követelmény. Sajnos a követelmények a magyar kultúrában, nem annyira serkentőleg, mint inkább bénítóan hatnak. Azt gondolom, hogy előbb-utóbb mindenki belebotlik mindenféle külsődleges, számára idegen követelménybe. Ez nálunk nem kerülhető el. Ezekkel kell megbirkóznia. Nem képzelhető el a követelményektől való függetlenség, és itt nem politikai, nem is irodalompolitikai, hanem műfaji követelményekre gondolok.

— *Említetted a világirodalomhoz való viszonyunkat. Arra gondolsz, hogy a német, de leginkább a francia, vagy akár az orosz természetesnek tekint, hogy az irodalom az ő maga valamilyen módon: „lecsatolja” római és a görögöt is — azon kívül voltak népeknek irodalmi, el kell olvasni, mert tartozik ezzel saját magának, de anélkül is megvolna valahogy. És mi ezt nem érezhetjük. Másra gondolsz?*

— Erre is. Nekünk nincs Danténk. A magyar kultúra nagyon erősen kifelé néz, úgy is, hogy erősen rá van állva a világirodalomra. Ezért is fejlődött ki olyan erősen nálunk a műfordítás. Nemcsak nagyon figyel a világirodalomra, hanem folyton össze is méri magát a világirodalommal. Úgy beszél a világirodalomról, mintha az egy létező dolog volna, holott nem létezik.

— *Nemzeti irodalmak vannak.*

— Ez a romantikából átvett fogalom úgy lebeg a magyar kultúra fölött, mint valami misztikus test. Mint valami felhő, aminek esetleg neki lehetne egy létrát támasztani, s ha valaki nagyon jó létramászó, és jól tusakodik az angyalal, föl tud rajta menni. Ha bele tud kapaszkodni, létrejön a nagy műtárgy, akkor izomerejénél fogva föl is tudja magát húzni. Akkor nemcsak saját magát húzza fel — ez a következő gondolat —, hanem a magyar kultúrából is egy darabot. Ez az egyik dolog. A másik dolog az, hogy valóban nagyobb nemzetek nemzeti kultúrájának mások a normarendszerei, mint a magyar kultúrának. A magyar kultúrában vannak olyan normák is, amelyek nem kulturális eredetűek. Elég arra utalni, hogy a magyar irodalom ilyen-olyan okokból az elmúlt évtizedekben politikai intézmény is volt. De ez nem új találmány, hanem ennek is régi hagyományai vannak. Van szó olyasmiről is, hogy más kultúrákban talán nem annyira fontos a nyelv finomítása, ápolása, gazdagítása, mint a magyarban, ahol az irodalomnak ezt a feladatot igenis el kell látnia. Elképzelhető, hogy angolszász

területen nem olyan fontos kérdés, hogyan ír egy amerikai író. Keres-e régi szavakat, vagy igyekszik árnyalni a nyelvet. Nem lehet azt mondani, hogy ezek nincsenek. Lehet, hogy egy szerző ezzel nem törődik. De akkor tudnia kell, mivel nem törődik.

— *Próbáltad talán németeknek megmagyarázni ezt, amiről szó volt?*

— Eléggé reménytelen. Próbáltam ugyan, de beláttam, hogy nem megy. Az az igazság, hogy a legtöbb külföldit ez nem is érdekli. Nem is fontos talán, hogy érdekelje. Magyarázni kell, hogy az *Iskola a határon* nem középszerű Musil-utánzat, mert ez valami másról szól, annak ellenére, hogy kétségtelenül van köze a *Törless iskolaévei*hez, vagy hogy Az ember tragédiája nem a *Faust* utánérzése, noha van köze a *Faust*hoz, és így tovább.

— *Van-e remény szerinted, hogy a világ regényírásának az élvonalába kerüljünk?*

— Ha erre a kérdésre tudnék válaszolni, próféta volnék, vagy annál is több. Hogy be tudunk-e robbanni a világirodalom élvonalába vagy sem, nem tudom megmondani, mert nem tudom, mi lesz a világirodalom fő sodra. Arra vannak esélyeink — s talán ez a fontosabb kérdés —, hogy a magyar kultúrának lesz köze a saját hagyományaihoz.

— *A retorikus prózát és az emlékiratokat tartod hagyománynak?*

— Többre gondolok. Nyelvre, történelmi hagyományra, a kultúra egészére. Nem tudok produktív kultúrát elképzelni, amelyik el van vágva a saját hagyományaitól. Nem tudok elképzelni produktív kultúrát, amelyiknek nincsen biztos alapokon nyugvó önismerete. A kritikai életnek működnie kellene. A kritikusnak nem kell zseninek lenni, csupán fogékonynak és megértőnek és következetesnek. De ez több, mint a zsenialitás. Nem az egyes emberektől függ, a kultúrától függ. Ha ennek az esélyeit mérlegelem, nem tartom teljesen kilátástalannak. Látok embereket, látok próbálkozásokat. Külön kérdés, hogy ha produktív lesz a magyar kultúra, ebből mit fog megérteni a nagyvilág. Ez már nemcsak és nem egészen rajtunk múlik.

Szörényi László

CSÍKVÁRI GÁBOR

Éhség

Kamaszkoromban, régi télen eldugott faluban talált az esztendő vége. Nem is hegyi volt: völgyi inkább, hegyek zugába rejtezett, véget is értek az utcái, mielőtt meredekké válhattak volna. Aki megérkezett már piszkos, zajos városból hótól szikrázó kanyargó utcácskák zengő csöndjébe, az tudja, hogy áll meg az ember, lába gyökerezve, lélegzetét visszafojtva e maroknyi, de tiszta rendet, békét sugárzó táj közepén.

Napok múltán a gyermektegy meghatódottság sokat veszített hamvasságából: megjárván a magukba húzódó, hóba töppedt porták némelyikét, nem hihettem már, hogy az ünnep áhítata, a befelé és egymás szemébe tekintés békéje leng a fűtött szobákban, az ünnep harangja is csak maroknyi népet hívott a Megtestesült látására. Akkor láttam először, annál többször később, hogy a tiszta, egyszerű harmóniává oldódó zajok csöndje számtalan vergődő diszharmonia szomorú összhangzata inkább. Meglassúdik ugyan a mindennapi taposómalom, de nem lesz könnyebb, a kötelező ünnepi trakták a test évszázados éhségét mulató diadalünnepek csupán. Hazatérve akkor, s később, évtizedig bolyongva szerte falvak és városok változó díszletei között alig találtam egyebet: mindennapi kényszerekben vergődő életet, és bennük a virulens kórokozót: az éhséget és szükségét.

Rendünk ma is a szegénység szükség szülte, szigorú-kényszeres rendje. Életforma: szükségképpen célá teszi az eszközt: a táplálék, az öltözet, a fedél a fej fölé — életprogram. Mindennapi tevékenységünk legfőbb mozgatója, siker és kudarc mércéje, a lét célja és értelme. A lét *lehetősége* azonosul a lét *értelmével*, mert évszázados nyomorúságok génjeinkbe szervesült parancsai hajtanak az épp' hogy elégre, ha éhesek vagyunk, a többre, ha jóllakhatunk. A spirálnak soha nincs vége, miért is lehetne? Hol a határ — és ki húzza meg — az elég és több között? Meghúzni csak akkor kellene és lehetne, hogyha az életforma mindennapi mechanizmusaiban ennek a határnak bármi jelentősége, értelme volna. De a spirál éppen ettől spirál: a legelemből, legkényszerítőbb szükségletek ki-elégítése azonnal és pillanatnyi meglegedettség nélkül szüli az újabbat, s hogy mit és meddig nevezünk alapvetőnek, kényszerítőnek és minimálisnak, az nem mennyiségi kérdés, még kevésbé abszolút értékben mérhető, csak egy bizonyos: a meglevőnél mindig több egy kicsit — vagy sokkal. Együtt és egymás nyomában jár belső és külső kényszer, ami a tevékenység megválasztásától mindennapi gyakorlása módjáig meghatároz és irányít.

Belső — a zsigereinkben tovább élő feudalizmusé, ami nem is érlelhetett más álmokat, mint a mind jobban jóllakását, a falat, a föld, a vagyon birtoklását, minden boldogság előfeltétele- és előképeként. Belső kényszerünk a *birtoklás maga*, a *gazdagság éhezése* — ezért nem írható le sem régi, sem mai szegénység nyomorszint, létminimum, tárgyilagos részletezésével, a gazdagság sem annak tárgyi kellékeivel — kizárólag önnön éhségünk mértékével.

És külső — mert éhségünk annál vadabb és nagyobb, mennél megfoghatóbbak a nálunk nagyobb gazdagság képei. Míg halványak voltak és távoliak, könnyebben viseltük; a közelmúlt évtizedeiben oly kicsiny volt a tér, a nagy többség számára szegénység és gazdagság között, olyan távoli volt a mesés Nyugat, oly messzire szakadt, aki idehagyott, hogy nem mardosott érte irigység, üres gyomor. Vissza ne vágyjuk, de még erényt is kovácsolunk a szükségből; megtanultunk együtt élni vele — emelt fővel őriztük szerencsétlenségünk tudatát, mint ama drága páncélos inget... És néhanap akadt a tárgyak gazdagságánál nagyobb érték, még felsőbbrendűnek hinni sem átalottuk: szellemünket véltük fényesebben világolni kárpótlásul. De aztán a fél világ előrevágtatott a szerzés versenyében, a másik fele végleg tönkrement, és kitárult előttünk a világ. És láttuk — látjuk, szemtől-szembe, saját szemünkkel, mi mindent is jelenthet az anyagi jólét. És aki csak tudott, megindult felé — szégyenkezve vagy szemérem nélkül, tétován vagy céltudatosan, de aligha vonja kétségbe bárki, hogy arrafelé kell menetelnünk, mit menetelnünk, rohannunk, megkeresendő ki-kí a maga kánaánját.

És ez is így természetes. Miért érné be a nyomorgó nyomorával, a középszer a középszerével, a gazdag a gazdagságával, ha mindennél van több, ragyogóbb, s az a látszat, hogy — alig karnyújtásnyira? Az ambíciónk óriásira nőtt, kinek-kinek tehetsége és induló szintje szerint. A szerzés ős-éhségét természetadta joggá lényegítettük, s ha innen nézzük a markolászó kezek miriádját, valóban nincs is különbség sem jogban, sem erkölcsben a szerzők között.

Pedig látásunk csak a piaci kofaké. A tárgyak tulajdonlását, az anyagi gazdagságot kergetjük, de tudjuk-e, mivégre? És tudjuk-e, meglátjuk-e, hogy igenis van különbség éhség és éhség között? Lesz lassan újra hárommillió koldusunk — komolyan hisszük, hogy az állam vagy akár az egyház szociális gondoskodása jóllakatja őket? S a többi szerez magának, ki-kí ügyessége, befektetni- vagy eladnivalója útján, s hág majd a spirálon feljebb és feljebb, míg már nincsen hová? S hogy amikor már mindenki a csúcsra jutott, marad-e még a lélekből egy morzsa, ami értelmet ad visszamenőleg is az eszelős hajszának? Tegyük fel: megszerzünk minden lehetőt, eljutunk Európába, Amerikába, bárhová, ahol éppen az esedékes gazdagság-eszmény tanyázik — és mit csinálunk utána? Ez a veszély aligha fenyeget, messze van még, gondolkodjanak majd erről késő ivadékaink — mondhatja bárki. De jobb lesz vajon ama késő ivadék szeme, látása? Ha a mienk ilyen hályogosra homályosult, vagy ilyen hályogosnak hagytuk az örökölt tekintetet, céljá tettük a gazdagságot, s közben, akármilyen kevés megvan is belőle, elfelejtünk élni vele, miért lenne jobb nemzedékek sora múlva? Jó esetben részvét és alamizsna az elesettnek (s persze minél több van, annál kevesebb jut egyre-egyre), rossz esetben az sem, aztán végnélküli lihegés a *többért*. Ez az az éhség, ami már nemcsak *életforma*, kényszere a történelmi nyomorúságnak, hanem *gondolkodásmód*, a lélek hibás köre — amire múlt és jelen nyomorunk minden magyarázatát egyszersmind mentségnek is hisszük.

Kellene gazdagság, hogy a munka ne legyen a túlélés parancsa. Kellene gazdagság, hogy étel-ital szerzése ne legyen szolgaság. Kellene a tárgyak bősége és szépsége, hogy kényelmesen érezze magát köztük a szellem. Kellene a ház, még a palota is talán, hogy napfényes tereiben felébredjen a tűnődő gondolat. Kellene a jólét, hogy megtanuljuk emberül elviselni.

Ha elindulnék ismét arra a hajdani állomásra, kívánnám, hogy ha fáznék, legyen ott szép, meleg kabát, a tálon ne ritka falatok párologjanak, hanem az evés élvezetének mindennapi, szép ritusáért gyűljünk össze, s a szép gazdagság békéjében ugyanúgy megkonduljon majd a harang, mint akkor, kamaszkoromban, régi télen.

TEMPEFŐI

Napjaink Aranylegendája

A munka

mindig, mindenütt — még ott is — megleti jutalmát! A munka értékelése korok, társadalmi jelleg, világnézet és egyebek szerint igen különböző. De a „letartóztatottak” (hivatalosan becézik így a börtönben tartózkodókat) részére vágó, ábránd, és sokszor elérhetetlen életforma. Elérhetetlen azért, mert ezen a téren szigorú diszkrimináció érvényesül: a politikai alsóbbrendű lény szemben a „csöves” (értsd ugyancsak hivatalos slang szerint: köztörvényes) elítéltsel szemben.

Közbevetőleg és illusztrációképpen egy igaz történet: Valami alkalmi munkára kellett hirtelenjében egy ember. A Felügyelő Úr bemegy, és találmra megszólít egy jobb kondícióban lévő alakot, előzőleg óvatosan lekáderezve:

— Maga miért van itt? — Háborús bűnös vagyok. — És maga? — Összeesküvésért. — Maga? — Katonatiszt voltam, — és így még néhány kísérlet. Végül: — És maga mit csinált, hogy idekerült? — Feldaraboltam a feleségemet. — No, végre egy rendes ember, gyűjön összes cuccával.

És minthogy ilyen előnyökkel nem rendelkeztem, sokáig méla irigységgel néztem azokat a szobatársaimat, akik reggel a munkaterembe mentek, és onnan délután hírekkel, derűvel, s némi így-úgy szerzett ingóságokkal tértek vissza. Mesélték, hogy a csöves kollegák szeretnének kártyához jutni, festéket, kartonlapokat „organizálnak” hozzá. Minthogy számtalan esztendővel ezelőtt az egyik ábrándom az volt, hogy festő leszek, jelentkeztem. Ide vele — a bűnjelekkel! Bár magam sohasem kártyáztam, takaros paklikat gyártottam. Ennek hármashaszná volt: egyrészt a „kollegák” odaát kellemes időtöltési eszközökhöz jutottak, másrészt én művészi fantáziámat élhettem ki, és — last, but not least, utoljára, de nem utolsó sorban — a csövesek gáláns emberek. Jelszavuk: valamiért valamit — s minden kártyacsomagért dúsan juttattak kockacukrot, lekvárt, miegymást, hisz beszerzési lehetőségeik is jobbak voltak a mieinknél.

Ment is szépen a dolog — hogy ne mondjam: az üzlet —, míg egy napon a végzet lecsapott. Egy kíváncsi smasszer rosszkor kukucskált be a lyukon, vagy én alkottam alkalmatlan pillanatban, elég az hozzá: benyitott. Eldugni már nem volt idő. S lecsapott: Szóval maga festeget, mi? Aki nem volt még ilyen helyzetben nem értheti meg, hogy mi minden fut át ilyenkor a „tettes” gondolatvilágán! Mindenféle extra büntetés, fegyelmi, esetleg külön eljárás, ami még újabb ítéletbe is torkollhat, — a legkevesebb egy sötétzárka. Ebben a kedélyállapotban követtem, mikor kihívott a „trepnire”:

„Szóval maga afféle piktor?” — Annyimindenféle voltam már a különböző hatóságok szemében az utolsó évtizedben zsidóbérencről fasisztáig, hogy nem védekeztem.

— „No, ide hallgasson. Én szakítani akarok egy úgynevezett hölgygel, de csak finoman. Érti, mi?” — Rajtam mély meghatottság hullámzott át, hogy íme a másik, a magasztosan fensőbb réteg méltónak talál a bizalmára!

— „Szóval maga csinál nekem valami képet, és ír hozzá egy olyasmit, hogy...”

— „Kérem, majd kigondolok valami szépet, esetleg egy idézetet...”

— „Jól van, látom, hogy érti, jöjjön!” — Kissé megnőtt a tarajom:

— „Persze, szívesen, boldogan, felügyelő úr, csak nekem nincsenek meg a megfelelő eszközeim, többféle festék, ecset, ceruza, radír, ilyesmi kellene.”

Némán követtem. A földszinten egy nagyobbfajta helyiséget berendeztek „dekorációs műhelynek”. Néhány boldog rabtárs, akiknek sikerült „szakmabeliségüket” igazolni, működhettek ott naphosszat, gyártva a „Fali Újság” ábráit, az április negyedik és november hetedik plakátokat, és hasonlókat.

— „No, mi kell magának?”

— „Hát... arany, meg cinóber, meg ultramarin és szép zöld, meg ecsetek...”

Az irigy szakmabeliek szabadkoztak:

— „Kérem felügyelő úr, nekünk Sztálin elvtárs névnapjára...”

Hogy mit üzent a felügyelő úr Sztálin elvtárs címére, azt inkább elhallgatom. De facto: a „Hölgy” két nap múlva megkapta a búcsúajándékot: festettem neki egy napnyugtát szelíd báránnyal, tópartot fűzfákkal és a vízen hattyúkkal, hogy passzoljon az idézet: Ó, lassan szállj, és hosszan énekelj haldokló hattyúm, szép emlékezet!

A felügyelő úr nyilván meg volt elégedve, bár a kapcsolat további alakulásába nem avatott bele, de innen kezdve úgy beszélt rólam, mint „az én emberem!” S amikor néhány hét múlva megalakult a fonó-szövő üzem, „nagyszerű” állást kaptam ott, ami aztán kitartott két és fél évig, a szabadulásomig, — persze egy és más még odáig is történt.

Mielőtt tovább dicsekednék magasba ívelő pályafutásommal, el kell magyaráznom, hogy mi is volt az a fonó-szövő? Hát valakinek és valahol a „szabad emberek világában” eszébe ötlött, hogy az a sok semmirekellő letartóztatott, akármilyen keveset eszik is, mégis pénzbe kerül, s miután a legtöbbször ingó és ingatlan vagyonát, amennyiben ilyesmije volt, elkobozták, mindez a „kincstár” terheli. (S itt hadd szúrjam közbe egy régi, humort keltő meghökkenésemet. Már a katonaságnál nevettem — magamban persze — mikor a legkoszosabb egyenruha darabokat, kapcát, gatyát, miegymást vagdostak a fejünkhöz azzal, hogy ez kincstári holmi! A „kincstár” szó gyermekkori meseemlékeimet ébreszti: az Ezeregyéjszakát, gyönggyel, gyémánttal teli termeket, drágamívvú kelyheket... hát a vízben főtt salátalevél és a foltozott csíkos rabruha nem egészen ilyen kincstárból látszott eredni.)

No mindegy, létesült a fonó-szövő üzem, melynek nyersanyagát a MÉH Vállalat szolgáltatta. A textil-üzemekben összegyűjtött fonal-tekercek végén maradt szálak, amiket először egy részleg lefejtett, egy másik összecsomózta és felgöngyölítette újabb spulnikra, és végül három-három emberből álló brigád hetven méteres pályára felszerelt gépen kötelet gyártott belőle.

Ennek mérhetetlen előnyei voltak, hogy a népgazdaságra mennyiben, azt nem tudtam felmérni, de nekünk, kiválasztottaknak nagyon. Először is mozoghattunk, s bár elvben tilos volt, beszélhettünk. Másodszor — és ez a fő — pénz keresetünk. Nem tudom, hogyan kalkulálták, de az akkori viszonyokhoz képest meglepő összegeket tudtam a kitelepített családnak eljuttatni, jöllehet egy hányadot az állam levont tartás fejében, s egy részt félretettek kiszabadulás esetére is. Jó is volt, mert a vonatjegyet megfizettették velem, amikor — sokkal később — kikerültem. És ne felejtsem el, ami majdnem ilyen fontos volt: az ellátás toronymagasan állott a szokványoszt felett. Nem tudom, nem is nagyon képezem el, hogy a szervező fejesek gyakran lapozgatták volna az Evangéliumot, de a szent ígét, amely szerint méltó a munkás az ő táplálására — beváltották.

Hát kezdődött azzal, hogy a szerencsés bejutottakat először egy „mester” vette munkába, azzal, hogy megkérdezte: aztán ki tud maguk közül csomót kötni? Persze, mindenki jelentkezett, de kiderült, hogy á, dehogy is, ez csak kofacsomó, volt a lesújtó válasz. És: így kell a „takácssomót kötni” — intéssel bemutatót tartott. S „amíg meg nem tanulják, nem nyúlhatnak az »anyaghoz«, mert az népgazdasági érték!” Kínos igyekezettel rángattuk a tépett, szedett-vedett fonalmaradékokat, míg így-úgy elérhettük azt, hogy a Mester rábólintott: „Na, erre már majdnem azt lehetne mondani, hogy megjárja!” Ennél magasabb, de stílusosan hasonló elismerést csak akkor kaptam, amikor egy puska fogást jól vittem véghez — néha.

Hát az első stádium az volt, hogy leültünk egy nagyobbfajta teremben, és bogoztunk. Őrizett pedig bennünket egy Kiácз őrmester nevű és rangú őr, aki maga sem tudta, hogyan került ebbe a foglalkozási ágba, szelíden várta a nyugdíjra jogosító évek elteltét, s ezenközben el-elszundikált. Csak amikor a beszélgetési tilalmat túl hangosan szegtük meg, akkor riadt fel, s hirtelenjében azt képzelve, hogy még mindig bűnöző asszonyszemélyeket őriz (egy év előtt még ezek voltak Nosztrán) felnyávogott: „Csend legyen! Ásszonyok! Ásszonyok!” (merthogy a Felvidékről szakadt hozzánk).

No de aztán eljött a nagy nap, amikor hármásával — persze nem mindenki, de itt is segített a szakító költemény emléke révén szerzett protekció — géphez kerülünk. A munka menete ez volt: reggel kicipelni egy zsákban — az átlagos súlya hetven kiló volt — a tekercseket, azok végét egy-egy horogra akasztani fent a pálya végén, s innen óvatosan húzva lefelé, a szálak végét az alsó állványra bogozni, amit egy nagy, két méter átmérőjű, kerékkel kellett hajtani. Nem kell megjedni: könnyen járt, majdnem a saját súlyától lendült neki. S ezt addig kellett úzni, amíg a szálak tömör egészbe nem kapcsolódtak össze. Akkor a hármas egyike végigfutott a pályán, lekapcsolta a végeket, felföngyölytette, és újból előlről. Nem nagyképűségből mondom, de nem volt kellemetlen munka. Nekem, aki rendszerint a kereket forgatta, pláne nem, mert közben fantáziámat szabadon legeltettem. Sőt: közhasznosan, mint ezt a „munka” fejezet egy oldalhajtásaként elmesélem.

Történt ugyanis, hogy valamelyik szobában — ekkor már a volt kolostorépületben tanyáztunk — valaki megtudta, hogy valamikor — milyen régen! — írni szoktam ezt-azt. Hát hogy nem mondanék-e el valamit lefekvés előtt? A börtönrendtartás egyik akaratlan szívessége volt ugyanis, hogy miután az esti leszámolás megtörtént, az ajtókat lezárták, és a kulcsokat le kellett adni a központi őrszobában. Ez a helyi viszonyok szerint félkilométernyire fekvő épületrészlegben volt. Így az őr, aki az éjszakáját többé-kevésbé éberem töltötte, negyedóránként felkattantva a villanyt, maga sem tudott a cellába bejönni, hacsak előbb nem telefonált a központba, amitől azonban óvakodott, mert a dologról jegyzőkönyvet vettek volna fel, s mi lehet rettentőbb, mint írni! Így hát az elcsendesülés után oda álltam a szoba sarkába, ahová a kukucs kálón át sem lehetett belátni, és meséltem. Folytatásos regényeket eszeltem ki, két-két hétig tartott egy. Nagyon érdekes foglalkozás volt, és egyedülálló, mert Homérosz óta nem került szerző ilyen közvetlen közelbe a hallgatósággal, és vak lévén, még ő sem tudta az arcokról a hatást leolvasni, mint én. Hát így szálltak a mesék, amiket kértek, Napóleonról, Rózsa Sándorról, és ami csak az eszembe jutott. Hát erre volt jó a kerék hajtás: kitűnő alkalom helyzetek és dialógusok kigondolására.

A kellemes kötélfontást kevés epizód zavarta meg. Egy reggel az írások — két nagyon kedves fiú, az egyik néptanító, a másik karmester — segítségért: vigyázatok, ma bizottságot küldtek ki ellenőrizni, hogy nem kellene-e szigorí-

tani a normát? „Odafenn” sokallják, vagyis keveslik az eredményt. Nosza, megindult a suttogó propaganda: lassan, sok leállással, nehogy... Hát nem is lett semmi. Ennyi fonálszakadás nem történt még a kötélverés mesterségének világtörténetében! De volt a bizottságnak egy nő tagja is, az első nő, akit sokan tíz, nem kevesen öt éve nem láttak. Kocsányon lógott a szemük a fiúknak. Hogy mit álmodhattak az éjlel?

De aztán volt még egy munkamegszakításom is. Megdöbbenésemre megjelent az őr, nevemet kiáltva, és „na, jöjjön” szóval elvitt magával. Ez is olyan sajátos rab-pszichózis: az ember nem tudja, miért, hová viszik? Lehet, hogy egy új bakancsot adnak rá, lehet hogy rögtönítélő bíróság elé kerül, de vissza már nem! Volt rá eset, szaknyelven: „felplankoltak egy új balhét”. Persze hiába kérdeztem a legalázatosabb hangon:

— „Aztán hová megyünk, felügyelő úr?” — csak annyit tudtam meg, hogy:

— „Ne jártassa a száját, maj’ meglássa!”

Hát meg is láttam. Levitt a kolostorépület egy tágas szobájába, ahol egy régi barátom, exkollégám, és perbeli büntársam kényelmesen elterpeszkedett az ágyán. Riadt érdeklődésemre elmondta, hogy őt, mérnök lévén (tényleg az volt) megbízták, hogy mérje fel az egész komplexum helyiségeit, valami majdani restauráció céljából. Nagy Lajos éppen hatszáz éve építtetett itt házakat. Úristen, én aki még egy léniát is remegve fogok meg, mérjem fel ezt a házat? „Ne izgulj, egyszerű, megmagyarázom. Azt mondtam, hogy én már nehezen mozgok, — egy évvel volt nálam idősebb —, és hogy van egy fiatal, tehetséges kollégám — te! —, aki nagyszerűen megoldja a feladatot. Addig itt lakhatsz, járhatsz szabadon az épületben, húzod, ameddig tetszik, valamivel jobb és több kosztot kapsz. Csak vágj komoly képeket, és sokat hümmögj, ha hallják.”

Másnap csakugyan jön a smasszer: Na, mehetünk, mérnök elvtárs? — én! —, és kísér helyiségről helyiségre. Én szabályosan firkálok, nézek, húzok vonalakat, írok számokat, ő nem minden áhitat nélkül nézi. Nem is olyan rossz dolog ez. Este olvashattunk fénykorlátozás nélkül, traccsoltunk a „beteg” büntárssal, s micsoda nagyúri passzió: ha már meguntuk, kiszóltunk az őrnök: le lehet oltani a lámpát!

Bármilyen óvatos lassúsággal készítettem is elő a műszaki helyreállítást, egyszer csak végére jutottam a munkának, azaz jutottam volna, ha nem derül ki, hogy a „falon kívül” is vannak helyiségek. Hát ez pláne nagy eset volt: csíkos ruhámban, a hónom alatt nagy mappával, és fejes vonalzóval kint járálhattam a kertekben, udvarokon, sőt utcákon. Az őr kevés szóval, de nem barátságatlanul bandukol mellettem, s aztán jönnek a gyerekek az iskolából, és látva „rangomat”, tisztelettudóan köszönnek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus, rabló bácsi!”

Ernek a dicsőségnek is vége lett egyszer, s vissza kerültem a fonóba, míg egy napon mentesültem a kötelező hajlekopasztás alól, annak jeleként, hogy hat hét múlva szabadulok. Ezt az időt aztán külön zárkában kellett letöltenem, olyanokkal együtt, akik hasonló vizeken eveztek.

De még egy munka-émlékem maradt erről az időről. Hogy ne töltsük egészen hiába az időt, olykor levittek a nagyudvarra, az egykori barátok kerengőjére, és ott krumplit hámoztunk. Ez már olyan purgatóriumszerű hely és beosztás volt. Lehetett beszélgetni — de mennyire! Ez az emlék ugyanis már 1953 júliusához fűződik. Mögöttünk, s egy felpince mélységben alattunk volt a konyha, s onnan egy kéz kinyújtotta azt az újságot, ami az akkori „kormányprogramot” tartalmazta. Így stikában értesültünk a nagy változásról, amiből nekem az volt a legfontosabb, hogy a kitelepítés megszűnik, vagy legalábbis enyhül.

A következő két töredék azoknak szól, akik hisznek Freud Zsigmond doktorban, vagy doktornak, aki szerint az ember, ha nagyon akar valamit, akkor azt hallja ki bármi lármából.

Az első lecke még a Markóban volt. Az egyik tárgyalás nagyon elhúzódott: jóval éjfél után kerültünk vissza a zárkákba, ahol hét óra után pisszeni sem volt szabad. Dehát nyolcvanegynéhány bűntárs beszállítása, láncok levétele, vasajtók csapódása nem megy végbe minden zaj nélkül. S ez elég volt arra, hogy szétszívároгjon a hír: itt vannak az amerikaiak! Ekkor, 1948 nyarán sokan várták őket. És ennek emlegetésével nem is követtek el szentségtörést, mert hiszen még a kihallgató közegek is azzal kecsegtettek: ötvenegyszázalékra vehető, hogy eljönnek az amerikaiak, de azt garantáljuk, hogy maguk ezt nem érik meg!

Hát ez alkalommal a naiv néphit tévedett, de olyan káros mellékhatással, hogy az optimisták egy része még az éjsötétjében felfalta, ami ennivalója volt, — holnap, a szabad életben, erre már úgysem lesz szüksége. A nagylelkű yankeek biztosan hoznak majd grapefruitot. Legalább.

A második eset néhány évvel később történt. Ekkor már a Gyűjtőben voltunk. Halottak napja előtt tudvalevőleg nagy a forgalom a szomszédos temető előtt, s a villamos végállomásán felszerelt hangszórókon naphosszat harsogott: „Igyekezünk a felszállással!” Az én lakóhelyem történetesen éppen szemben volt a térrel, s így részemről nem történt félreértés. Annál inkább a távolabbi cellák lakóinál, akik vérmesebb temperamentumúak lévén, másnap terjesztették a sutogó propagandát (szaknyelven: „rá tették a drótra”): „Most már egészen biztos, hogy jönnek az amerikaiak, hisz egész nap harsogta a hangszóró, hogy „Tiltakozunk a megsejállítás ellen!”

Fehlleistung — mondta volna az említett lélekbúvár próféta, ami néhány eufóriás napot szerzett a Kozma utca lakóinak. Mert szkepszist nem volt tanácsos velük szemben csillogtatni, — mély megvetés járt ki a kételkedőknek!

Annak idején Justitia istenasszonyt bekötött szemmel árbázták. Ha a fülét dugaszolták volna be, hogy ne is halljon, akkor egy rabbal kevesebb lett volna köztünk.

Történt ugyanis, hogy egy lakásba éjjel becsöngetett az Ávó. Bár az ott lakó jámbor órásmesternek semmi sem terhelte a lelkiismeretét, rettenetesen megijedt, s mert szerencsétlenségére volt egy revolvere, bebújt a mellékhelyiségbe, és magára lőtt.

Közben kiderült, hogy a bűnüldözők eltévesztették a címet: nem a második emeletre kellett volna menniök, hanem a harmadikra. Éles hallásukkal azonban fölfogták a lövés zaját, elfogták a félöntudatlan, vérző embert, s mert a tiltott fegyverviselés egyike volt azon kor legsúlyosabb vétkeinek, nemcsak letartóztatták, hanem el is ítélték. Az enyhítő körülményekre való tekintettel csak életfogytiglanra.

A sok sajnálatra méltó figura között a leggroteszkebben fájdalmas ő volt. Annál inkább, mert állandóan igyekezett valami előnyös cselekedettel, „jófiúsággal”, felhívni magára a figyelmet. Így amikor megindult a Békekölcsön-propaganda, — ezt onnan tudtuk, hogy a fegyőrök meglehetősen hangosan panaszkodtak egymás közt „lelkes önkéntességgel” vállalt felajánlásaik miatt — a szóbanforgó sikertelen öngyilkos kihallgatásra jelentkezett, és kérte, hogy ő is adakozhasson. „Fasiszták pénzére nincs szüksége a népi demokráciának” — volt a válasz.

Vas István: Azután

Az emlékirat-folyam előző kötete 1939 szeptemberénél, Nagy Etel temetésének szomorú napjánál maradt félbe. Baljós, komor időben, századunk már nem is őszének, hanem telének kezdetekor. Az új kötet ott folytatja, ahol az előző bevégezte, s a háború szenvedést, megaláztatást, üldöztetést hozó éveit beszéli el. Az ember-telen történelmet idézi meg s vele szemben a fel-felszikkasztó költészet humanizáló erejét, valamint a szerelem és szeretet ember-megtartó hatalmát írja meg az indulat, irónia és okfejtő reflexió tárgyilagosságot teremtő hangján. A könyv a főváros 1945-ös felszabadulásával ér véget, de csöppet sem felszabadult, vidám lelkületű hangulatban. Éppen Örley István halálhírét hallják, s rájuk telepszik a gyász, s rájuk telepszik az ismeretlen jövő árnya is. „A Kis-körúton tértünk haza. Amennyire lehetett, szorosan egymás mellett léptünk. Mari egész úton rezzenéstelen arccal hallgatott. Mentünk csak, mint az elítéltek.” Ezekkel a szavakkal ér véget.

Amikor néhány héttel ezelőtt ezekhez az utolsó sorokhoz érkeztem, arra gondoltam, úgy fogom befejezni ezt a kis ismer-tetést, hogy érdeklődéssel, sőt izgalommal várjuk a folytatást. Most már nem írhatom ezt. Vas István karácsony előtt, nyolc-vanegy éves korában elhunyt, a folytatás immár elmarad. Amikor harminc évvel ezelőtt belefogott emlékiratába, művét a líra regényének nevezte el, mivel életét és az életét meghatározó történelmet különös alkotáslélektani vallomásként a költői eszmélődés látókörén keresztül kívánta megírni. Amikor belefogott ebbe az emlékiratba, azt mondta, hogy 1933-nál abba-hagyja, mert azután már olyan idő következett, amire jobb nem emlékezni. De a regény öntörvényű lény, s rákényszerítette a folytatást. Akkor a háború kitérését szabta végső határu, ám ezt a határt is át kellett lépnie. Az *Azután*nak azonban sajnos már nem lesz „azutánja”. A három évtizeden át írott emlékirat történetileg az

életútnak még felét sem beszéli el, mint irodalmi alkotás mégis teljes és hiánytalan. Páratlan értékű dokumentum, mint a nagy memoárokat Bethlen Miklóstól Kassáig, igazából ezt is regényként kell olvasni. S így a több mint két és félezer oldalas hatalmas regényfolyamnak (az *Az után* is kilencszáz oldal) nem kisebb a jelentősége mint a francia irodalomban Romain Rolland *Jean-Christophe*-jának. (Szép-irodalmi)

Kenyeres Zoltán

Magyar karácsony Szerk: Sinkó Ferenc

Kétezer évvel ezelőtt történt. Augustus császár birodalmának határán, a kétes kelet legfélelmetesebb országában, ott is egy kicsiny községben született egy fiú, aki a Megnevezhetetlen jegyeit hordozta magán, s aki ehhez képest botrányosan hasonlított minden más csecsemőhöz. A pásztorok és a három király ezt látták: egy gögicselő, vaksi, kis lényt, rongyokba pólyálva, még gyűrött arccal: s ők mégis leborultak előtte.

A Megváltó születésének misztériuma az evangélisták óta izgatja képzeletünket. Létezésünk miértjére vélünk választ találni titkában, így a karácsony annyi féle, ahányan arra a jászolra gondolunk.

E kötet magyar verseket, elbeszéléseket gyűjt egybe, középkori szövegektől Móra Ferencig, Babits Mihályig. Régi és új pásztorok mutatják be ajándékaikat a kisdednek és Máriának, a magyar nyelv ajándékait.

Hiszen hol nyerhetnénk másutt tisztulást, ha nem Betlehemben, a kenyér házában? Amint a Debreceni kódex ismeretlen szerzője jegyzi meg humorral: „a gyermekek könnyen megbocsájtanak”. (Szent István Társulat)

Schein Gábor

Nagy András: A csábító naplója

Dráma született. E rövid közlés magában foglalja a lényegét: dráma — a szó legvalószínűbb értelmében — és új. Annyira új, hogy Zalaegerszegen műsorára vette (értsd: megvitatta) a legutóbbi *Nyílt Fórum*, az ifjú magyar dráma egyik legfőbb mentora, amely évről-évre árgus szemekkel figyel a honi drámairodalmunk legújabbjait, s e rendezvényhez kapcsolódva közölte az *Argus* című folyóirat színházi különszáma (1991 november).

A robusztus alkotás (főhet a feje majdani színpadra álmódójának) *A csábító naplója* címet viseli, minthogy szoros kapcsolatban van Kierkegaard *Vagy-vagy*ának hasonló című írásával. Ez nem jelenti azt, hogy a darab a Napló szerény rekonstrukciója lenne. Öntudatos mű. Kierkegaard és Regine Olssen szerelmét bizonyos szempontból könyörtelenül elszakítja a filozófus által papírra vetett Naplótól, amely a férfi és nő közt véletlenszerűen létrejött kapcsolatot általános emberi viszonyná tágítja. (Mi ez, ha nem a modern „finom manipuláció” két ember viszonyára redukált, mesterien ábrázolt prófétikus rajza? — kérdi, pontosabban állítja Heller Ágnes az 1978-ban kiadott *Vagy-vagy* utószavában.) Más szempontból természetesen támaszkodik rá.

Nagy András, a szerző a világ teljességének ábrázolására való törekvés megvalósulását abban látja — összhangban választott műfajával, a drámával —, hogy a naplóbeli Cordélia-Johannes kapcsolatát többszemélyessé tágítja, ám a történet mozgatója ugyanaz marad: a csábító, vagyis a *manipulátor* és a *manipulált(ak)* viszonya.

A csábító naplója nem kizárólag az azonos című írást tekintí alapanyagának — ha nem méltatlan ezzel a kifejezéssel illetni Kierkegaard főművét —, hanem a teljes *Vagy-vagyot*. Tehát *A* papírjait és *B* papírjait, az esztétikai (érzéki) lét és az etikai lét dokumentumait egyaránt. Mégpedig úgy, hogy az érzéki létből az etikai létbe való átmenet állapotára (*A* papírjainak utolsó írása: *A csábító naplója*) rávetíti az etikai létből a még magasabb rendű vallási létbe

való átmenet állapotát (*B* papírjainak utolsó darabját) oly módon, hogy az utóbbit tekintí kiindulópontnak, vagyis annak a gondolatnak az épületességét, miszerint *Istennel szemben soha nincs igazunk*. A föl-korbácsolt szenvedélyű történet csúcspontján Cordélia fölkinálkozik Johannesnek, de ő — ellentétben az eredeti Naplóval — visszautasítja a lányt. Tettét a következő dilemma indokolja: „mi lesz, ha a szerelem egyesülése csakugyan Őnála magasabb?” Nehéz eldönteni, hogy e kérdés istenfélelemből vagy istenkáromlásból fakad. E kettősség föloldhatatlanságától — is — lesz a szó szoros értelmében vett dráma Nagy András írása, melyben ott lüktet *A* és *B* mássága, a kettéhasadt tudat, az eldönthetetlen eldöntendő kérdés. A vagy-vagy. Meg az és.

Kállai Katalin

Vallás — felekezet — kisebbség

A *Regio*, alcíme szerint: kisebbségtudományi szemle 91/3. száma szinte teljes terjedelmében, 160-nál több oldalon a magyar kisebbségek, a szórványmagyarság vallási, felekezeti megoszlását, e felekezetek múltját és jelenét tette vizsgálódása középpontjába. Bátor és tiszteletre méltó vállalkozás a nemzeti-nemzetiségi ellentétek, netán nacionalista indulatok dúlta Kelet-Európában e folyóirat léte önmagában, s ha azt tekintjük, hogy a kelet-európai egyházak és felekezetek kényszerű vegetálás után napjainkban vajúdnak önazonosságukat, helyüket, dolgukat keresve nem egyszer súlyos belső és külső konfliktusok között, különösen fontos e tanulmányosorozat s azt követően a körkérdés a kisebbségek egyházi viszonyairól.

A tanulmányosorozatot Zalatnay István előadása alapozza meg mintegy filozófiai igényességgel, az egyház közösségteremtő funkciójának végiggondolásával, a megújuló „második világ” sajátos feltételrendszerének pontos leírásával. Történelmi áttekintése vázlatosságában is tanulságos, a „társadalomban letelepedett” kereszténység feladatait — és ki nem használt

lehetőségeit, végre nem hajtott küldetését — megszívlelendően boncolja. A nemzeti kisebbség közösséggé válásában játszott szerepet elemzi András Károly, s ezt követően a történelmi folyamatok és statisztikai adatsorok tükrében feltárul a kisebbségi és szórványmagyarság vallási-felekezeti életének körképe James Nissen, Sebők László, Gergely Jenő, Léstyán Ferenc, Gyurgyik László tanulmányaiban. Majd mindegyikben szigorú tudományos alapposszággal, indulatoktól konzekvensen tartózkodva, a tények és tendenciák bizonyító erejére támaszkodva. S éppen ez az, ami a laikus számára is izgalmas olvasmánnyá teszi a terjedelmes összeállítást; a mértéktartó hang, a célratörő gondolatmenet, a szenvedő önsajnálattól tartózkodó elemző szemlélet. Az elgondolkodtató tények feltárásán túl a *Regió* ezzel teszi a legnagyobb szolgálatot.

Vári László

A katolikus egyház Magyarországon

Az *Ecclesia Sancta* sorozat első kötete, amely *Somorjai Ádám* és *Zombori István* szerkesztésében jelent meg, bő tucatnyi egyháztörténeti tanulmányt tartalmaz, s felöleli az egyházi irodalom és művészet témakörét is. 1990 szeptemberében a Milánótól északra fekvő Gazzada városban egyhetes konferencia keretében lehetőség nyílt a magyar egyháztörténet bemutatására a Fondazione Ambrosiana Paolo VI. jóvoltából. Sajnálatos tény, hogy a magyar történelmet, s ezen belül egyházunk történetét még a legszínvonalasabb külföldi szakirodalom is csak helyi-közzel ismer-teti, évszázados téves nézeteket tovább-görgetve; több mint szükségesnek mondható a jelen vállalkozás. A legkiválóbb hazai kutatók mutatják be az egyháztörténet évezredét a kezdetektől a rendszerváltás utánig; az egyházi irodalom és művészet legszebb fejezeteinek (például a hazai himnusz-költészet vagy vallásos népköltészet) bemutatásakor az olvasó felismerheti, milyen gazdag kultúrateremtő creje van a katolikus hitnek.

A kötet hamarosan megjelenik olasz nyelven is, és bátran mondhatjuk, miszsi-

ós feladatot teljesít, jöllehet a szerkesztők az előszóban igen szerényen csak összefoglaló, időnként problémafelvető írásoknak nevezik a tanulmányokat. Az összefoglalókért csak köszönet illeti a szerzőket: *Dankó Lászlót, Erdélyi Zsuzsannát, Érszegi Gézát, Fügedi Erikét, Hajnóczi Gábort, Holl Bélát, Katus Lászlót, Lukács Lászlót, Péter Katalint, Sárközy Pétert és Szabó Ferencet.* Nem különben *Kada Lajos* érseket, aki a beköszöntőben a magyar egyház új, sokat ígérő tavaszának kezdetére utal.

Török József

Haydn: A teremtés

(*Kathlen Battle, Gösta Winbergh, Kurt Moll. A Stockholmi Rádiókórust, a Stockholmi Kamarakórust és a Berliini Filharmonikus Zenekart James Levine vezényli. DGG*)

Némi merészség kell ahhoz, hogy egy karmester Haydn legnépszerűbb és legnagyobb oratóriumának új felvételére vállalkozzék, hiszen számtalan nagyszerű előadása ismert, mióta csak ismert a hanglemezgyártás, minden kor legnagyobb előadói játszották lemezre a művet, alkalmat adva hallgatónak és kritikusnak, hogy összehasonlításokat tegyen, olykor még egy-egy előadó életművén belül is, hiszen némelyik dirigens többször is vállalkozott a lemezfelvétel nem kis procedúrájára.

Mindennek előre bocsájta után el kell mondanunk, hogy James Levine valami egészen kivételeset és nagyszerűt alkotott. Nem véletlenül emlegetik őt a Metropolitan Opera kritikusai a legnagyobbak méltó utódjaként, s az sem véletlen, hogy egy-egy koncertjét mindig eseménynek nevezik még a legszigorúbb bírálók is. James Levine ugyanis megpróbálkozott a lehetetlennel: Haydn oratóriumát nagy együttesek élén állította vissza korába, és sikerült a bécsi klasszicizmus utolsó nagy felhangolásának szinte teljes illúzióját adnia. Légiesen áttört hegedűhangok, érzékeny, már-már kamarazenei hatást tévő hangzás, ugyanakkor hatalmas, monumentális kórustömbök s mindezek fölött áradóan bizakodó, derűs alázat — mindez így együtt ritkán adatik meg hanglemezen,

amely azért kissé mindig konzerv-jellegű. A karmesternek sikerült áttörnie a gép korlátait és emberivé tenni azt, aminek mindig is az embert kell szolgálnia.

(stahl ervin)

**Käfer István: A miénk és az övék
avagy egy rossz házasság
dokumentumai?**

Több mint hetven évvel a magyarok és szlovákok kényszerű (?) házasságának válópöre után sem értek véget a lélekpróbáló viták a két nép között. Mindmáig azon vitatkozunk, hogyan osszuk meg házasságunk közös szerzeményeit: kétnyelvű íróinkat, hungarus-tudatú szellemi embereinket, történelemcsináló arisztokráciánkat, közös otthonunk képzőművészeti alkotásait. Jó esetben. De van, hogy régi sérelmeinket vagdossuk egymás fejébe — a megaláztatások, rejtett fájdalmak és görbe pillantások kusza szövevényében pedig már a felek sem ismerik ki magukat, hiszen a dolgok és fogalmak már régen nem azt jelentik, amit jelenteniük kellene, vagy amit a kívülálló ért rajtuk.

Ezért aztán eleve reménytelen vállalkozásnak látszik, amikor valaki az elvált feleket önmérsékletre intve, a *másik* érveinek meghallgatására szólítva azzal a szándékkal lép fel, hogy kibogozza az összekuszálódott szálakat, hogy — mentve ami még menthető — megpróbáljon igazságot tenni közöttük, s figyelmüket az ellentétek helyett a közös élet szépségeire és eredményeire irányítsa. Hálátlan szerep ez, amit görbe szemmel néznek erről az oldalról is, meg amarról is. Mégis az egyetlen értékközpontú magatartásmód, ami a tudós előtt nyitva áll. Käfer István kötetéből megismerhetjük II. Rákóczi Ferenc alakját úgy, ahogyan a szlovákok látják, bepillantást nyerhetünk a nagyszombati Egyetemi Nyomda szlovák, magyar, latin nyelvű kiadványainak világába, de tükröt tart a szlovákok elé is, mit fogadott be a magyar kultúra az övékből.

Mindezt pedig a nemzeties elkötelezettség vaksága helyett az értelmiségi kívülállás világosságában. Ira helyett Justitia papjaként. (Magvető)

Kiss Szemán Róbert

**Esterházy Péter:
Hahn-Hahn grófnő pillantása**

A Duna tollba mondta vallomását Esterházy Péternek. A vén folyam-róka és a dinamikus középkorú író nem egészen ugyanaz(oka)t a nyelve(ke)t beszélik: a fiatalabbiknál kissé sokat fecseg a felszín, az öregebbiknél kissé sokat hallgat a mély. De ne idézzessük itt Adyt és József Attilát, magunknak és a magyar irodalomnak sajátítva ki az elterelt Dunát — hiszen a cím, és általa a regényötlet Heinétől származik. Grófnőnk félszemű, így hát nagy kérdés, mikor melyik szemével néz...

Az alterego-főszereplőnek, a hivatásos Utazónak a különös nézőponthoz rendelt, többé-kevésbé különös története hullámzóak, mint a folyó, s nem képeznek olyan megragadó epikát, mint Esterházy más, ám ugyancsak „nagy ötlet”-centrikus művei. A távirat-választávirat dialógusok ujjgyakorlatnak, aforisztikus előtanulmányoknak vagy csöndes utóvédnek hatnak. Summa summárum: nem ez a legjobb Esterházy-regény.

De a részletei! És nem is regény. Ennek a műfaja — *lefelé a Dunán* —, így, két csobbanás között. A folyó imája, az ulmi fejezet, a minden édesanyák halálának napja, az esőzuhogásos budapesti képeslapok, a valamennyi szavában mesteri kiszámított-sággal megírt és mégis velőtrázó Danilo Kiš-gyászjelentés rávallanak a ragyogó íróra; s éppen ebben a könyvben vallanak rá. A legkiválóbb epizódokat nem lehetne áthajózni egy másik, készebb, kiteljesedet-tebb Esterházy-regénybe. A *Hahn-Hahn grófnő*... apró fénytörésekre osztott, s egyben oszthatatlan — akár a Duna.

Az apparátus (értsd: forrásmunkák, név-, hely-, tárgymutató) incselkedik a szerzővel és az olvasóval, pedig máskor a függelék üti a végérvényesség pecsétjét az esterházyádákra. Az Ady emlegette Duna-táji fél-emberekről, fél-nemzetecskékről fél-könyvet kaptunk.

(Magvető)

Tarján Tamás

Jankovics Marcell: A fa mitológiája

A szerző, a kiváló rajzfilmrendező művelődéstörténészként már eddig is „jelképek erdején át” haladva kereste a mind teljesebb, univerzális tudás ösvényét. A *Jelkép-kalendárium* (1988) és a három munkatársal együtt jegyzett *Jelképtár* (1990) címe önmagáért beszélt, de a *Csillagok közt fényes csillag* (1987) is átfogó világmagyarázatra törekedett. Jankovics Marcell most a jelképerdő egyetlen fáját: magát a fát választotta vizsgálódása tárgyául. A *fa mitológiája* című „szimbólumenciklopédia” is koronamagasban, gyökérmélyben leli meg értelmét: a lehető legtávolabbi régiókig hatolva igyekszik átfogó, egyetemes léteértelmezéssel szolgálni. A motivikus földolgozás eredetisége abban áll, hogy a fa mint az Idő szimbóluma jelenik meg. A „főhős” ágas-bogas karjai valamennyi fejezetben a megfoghatatlant: az emberlét, a természeti lét, a teremtés idejét tartják-ermelik. Így kiváltképp a *Fanaptár és faábécé* a főleg a fatiszteletről szóló első részben; az *Örök visszatérés*, valamint a *Bölcső, ágy, koporsó* a termékenység, tradícióval, elmúlással foglalkozó második nagy egységben; és *Az ég kapui* a harmadik tömbben. Mitológia, folklorisztika, valláskutatás, szépirodalom, képzőművészet és még számos stúdium találkozik össze a szellemes, érzékletes stílus tisztasáin. Lebilincselő a botanikai, történeti, esztétikai, csillagászati, etnikai és egyéb jártasság, mely Jankovics teóriatermő, bátor fantáziájával párosul. A rengeteg új ismeretet közvetítő kötetben csak az a meghökkentő, hogy tán túlzottan is sok és sokféle helyről származó adatot kíván homogenizálni. Jankovics Marcell azonban, aki vallja: épp annyi csillag van az égen, se több, se kevesebb, mint ahánynak lennie kell, végső soron a fában, a fákban is a teremtés művének harmóniájára nyitja rá szemünket. (Csokonai Kiadóvállalat)

Tarján Tamás

Családkongresszus 1990.

A Nagycsaládosok Országos Egyesülete 1987-ben alakult meg. „Kifelé”, a kor-

mányzat és a társadalom előtt vállalták a sokgyermekes családok érdekvédelmét, „befelé”, a családok, a fiatal házaspárok számára pedig azoknak az értékeknek felmutatását, amelyek nélkül aligha jöhet létre boldog családi élet.

1990 júniusában rendezték meg az első Családkongresszust, 1.000 résztvevővel. A három nap során elhangzott előadásokat most könyvalakban is megjelentették, s ezzel mindenki számára hozzáférhetővé tették.

Az előadások részben tudományos értékű elemzéseket adtak a népesedés alakulásáról, a családi életet veszélyeztető és segítő testi, lelki, környezeti hatásokról, az öngyilkosságról, az abortuszról, a család és a társadalom kapcsolatáról. Jelentős részük azonban személyes vallomásként hangzott el: az előadók ismertették a családdal kapcsolatos munkásságukat. Olyan speciális munkaterületek kerültek így bemutatásra, mint a sérült gyermekek gondozása, a szülő nélküli gyermekek befogadása, a különböző családsegítő és tanácsadó intézmények munkája.

A Nagycsaládosok Egyesülete világnézetű különbség nélkül tagjai közé fogad bárkit. Többségük mégis elkötelezett keresztényként építette föl egyéni és családi életét, s ez az értékrend sütött át jónéhány előadáson is. Legtöbbünk egyéni boldogsága a szép családi életben teljesezhet ki, a családok pusztulása az egész nemzet életét is veszélyezteti. A most megjelent könyv nemcsak a Nagycsaládosok Egyesületére hívja fel a figyelmünket, de a családi élet fontosságára is. (Budapest, 1991.)

Lukács László

Shakespeare: Hamlet

Hamlet gyászruhája fekete felhőbe vonja egész környezetét. Magába szívja, elnyeli, megsemmisíti a fényt. Az a néhány csóva is, amely kiszabadul, fájdalmasan hideg és gyötrő: akár Claudiust, a testvérgyilkos királyt kínozza kegyetlen villogással saját lelkiismereteként, akár a nyitott kapun hásít be, mint a balsors szenvtelen hírnöke. Búsfeketére komorul itt minden, a négyfe-

lé nyíló játéktér, mely csupán néhány ülőke segítségével idézi meg a tengeri szelektől huzatos helsingóri várkastélyt; s a szabályosan négyfelé szabdalt nézőtér. Az előcsarnok is fekete, mintha a néhány hónapja nyílt Kamra — a budapesti Katona József Színház kam(a)rája — kezdettől fogva erre a Hamletre készült volna.

„Megtévesztő színekben játszó, sötétes darab” — írja a királyatyja halálának megbosszulását hosszú fölvonásokon át fontolgató Hamlet Shakespeare-i történetéről Cs. Szabó László. A műsorfüzetben is idézett Clive Stoples Lewis angol irodalomtörténész szerint a dráma titokzatosságát „a Hamletot és az egész tragédiát s annak minden olvasóját és nézőjét beburkoló sötétségben” kell keresni. Az előadást rendező Zsámbéki Gábor a Hamlet sötét tónusát a környezet fekete színén és a gyakori fénytelen ségen túl a szomorúság sötétjében találja meg. Hamletje halálillatú, komor produkció, amely ugyanakkor tevékenyen, fiatalos hévvel melankolikus. Egységes világszemlélete — azaz, hogy mélységes szomorúsággal figyeli azt, ami egy „össze-vissza” országban történik — sajnálatosan nem óvja meg attól, hogy széttöredezzon a történet a kezei között. Jelenetek maradnak meg — mint az örült Opheliáé —, gesztusok — ahogy Gertrud aggódó testtartással figyeli Hamletet, vagy ahogy Claudiusban a színészek játéka láttán tudatosodik, hogy leleplezték —, pillanatok — a nagymonológból, mikor Hamlet az ülőke deszkái közé szorított zseletlen próbálja elnyisztatolni a csuklóereit. A többi néma csend. Azaz sötét.

Kállai Katalin

Mozart: Szimfóniák

(Bruno Walter vezényli a Columbia Szimfonikus Zenekart. „Legenda előadások” sorozat. Sony)

Bruno Walter egyike volt századunk legmélyebb gondolkodó és érző művészeinek. Magyarul is megjelent annak idején Téma variációkkal című önéletrajza és leveleinek válogatása. Századunk művelődéstörténetének felbecsülhetetlen doku-

mentumai ezek; megismerhetjük belőlük a Monarchia utolsó nagy kulturális fellobbbanását, majd a két világháború közötti európai értelmiség életét és belvilágát, végül a nagy exodust, amelynek során hatalmas művészek sora menekült az Egyesült Államokba.

Walter egyike volt azoknak a karmestereknek, akik hitelesen és híven őrizték azt a tradíciót, amelynek ma már utóvédjei is kihaltak, átadva a terepet egy romantikusan érző, vagy a régi korszakokba visszahátráló, annak előadási gyakorlatát ideálisnak tekintő nemzedéknek.

Kortársai szinte egybehangzóan nevezték a legnagyobb Mozart-karmesternek. Ezek a kicsit „letisztított”, s ezért CD-n is élményt adó felvételek azt bizonyítják: méltán. Bámulatos ritmikai precizitással, ugyanakkor bensőséges azonosulással szóltatja meg az ideális Mozartot, kinek műveiben a derű fátylán újra meg újra átűnik egy mély, tragikus árny és viszont. Ezt a kettősséget talán egyetlen másik dirigens sem tolmácsolta ilyen beleérzéssel és alázattal. Aki hiteles képet szeretne kapni a zeneköltő legnagyobb szimfóniáiról, keresve sem találhat értőbb kalauzt Bruno Walternél, akinek segítségével visszaálmodhatjuk a múltnak azt a tartományát, melyről apáink és nagyapáink meséltek, s amely mára jóvátehetetlenül elmerült egy racionálisabb, az érzelmeket objektíven szemlélő korban.

(stahl ervin)

Harold Pinter: A gondnok

Az élet fájának korhadó ága az a vegetáció, amelyet az öreg képvisel Pinter darabjában. A hordozható anyagi javak világa ez — mind az összes egyetlen nejlonszatyorban — az evés és alvás legyőzhetetlen vágya diktálta napi teendőikkel. A valóságot az abszurdal ötvöző mű legabszurdabb mozzanata, hogy a földi lét legalsó bugyraiban tanyázó öreg viselkedésében semmi váratlanság vagy képtelenség nincs. Külön-külön elfogadta magát, betelepít a testvérpárhoz, majd a nagyhangú gyávák agresszivitásával még azt a

kevés elviselhető is elviselhetetlenné teszi, ami az életükben addig volt. Szintén nem váratlan fordulat tehát, hogy akit befogadtak, az kiűzetik. A nagyobb fiú által.

Mielőtt azonban még szigorú erkölcsi kérdéseken kezdenénk rágódni, meg kell jegyezni, hogy a nagyobb fiú elmebeteg. Nem föltűnően — főleg egy abszurd darabban nem —, de nagy valószínűséggel az. Hosszasan kezelték. S mint ilyen, kiűzés ide vagy oda, tettét nem lehet egyoldalúan megítélni. Pinter ravaszdi módon olyan „tisztá” helyzetet teremt, amelyben szimpátiánkat alapvetően nem béklyózásként, vallási szempontok. Ítéletünk szabad belátásunk szerint.

És mégis. Taub János Pesti színházi rendezésének legfőbb erénye, hogy Eperjes Károly kor nélküli öregjét, ezt a handabandázó, kalimpáló, taszítóan agresszív, nevetséges senkit fájdalmasan szánandóvá tudja tenni, miközben a Hegedűs D. Géza formálta, belső magányában lágy szavúra halkult idősebb fiú ésszerűnek látszó cselekedetét még ellenőrizhetetlen érzéseinkkel sem tudjuk maradéktalanul elfogadni.

Az előadás a jónéhány esztendeje rendszeresen Magyarországon dolgozó rendező munkáinak tükrében: erősen taubos, azaz karakteres mimikájú, vissza-visszatérő gesztusokkal operáló, mechanikus szerkezetű produkció. Ez a fajta óraműpontosságú begyakorlottság (e szempontból csak dicsérni lehet Eperjest is, Hegedűst is és Seress Zoltánt is), amely az Egy órált naplójában percről-percre újabb tartalommal bővült, most inkább kiüresedik, s a vége felé már nekik is, nekünk is nyűg.

Kállai Katalin

Verses öröknaptár Szerk.: Horgas Béla

Ha fülünkhöz emelünk egy nautilusz-kagylót, a tenger zúg, suhog dobhátyánkra, a végtelen víz ereje. Ilyen ez a könyv is. Költészetünk bűgőcsigája, Janus Pannoniustól Weöres Sándorig, Pilinszkytól Bornemissza Péterig 366 nap: a versbe mentett idő.

Hiszen majd mindenik verset ismerem (azért van köztük néhány meglepetés),

többüket kívülről „fújom”, mégis olyan, mintha először találkoznék velük: belehallgatok csontjáraikba. Megszólítanak és megszólítják egymást. Napszomszédok lesznek olyanok, akik régtől összetartozók, egy anya szülőttei, ugyanott nevelkedtek s otthonuk is közös: a magyar irodalom.

Nyár és ősz, tél és tavasz: Csokonai tája, pannon Árkádia, hova útlevel e könyv, esély, hogy a betonfúrók, a háborúk határai ne fordítsanak vissza, csak szalutálhassanak, hisz mi is ama ország polgárai vagyunk.

Ilyen naptárt valamennyien hordunk szellemi levéltárunk külső zsebében. A magunk szökevényét, a magunk táncrendjét; mégis olyan boldogság fölfedezni, hogy nem egyedül tévelygünk, hogy másoknak is személyesen fontos, ami nekünk, ... hogy beszélhetünk.

Köszönet a szerkesztőknek ezért a lehetőségért! Mert jó kézbe venni e kötetet. Külsőjéről először gyermekkorom meséskönyvei jutottak eszembe, azok voltak ilyen alakúak, ilyen szagúak. Hiszen meséskönyv ez is. A magunk világáról hoz hírt, csak mélyebben, csak fájóbban, csodálkozóbban, mint ahogy mi villamosmegállóiban várakozva, kisszerűen hadakozva tudomást szerzünk róla. Újabb bizonyosság mellett, hogy a legkomolyabb, a legközösebb, a legemberibb játék: az irodalom. (Liget)

Tarján Tamás

Mozart: Zongoraversenyek

(Robert Casadesus, Gaby Casadesus; a Clevelandi és a Columbia Szimfonikus Zenekart Széll György, a Philadelphiai Szimfonikus Zenekart Ormándy Jenő vezényli. „Legendás előadások” sorozat. Sony)

Mozart életművének egyik legcsodálatosabb tartományába kalauzsolnak a nagyszerű előadók. Egy kivételével a zeneköltő utolsó zongoraversenyeit hallhatjuk ezeken a CD-lemezeken, s alkalmunk van összehasonlítani a karmesterek és Robert Casadesus felfogását azzal az előadási móddal, ahogy például a Gardiner vezette Angol Barokk Szólisták kíséretével Malcolm Bilson szólaltatja meg Mozartot for-

tepianoján. Nyilván személyes ízlés kérdése is, ki melyik tolmácsolás mellett teszi le voksát, az azonban nem lehet kétséges: Casadesus nagyszerűen érti Mozartot, keze alatt szinte gyöngyöznek a zongora hangjai, s egészen elragadó, ahogy a c-moll koncert (K.491) tragikus alaphangját intonálja.

A zongoraversenyek talán azért is oly népszerűek, mert bámulatosan gazdag fényekben csillogó világba vezetnek. Hol heroikusak, hol már-már olvadóan költőiek, hol mély fájdalom sugárzik belőlük, hol — mint a „Koronázásiban” — fenséges erővel fejezik ki egy folyvást átlényegülni tudó alkotó érzésvilágát. Külön érdekessége e kiadványnak, hogy a hangversenyen elég ritkán hallható kézzongorás versenyművet is tartalmazza (K.365), amely talán nem a halhatatlan remeklések közé tartozik, mégis elragadó kedvességével és a gyors tételekből sugárzó életörömmel.

(stahl ervin)

Lukács Sándor: A mulasztás ideje

Empátia és meditáció fordulnak kulcsszóként, ha e verseskötet szelencéjének zárját fölkatintani igyekszünk. Egyfelől a beleérzőkészség tehát, mely a színművész Lukács Sándor hivatásának, mesteriségének címe; és a türelmes, elmélyült végiggondolás, mely sokkal személyesebb annál, semhogy a filozófia látszatában tetszelegne. Kerülgeti egymást a két versalkotó elem, és sajátyszerű, balladisztikus költeményeket hoznak létre. Annnyiban legalábbis, hogy sejtelem, derengés, csönd, ki nem mondott szó lengi be a strófákat. Nem véletlen, hogy Lukács az írásjelek sorából leginkább a gondolatjelet tünteti ki figyelmével. Akár kettőt, hármat is leüt egymás mellett, így parancsolva a szemnek, a belső hallásnak is szüntelen, elhallgatást, megálljt; így teremtve meg a beleélés, az átgondolás pillanatát. A kegyelem állapotát keresi a költő — legfőbb reménye valószínűleg az, hogy e státus közelébe nemcsak önmagát, de olvasóját is eljuttathatja.

Az élmények közül főleg azokra fogékony, amelyek már egyszer esztétikai for-

mát kaptak. Verseket, színdarabokat, szerepeket költ újra, sokszor a köszönet, illetve az ajándékozás gesztusával. René Char-idézetek nyomába szegődve, és drámák erőterében izzik föl leginkább Lukács Sándor harmadik kötete. Néha túl is hevül. Például a fölösleges nagybetűs kiemelések idegen testeseké.

A jó lélegzetvételi és kulturált artikulációjú, egyenletesen színvonalas könyvben minden együtt áll a pontosan megérzett, válaszadásra szólító legnagyobb életese-mények (mulasztások?) megverseléséhez. Következő lépésként még radikálisabb (még rejtelmesebb-derengőbb?) költeményeket remélünk. (Orpheusz Könyvek)

Tarján Tamás

Géher István: Shakespeare-olvasókönyv

Az irodalom rabul ejtő játék: kacér nő, aki-nek udvarolva erejét próbálhatja férfi mi-voltunk, aki — ha nem vigyázunk — jégre csal. Bölcsességet ígér, s meg is adja annak, aki győzi merészséggel. Mindenesetre alkalom. Lehetőség (kötelesség?), hogy miközben beavatódunk a játékba, szavakba öntsük mindazt, amit tudunk, hiszünk magunkról, a világról.

Géher István szellemi bátorsággal, ismerettel, nagy nyelvi igénnyel megírt esszékö-tete ilyen élményt nyújt. Kísérlet a beszélgetésre, vagy legalább pontos kérdések megfogalmazására — kettős értelemben is. A szerző beszélget mesterével, kérdezi őt, hisz Shakespeare-rel társalogni ünnep, tetemre hívás; és ezzel provokálja olvasóját, hogy ő is (rá)kérdessen, hogy kételkedjék.

„Tükörképünk 37 darabban” — szól a kötet alcíme. Áttűnő arcképek, melyek egymásban öltik föl lehetséges vonásaikat: ahogy egy „lírai indíttatású” mai szaktu-dósban él Shakespeare, s ahogy ő látszik ama régi angolban, Stratford szülőtteben. A gondolkodás könyve ez.

S ezzel mind Shakespeare, mind Géher István elérték céljukat. Lenyűgöző tudással, szenvedéllyel, merészséggel és humorral: játszanak. (Cserépfalvi — Szépirodalmi)

Schein Gábor

SOMMAIRE

Tamás Nyíri: L'Église, l'État, la Démocratie
Roger Etchegaray: La doctrine sociale de l'Église
József Török: Les débuts du mouvement ouvrier et le catholicisme
La prose de Győző Határ et Tibor Kosztolánczy
Jorge Luis Borges: Emanuel Swedenborg
Ricardo Antoncich: Structures et culture de l'Église d'Amérique latine
Erik Fügedi: Éloge tardif de György Balanyi

INHALT

Tamás Nyíri: Kirche, Staat, Demokratie
Roger Etchegaray: Die Gesellschaftslehre der Kirche
József Török: Die Anfänge der Arbeiterbewegung und der Katholizismus
Die Prosa von Győző Határ und Tibor Kosztolánczy
Jorge Luis Borges: Emanuel Swedenborg
Ricardo Antoncich: Strukturen und Kultur der Kirche Lateinamerikas
Erik Fügedi: Verspätete Gedenkrede zu Ehren von György Balanyi

CONTENTS

Tamás Nyíri: Church, state, democracy
Roger Etchegaray: The social doctrine of the church
József Török: The beginning of working-class movement and Catholicism
Fiction by Győző Határ and Tibor Kosztolánczy
Jorge Luis Borges: Emanuel Swedenborg
Ricardo Antoncich: Structures and culture of the Latin-American church
Erik Fügedi: In memory of György Balanyi

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,
POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRENYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, CSÍKVÁRI GÁBOR, KISS SZEMÁN RÓBERT

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA..

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

Vas István: Azután

Magyar karácsony

Nagy András: A csábítás naplója

Vallás — felekezet — kisebbség a *Regio* 1991/3. számában

A katolikus egyház Magyarországon

Haydn: A teremtés

Käfer István: A miénk és az övék

Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása

Jankovics Marcell: A fa mitológiája

Családkongresszus 1990

Shakespeare: Hamlet (a Katona József Színház Kamrájában)

Mozart: Szimfóniák

Harold Pinter: A gondnok (a Pesti Színházban)

Verses öröknaptár

Mozart zongoraversenyek

Lukács Sándor: A mulasztás ideje

Géher István: Shakespeare-olvasókönyv

A szemléket írták: *Kállai Katalin, Kenyeres Zoltán,*

Kiss Szemán Róbert, Lukács László, Schein Gábor,

Stahl Ervin, Tarján Tamás, Török József, Vári László

Következő számainkból:

A pápalátogatást értékelő tanulmányok és felmérések

Wilhelm Zauner: Kereszténynek lenni az új Európában

Értékminták Nyugat-Európában,

az Egyesült Államokban és Kanadában

Kontra Ferenc: A sátáni aranykor vége

Rónay László irodalomtörténetének folytatása:

A barokk irodalom